

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI

ON İKİNCİ KALKINMA PLANI
2024 - 2028

DIŞ TİCARETTE YENİ YAKLAŞIMLAR

ÇALIŞMA GRUBU RAPORU

ANKARA 2023

**T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI
STRATEĞI VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI**

**ON İKİNCİ KALKINMA PLANI
(2024-2028)**

**DIŞ TİCARETTE YENİ
YAKLAŞIMLAR**

ÇALIŞMA GRUBU RAPORU

ANKARA 2023

ISBN 978-625-8356-35-9

Bu yayının tüm hakları Strateji ve Bütçe Başkanlığına aittir.
Kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLO LİSTESİ	iii
GRAFİK LİSTESİ	iv
KATILIMCI LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	ix
YÖNETİCİ ÖZETİ	ix
1. GİRİŞ	1
2. MEVCUT DURUM ANALİZİ	3
2.1. Küresel Ticarete Gelişmeler	3
2.1.1. 1990-2008 Dönemi	3
2.1.2. 2009-2017 Dönemi	5
2.1.3. 2018-2023 Dönemi	6
2.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısının Genel Görünümü.....	8
3. PLAN DÖNEMİ PERSPEKTİFİ: DIŞ TİCARETİ ŞEKİLLENDİRECEK TEMEL EĞİLİMLER	19
3.1. Küreselleşmede Eğilimler.....	19
3.2. Korumacılık, Bölgeselleşme Eğilimleri, Türkiye'nin Gümrük Birliği Süreci	22
3.2.1. ABD-Çin Ticaret Savaşı	22
3.2.2. Bölgeselleşme Eğilimleri	27
3.2.3. Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşmasının Güncellenmesi Süreci.....	29
3.3. Ticaret Bloklarının Yükselişi-Asya Pasifik Bölgesi'nin Artan Önemi	32
3.3.1. Kuşak ve Yol Girişimi	32
3.3.2. Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP)	34
3.3.3. Güney-Güney Ticaretinde Artış	36
3.4. Küresel Değer Zincirlerinin Yapısı ve Gelişim Süreci	38
3.4.1. Küresel Değer Zincirlerinde (KDZ) Yeniden Yapılanma-Kritik Hammaddelerin Tedarik Güvenliği	42
3.4.2. Yeni Sanayileşme Politikalarının Yükselişi.....	44
3.4.3. Küresel Değer Zincirlerinde Türkiye'nin Konumu ve Ülke Karşılaştırması.....	46
3.5. Dijitalleşme ve İnovasyonun Dış Ticaret Üzerinde Etkileri.....	50
3.6. İklim Değişikliği ve Yeşil Dönüşümün Dış Ticaret Üzerine Etkileri	55

4. DIŞ TİCARETTE YENİ YAKLAŞIMLAR ÇALIŞMA GRUBU POLİTİKA ÖNERİLERİ.....	66
4.1. Küresel Değer Zincirlerindeki Dönüşümün Dış Ticaret Üzerine Olası Etkilerine Yönelik Politika Önerileri	70
4.2. İklim Değişikliği ve Yeşil Dönüşümün Dış Ticaret Üzerine Olası Etkilerine Yönelik Politika Önerileri.....	80
4.3. Dijitalleşme ve İnovasyonun Dış Ticaret Üzerine Olası Etkilerine Yönelik Politika Önerileri	86
5. SONUÇ VE DEğERLENDİRME	93
KAYNAKÇA	98
EK 1: Türkiye İmalat Sanayinin KDZ'deki Pozisyonu ve İthal Girdi Bağımlılığının Sektörel Üretime Etkisi	105
EK 2: Basit ve Kompleks KDZ Katılımı ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Eksenli Yeni KDZ Katılım Hesaplamaları.....	108

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Teknoloji Sınıfına Göre İhracat.....	16
Tablo 2. Teknoloji Sınıfına Göre İthalat.....	17
Tablo 3. Ülkelerin Yüksek Teknolojili Mal İhracatı (% , 2015-2021).....	17
Tablo 4. Türkiye'nin Hizmet Ticareti (milyar ABD doları).....	18
Tablo 5. SKDM Kapsamındaki Ürünlerin Listesi.....	58
Tablo 6. Türkiye'nin İhracatı İçerisinde SKDM'ndan Etkilenecek Fasıllar	59

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. Dünya Ortalama Ağırlıklı Tarife Oranı (tüm mallar)	4
Grafik 2. Küresel Değer Zincirleri'nin Küresel Ticaretteki Payı (%)	5
Grafik 3. Küresel büyüme ve ihracat artış oranları (%)	7
Grafik 4. Küresel İhracatta Paylar (%)	9
Grafik 5. Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi– İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	10
Grafik 6. Türkiye'nin Dış Ticareti (% GSYH)	11
Grafik 7. Türkiye'nin Herfindahl-Hirschman (HH) İhracat Pazarı Yoğunlaşması Endeksi (2000-2021).....	12
Grafik 8. Türkiye'nin İhracat Pazarlarına Nüfuz Endeksi (2000-2021).....	13
Grafik 9. Ülke Gruplarının Türkiye'nin Toplam İhracatındaki Payı (%).....	14
Grafik 10. Ülke Gruplarının Türkiye'nin Toplam İthalatındaki Payı (%).....	14
Grafik 11. Mal ve Hizmet Ticaretinin GSYH'daki Payı (%)	19
Grafik 12. Küresel Ticaretin Dağılımı, Brüt Dünya Ticaretinin Yüzdesi	20
Grafik 13. ABD ve Çin'in Uyguladıkları Gümrük Vergisi Oranları (yüzde)	23
Grafik 14. Dünyada ve Türkiye'ye Uygulanan Tarife Dışı Engeller (NTBs) ve Özel Ticari Kaygılar (STCs), 2010-2021	25
Grafik 15. Mal Ticaretine Karşı Müdahale Sayısı	26
Grafik 16. Küresel Ticarete Zarar Veren Önlemlerde Kullanılan Politika Araçları (Adet) (2019-2022).....	27
Grafik 17. Yürürlükte olan Bölgesel Ticaret Antlaşmaları (yürürlüğe giriş yılına göre), 1990-2022	28
Grafik 18. Türkiye'nin Yürürlükte olan Bölgesel Ticaret Antlaşmaları (yürürlüğe giriş yılına göre), 2010-2021	29
Grafik 19. Seçili Ticaret Bloklarının Karşılaştırılması (2022 Yılı)	35
Grafik 20. Dünya Mal Ticareti İçinde Kuzey ve Güney Ülkeleri Arası ve Bölge-İç Ticaretin Payı	36
Grafik 21. Bölgelerin Dünya GSYH'sında ve Ticaretindeki Payları	37
Grafik 22. Sektörlere göre Dünya İhracatında İlk Beş Ülkenin Payı (%), 2018.....	42
Grafik 23. Kritik Hammadde Üretim Yoğunlaşması	43
Grafik 24. Türkiye'nin KDZ'de İleri ve Geriye Bağlantıları	47
Grafik 25. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre KDZ Geri Katılımı Karşılaştırılması.....	48

Grafik 26. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre KDZ İleri Katılımı Karşılaştırması.....	48
Grafik 27. Türkiye’deki E-Ticaret Harcamalarının Yurtiçi-Yurtdışı Dağılımı	55

KATILIMCI LİSTESİ

Raportörler

Prof. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL

Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet BABACAN

Marmara Üniversitesi

Başkanlar

Halil Bader ARSLAN

Kızılkaya Güm. Müş. ve Da. A.Ş.

Vildan BARAN

Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Koordinatörler

Vildan BARAN

Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Ertan APAYDIN

Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Hasan Çağdaş KARAKAŞ

Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Döne ÖZDAMARLAR

Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Katılımcılar

Canan Ergün TAVUKÇU

Arçelik A.Ş.

Arzu KÜTÜKÇÜOĞLU

Avrupa Birliği Başkanlığı

Fahri Emre REÇBER

Bahçeşehir Üniversitesi

Prof. Arzu TEKTAŞ

Boğaziçi Üniversitesi

Burcu ZENGİN

Dijital Dönüşüm Ofisi

Hakkı KARATAŞ

DEİK

Recep Erdem ERKUL

DEİK

Çağrı KÖSEYENER

Eczacıbaşı Holding

Toros Tarkan KARDAŞ

Ford Otosan A.Ş.

Dr. Abdullah ALTUN

Gebze Teknik Üniversitesi

Abdullah KESKİN

Hizmet İhracatçıları Birliği

Aydın SARGIN

İklim Değişikliği Başkanlığı

Doç. Dr. Çiğdem NAS	İktisadi Kalkınma Vakfı
Burçin DEĞİRMENCİOĞLU	İstanbul Sanayi Odası
Mustafa BEKTAŞ	İTKİB
Ezgi ERGÜNEŞ DURAN	Kişisel Verileri Koruma Kurumu
Prof. Dr. Kamil YILMAZ	Koç Üniversitesi
Seda Kalaycı	KOSGEB
Doç. Dr. Nazlı TORAĞANLI KARAMOLLAOĞLU	MEF Üniversitesi
Abdülkadir SICAKYÜZ	MÜSİAD
Özlem GÜÇLÜER	OSD
Dr. Özgül BİLİCİ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Orcan Ufuk EKER	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Emrullah EMEN	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Sezai ATA	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Tacettin Alper AY	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Ahmet Dinçer	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Mubina İpek	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Seçil Adalet GÖK	Tarım ve Orman Bakanlığı
Sevgi ÖZÇELİK	TAYSAD
İsmail Hakkı GÖRÜCÜ	Ticaret Bakanlığı
Ali Can KAHYA	Ticaret Bakanlığı
Demet Işıl KARAKURT	Ticaret Bakanlığı
Çağatay ÖZDEN	Ticaret Bakanlığı
Yasin UZUN	Ticaret Bakanlığı
Hatice Şafak BOZKIR AYDOĞMUŞ	Ticaret Bakanlığı
Hürol KARLI	Ticaret Bakanlığı
Ahmet Selcuk NALBANT	Ticaret Bakanlığı
Hasan ÖNAL	Ticaret Bakanlığı
Mehmet YAKICI	Ticaret Bakanlığı
Merve Yaşın YAVUZ	Ticaret Bakanlığı
Buğra Sabri UŞAKLI	TOBB
Aslıhan ÜNÜVAR	TURKAK

Asım BARLIN

Yiğit Başar ŞİMŞEK

Tuba BUDAK DUHBACI

Ayşe KESKİNKILIÇ MUHTAROĞLU

Aykut KİBRİTÇİOĞLU

Kurmaş AKDOĞAN

İlfeta AKSOY

Pınar ENDİRCE

Hüseyin Cahit SOYSAL

Mustafa UĞUZ

Mustafa Çağrı ALTINDAĞ

Ahmet GÜLEÇ

Eyüp Mehmet DİNÇ

Feridun TUR

Ayşe Mehtap EKİNCİ

Evren BİNGÖL

Sercan BAHADIR

Raşit ÇİLOĞLAN

TÜSİAD

TÜSİAD

TÜBİTAK

TÜRKBESD

Türk-Alman Üniversitesi

TCMB

TURKTRADE

TURKTRADE

TURKTRADE

TURKTRADE

Türk EXIMBANK

TİM

TÜİK

TSKB

Uludağ İhracatçılar Birliği

UND

YASED

Vestel Elektronik San. ve Tic. A.Ş.

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

AI: Yapay Zekâ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AYM: Avrupa Yeşil Mutabakatı

DB: Dünya Bankası

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

GAIA-X: AB Bulut Sistemi

GB: Gümrük Birliği

GDPR: Avrupa Veri Koruma Yönetmeliği

IMF: Uluslararası Para Fonu

IoT: Nesnelerin İnterneti

KDZ: Küresel Değer Zincirleri

KGF: Kredi Garanti Fonu

NTB: Tarife Dışı Engeller

OECD: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

SBB: Strateji ve Bütçe Başkanlığı

SKDM: Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması

STA: Serbest Ticaret Anlaşması

STC: Özel Ticari Kaygı

UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

YÖNETİCİ ÖZETİ

On İkinci Kalkınma Planına hazırlıkları kapsamında oluşturulan Dış Ticarete Yeni Yaklaşımlar Çalışma Grubu, önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin dış ticaretinin hangi küresel gelişmeler ekseninde şekillenebileceğine ışık tutmak ve farklı etkileşim kanallarının neden olabileceği riskler ve beraberinde getireceği fırsatları değerlendirmek amacıyla organize edilmiştir. Türkiye'nin uzun yıllardır süregelen ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde küresel ticarete yeni gelişmeler karşısında ortaya konulacak yeni yaklaşımlar uzun dönemde dış dengemizdeki yapısal açık sorununun giderilmesi bakımından hayati rol oynayacaktır.

Küresel anlamda dış ticaretin son dönemi incelendiğinde, liberal anlayış çerçevesinde serbest ticaret ile korumacılık düzlemindeki uygulama farklılıkları, yakın zamanda yaşanan jeopolitik gerginlikler, küresel salgın gibi büyük ölçekli şoklar sonrasında farklı boyutlara taşınmıştır. Üretim süreçlerinin iç içe geçmesiyle küresel değer zincirlerinin giderek daha karmaşık bir yapıya evrilmesi, değer zinciri sisteminin herhangi bir bileşeninde meydana gelen aksamaların neden olduğu küresel ölçekli krizler, süregelen üretim ve ticaret anlayışından elde edilen kazanımların geleceğine ilişkin sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, serbest dış ticarete dayalı küreselleşme anlayışının korumacılık, bölgeselleşme ve yerelleşme gibi bir anlayışa doğru evrilmesi önümüzdeki dönem uluslararası ticaret politikalarının belirlenmesinde ana gündemlerden birini oluşturacaktır. Ayrıca, bahsi geçen anlayış değişiminin arkasında Asya ülkelerinin küresel ticarettten aldıkları payın artması sonucunda oluşan eksen kayması da bulunmaktadır. Dünya ticaretinde 1980'lerde yaşanan yapısal dönüşümü takiben Asya (Doğu) ülkelerinin payının önemli ölçüde artış kaydetmesi ticaret dengelerinde oluşan zıtlıklar nedeniyle çok taraflı ticaret sisteminin sorgulanmasına neden olmuştur.

Dünya ekonomisi uluslararası ticarete etkisi bakımından, 2008 küresel finans krizini takip eden bir dizi olumsuz gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır. 2018 yılı itibarıyla ABD-Çin arasındaki uzun dönemli gerilimin yerini açık bir ticaret ve teknoloji savaşına bırakması, takip eden dönemdeyse Covid-19 salgını ve son bir yılı aşkın süre zarfında küresel emtia fiyatlarından başlayarak bütün dünyayı yeniden yüksek enflasyon sarmalına sokan jeopolitik şoklar öne çıkan hususlardır. Bilhassa son beş yıla damga vuran ve küresel belirsizlikleri tarihsel en yüksek seviyelerine taşıyan söz konusu gelişmelerle birlikte, bütün bir iktisadi

faaliyetin bir parçası olarak dünya ticaretinin temel unsurlarında da değişim kaçınılmaz görünmektedir.

Bu gelişmelere ek olarak küresel ticaret politikalarının şekillenmesinde ana unsurlar arasına yeşil dönüşüm ve dijitalleşme kavramları girmiştir. Çevresel sorunların tüm dünyayı daha yaygın bir şekilde etkilemeye başlamasıyla üretim ve tüketim ve dolayısıyla ticarete ilişkin düzenlemelerde çevresel standartlara uyum ön plana taşınmış ve dünya genelinde çevresel kriterleri göz önünde bulunduran ticaret politikası tasarımı girişimleri çoğalmıştır. Bununla birlikte, teknolojik gelişmelerin giderek hızlanması, yeni teknolojilerin dijitalleşme kavramı çerçevesinde üretim süreçlerinde daha aktif rol oynaması da dijital ticaretin önümüzdeki dönemde küresel ticaretin temel bileşenleri arasında yer almasına neden olacaktır.

Bu kapsamda, küresel ticarete yeni eğilimleri ve Türkiye ölçeğinde yansımalarını doğru anlayarak geleceğe dönük stratejilerin geliştirilmesi amacıyla hazırlanan bu raporda, küresel ölçekte yaşanan gelişmeler ışığında, küresel değer zincirlerindeki dönüşümü doğru okuyarak Türkiye'nin konumunun güçlendirilmesi; dijitalleşme ve inovasyonda sınıf atlayarak küresel ihracattan aldığı payının artırılması; yeşil dönüşüme uyum ve standartların belirlenmesi suretiyle dış ticaretinin ve iktisadi büyümesinin kalıcı ve sürdürülebilir kılınması olmak üzere üç ana başlığa vurgu yapılmaktadır. Türkiye'nin önümüzdeki beş yıllık ve daha uzun erimde dış ticaret politikalarının yön ve boyutları değerlendirildiğinde, kapsayıcı ve bütüncül bir politika seti ile yeni zorluklara yanıt verilmesi ve yeni fırsatların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin uzun dönemli dış ticaret yapısı incelendiğinde küresel gelişmeler ve içsel dinamikler çerçevesinde temel ekonomik görünüme benzer bir yapısal dönüşüm gerçekleştirdiği görülmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra başlayan dışa açılma süreci dış ticaret hacminde ciddi bir artışı beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda dönüşüm sürecinin başlarında ihracatta tarım ürünleri ağırlıklı bir yapıdayken ilerleyen süreçlerde sanayi ürünlerinin payı artmış ve ihracat değerleri uzun dönemde dışsal şokların yaşandığı yıllar haricinde artış eğilimini sürdürmüştür. Ayrıca, zaman içerisinde imalat sanayii ihracatının alt başlıklarının dağılımında da değişimler yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda dış ticaret açığı bu yapısal dönüşüm sürecinde kronikleşen bir sorun haline gelmiş ve üretim süreçlerinde ithal girdi bağımlılığı, enerji ithalatı gibi unsurlar ihracat büyüklüğünün ithalatın altında kalmasına ve yapısal bir dış açık sorununa neden olmuştur.

Raporda Türkiye'nin mevcut dış ticaret yapısının önümüzdeki dönemde küresel ticarete meydana gelmesi olası değişimlerin neden olacağı unsurlar çerçevesinde oluşacak risk ve fırsatlara karşı alabileceği önlem ve aksiyonların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda temel dönüşüm alanları ve Türkiye'nin dış ticaret yapısı incelenerek geleceğe ilişkin öncelikli dönüşüm gerektiren alanlara ilişkin politika önerileri geliştirilmiştir.

Küresel ticarete meydana gelen değişimler ekonomik, siyasi, çevresel ve teknolojik gelişmeler gibi çok katmanlı dinamiklerin değerlendirilmesiyle anlamlandırılabilir bir yapıya sahiptir. Türkiye'nin dış pazarlarla geçmişten günümüze gelen ticari ilişkilerinin şekillenmesinde bu çok boyutlu ve girift gelişmeler temel belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Korumacılık eğilimleri, Covid-19 salgını ve jeopolitik gerilimler küresel ölçekte tedarik zincirlerinin kısılmasını ve tedarik risklerini azaltmak için tedarik zincirlerinin çeşitlendirilmesi gibi uygulamaları beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle gerçekleştirdiği ticaret, Gümrük Birliğinin yenilenmesi ihtiyacını her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Tedarik zincirleri, teknoloji ve çevre alanlarında değişen ticaret politikalarına nasıl karşılık verileceği konusunda Gümrük Birliğinin güncellenmesi çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte, gelecekte korumacılık eğilimlerinin artma riskine karşı yüksek katma değerli ürün gruplarına geçerek ticaret pazarlarının çeşitlendirilmesi diğer kritik bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Türkiye dış ticaretinin önemli yapısal sorunlardan birisi, küresel değer zincirlerindeki mevcut konumunun neden olduğu ihracatın yüksek ara mal ithalat bağımlılığıdır. Özellikle son dönemlerde kritik hammaddelere erişim konusunda ülkeler arasındaki rekabet düzeyindeki artışla beraber değerlendirildiğinde ithal bağımlılığının önümüzdeki yıllarda farklı boyutlara taşınabileceği değerlendirilmektedir.

Küresel ölçekte iklim değişikliği etkisinin giderek hızlanması sonucunda çevresel sorunların daha şiddetli bir şekilde hissedilmesi, bu sorunlarla mücadele edilmesi için topyekûn bir uluslararası duruş konusunda farklı girişimleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, iklim değişikliğiyle mücadelede ticaretin oynayabileceği role ilişkin ciddi bir kamuoyu oluşmuştur. İklim değişikliği bahsinde ticareti ilgilendiren değişiklikler ve yeni standartların korumacı eğilimlerden de beslendiği görülmektedir. Türkiye dış ticaretinin iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında hayata geçirilen uluslararası düzenlemelerden ve oluşacak yeni rekabetçilik ortamından etkilenmesi kaçınılmaz bir durumdur. Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM), Sınırdan

Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM) ve AB Emisyon Ticareti Sistemi (AB ETS), AB Döngüsel Ekonomi Eylem Planı gibi düzenlemelerin, Türkiye'nin ihracatında geleneksel olarak önemli paya sahip olan sektörlerin rekabet gücünü kayda değer bir Şekilde etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Bu kapsamda üretim ve ticaret s reerindeki karbon fiyatlamasına dayalı düzenlemelerin kamu, özel ve STK'lar olmak tüm kesimlerin katılımlarıyla kapsayıcı bir Şekilde hayata geçirilmesi elzemdir. Bu kapsamda, ulusal ETS mekanizmasının kurularak uluslararası anlaşmalara uyumun geliştirilmesi ve dış ticarete rekabet gücünün artırılmasının yanı sıra daha evre dostu bir ekonominin inşa edilmesi sağlanmalıdır.

Son yıllarda teknolojik gelişmelerin hızlanması ekonominin her alanında olduğu gibi ticaret boyutunda da ciddi etkilere neden olmuştur. Dijital ticaret uygulamalarının giderek daha fazla hissedilmesiyle geleneksel ticarete yeni teknolojilerin kullanımı artmakta ve bu durum ticaret maliyetlerinde d ŐuŐu beraberinde getirmektedir. Dijital ticaretin net bir tanımı olmamakla birlikte uzun yıllardır süregelen ticaret uygulamalarını dönüŐtürücü etki yaratması haricinde yeni nesil teknolojiler kapsamında yazılım, oyun, yapay zekâ vb. gibi uygulamalar kapsamında da bu alan giderek kendisini daha fazla göstermektedir. Veri, bu ticaret anlayışının itici gücü, başka bir ifadeyle petrol  olarak nitelendirilmektedir. Bu kapsamda, verinin üretilmesi, paylaŐımı ve depolanmasına ilişkin süreç, dijital ticaretin temel unsurları arasında yer almaktadır. Dijital ticaretin diğer önemli özellikleri arasında oldukça dinamik bir yapıya sahip olması ve k uk sermayelerle büyük kazanımların elde edilebilmesi sayılabilir. Ancak dijital ticaret uygulamalarında gelişim sağlanması bakımından yasal düzenlemeler kritik önemi haizdir. Yeni nesil teknolojilere yatırım yapan giriŐimlere sağlanacak teşvikler kadar, bu girişimlerin tabi olacağı mevzuatın uluslararası standartlara uygun olması ve küresel rekabet açısından avantaj sağlaması, ülkemizdeki dijital ticaretin geleceğinde temel belirleyiciler olacaktır.

Sonuc olarak, Türkiye, dış ticaret politikasını Őekillendirirken  zellikle Covid-19 sonrası hız kazanan küresel değer zincirlerindeki değişim, iklim değişikliği ve dijitalleşme gibi ana unsurlara uyum sağlamak için yerel, bölgesel ve küresel stratejilere dayalı kapsamlı bir yaklaşım benimsemelidir. Bu doğrultuda, önümüzdeki dönemde dış ticarete ilişkin yapısal sorunlara yönelik kalıcı çözümlerin üretilebileceği düŐünülmektedir.

1. GİRİŞ

Küresel ticarete 1990-2008 döneminde yüksek oranlı artışlar kaydedilmiştir. Söz konusu artışta küresel ekonomik faaliyetlerdeki canlanmalar, ticaretin serbestleşmesine yönelik atılan adımlar, taşımacılık maliyetlerinin düşmesi ve teknolojik ilerlemeler belirleyici olmuştur. Başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkeler, bu dönemde, dünya ticaretindeki paylarını önemli ölçüde artırmışlardır. Diğer yandan bu süreçte küresel ticaret; değer zincirleri yoluyla üretimin birçok ülkeyi kapsayacak şekilde parçalı hale geldiği ve ticari ortaklarla karşılıklı bağımlılığın arttığı karmaşık bir hale gelmiştir.

Geçtiğimiz on beş yılda küresel finans kriziyle başlayan ve ardından Covid-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkmasıyla yaşanan bir dizi şok küresel ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde korumacı politikalar ve bölgeselleşme eğilimleri artarken, tedarik zincirlerinin çok parçalı yapısı dönüşmeye başlamıştır. Jeopolitik gerginlikler, mal, hizmet, sermaye ve işgücünün uluslararası hareketini kısıtlamaktadır. Ayrıca, korumacılığın artması ve ticaret bloklarının yükselmesi, ülkeler arasındaki kutuplaşmayı artırmaktadır.

Son yıllarda küresel ekonomide yaşanan şoklara ilave olarak iklim değişikliği gibi daha uzun vadeli küresel zorluklar ve dijital teknolojilerdeki gelişmeler de küresel ticarete etki etmekte ve köklü değişikliklere yol açmaktadır. Yeşil dönüşüm kapsamında sürdürülebilirlik ilkelerine odaklanan ürünlerin ve hizmetlerin ticareti öne çıkmaya başlamıştır. Türkiye'nin en önemli ticari ortağı olan Avrupa Birliği, Avrupa Yeşil Mutabakatı ile 2050'ye kadar ilk iklim-nötr kıta olma hedefi koymuştur. AB'nin bu kapsamdaki düzenlemelerine uyum sağlanamaması durumunda, AB pazarında Türk ihracat ürünlerinin rekabetçiliği olumsuz etkilenebilecektir.

Öte yandan, yapay zekâ, büyük veri ve makine öğrenmesi gibi teknolojik yenilikler üretim süreçlerini, lojistik yapısını ve ticaret yapma şekillerini etkilemektedir. Ayrıca, e-ticarette kaydedilen artış özellikle pandemi sırasında hızlanırken dijital ticaretteki artış, çevrimiçi veri gizliliği ve güvenlik konularını ön plana çıkarmıştır.

Dijital teknolojiler, küresel hizmetler ticaretini de büyük ölçüde değiştirmekte ve küresel pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır. Küresel hizmetler ticareti, küresel mal ticaretindeki artışlar ve teknolojik gelişmelerinde katkısıyla son yıllarda hızla büyüme eğilimindedir.

Dış Ticarete Yeni Yaklaşımlar Çalışma Grubu (ÇG), küresel ticaretteki dönüşümleri analiz etmek, bu dönüşümlerin gelecekteki seyrine ilişkin isabetli öngörülerde bulunabilmek ve bu dönüşümlerin ticaretimiz açısından oluşturabileceği muhtemel fırsatları/riskleri ortaya koyarak politika önerileri geliştirebilmek amacıyla oluşturulmuştur. Raporun nihai amacı On İkinci Kalkınma Planı politikalarına ışık tutabilmektir. Bu kapsamda çalışma grubu toplantılarındaki tartışmalar çerçevesinde ÇG üyelerinin de katkılarıyla bir rapor hazırlanmıştır. ÇG Raporu beş bölümden oluşmaktadır.

Küresel ticarete dönüşüm eğilimleri değerlendirebilmek için öncelikle küresel ticaretin geçmiş yapısının ortaya konması gerekmektedir. Bu kapsamda Raporun ikinci bölümü küresel ticaretteki mevcut görünümü içermektedir. Bu bölümde aynı zamanda Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeler incelenmiş ve dış ticaretimizin yapısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Raporun üçüncü bölümünde küresel ticarete son dönemde ortaya çıkan başlıca eğilimler ele alınmaktadır. Bu bağlamda, özellikle artan korumacılık, bölgeselleşme, küresel değer zincirlerinde dönüşüm, yeşil dönüşüm ve dijitalleşme alanlarında yaşanan dönüşümler ele alınmıştır. Bahsi geçen alanlardaki dönüşümlerin dış ticaretimize muhtemel yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda küresel hizmetler ticaretindeki dönüşümler de önem taşımakla birlikte On İkinci Kalkınma Planı çerçevesinde oluşturulan diğer Çalışma Grupları ve Özel İhtisas Komiteleri raporlarında daha ayrıntılı ele alındığından Rapor kapsamına alınmamıştır.

Raporun dördüncü bölümü küresel ticarete gözlenen eğilimler çerçevesinde Çalışma Grubu üyeleri tarafından geliştirilen politika önerilerini içermektedir.

Raporun beşinci ve son bölümü küresel ticarete gözlenen eğilimler çerçevesinde dış ticaretimizin geleceğine yönelik nihai değerlendirmeleri içermektedir.

2. MEVCUT DURUM ANALİZİ

2.1. Küresel Ticarete Gelişmeler

Küresel ticarete yaşanan dönüşümleri değerlendirebilmek amacıyla küresel ticaretin geçmiş dönemlerdeki gelişiminin ve belirgin özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir. Bu kapsamda küresel ticarete yaşanan eğilimler, dönem özelliklerini dikkate alarak üç alt döneme ayırarak incelenecektir. Küresel ticaretin görünümüne dair gelişmeler kronolojik olarak bağlantılı sunulmakla beraber genel itibarıyla yeni eğilimlerin başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin Çin'in artan hakimiyetine karşı ekopolitik çekişmesi, Rusya-Ukrayna savaşı dahil olmak üzere değişen jeopolitik dengeler ile artan korumacılık, ticaret ve teknoloji savaşları, bloklaşma ve küreselleşmeye alternatif bölgeselleşme girişimleri gibi gelişmelerle şekillendiği söylenebilecektir.

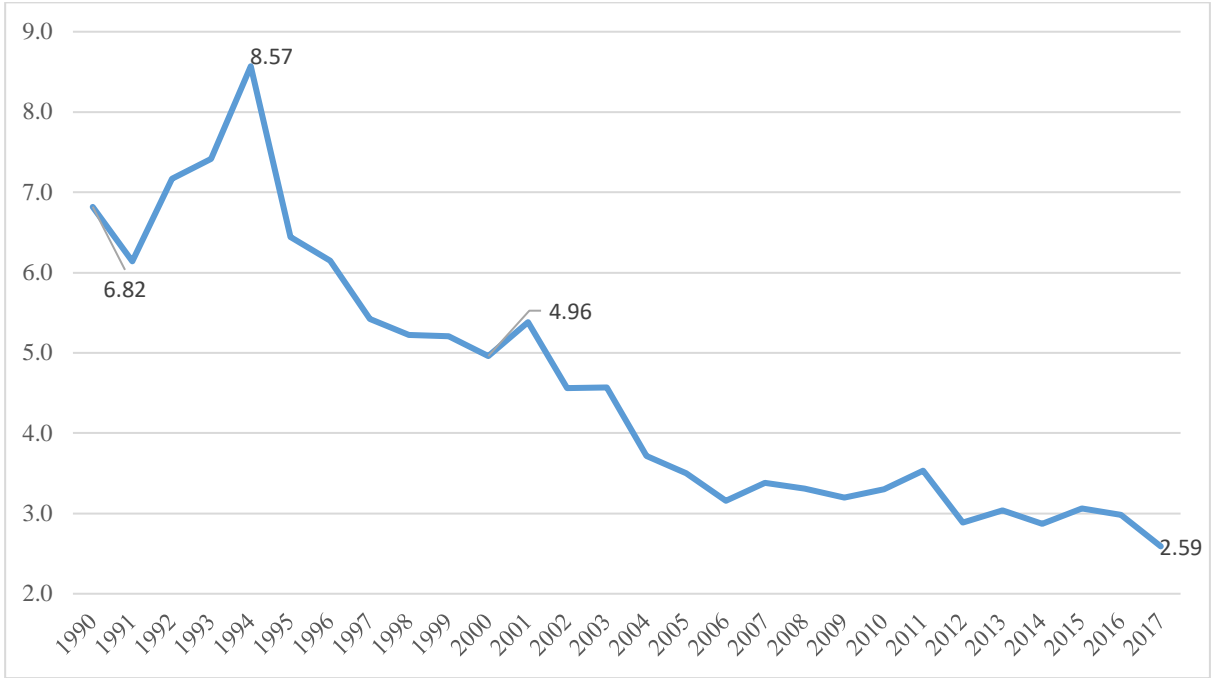
2.1.1. 1990-2008 Dönemi

1990'ların başlarından 2008 finansal krizine kadar olan dönem boyunca küreselleşme, hızla artmıştır. Küresel mal ticaretinde söz konusu dönemde yıllık ortalama yüzde 6,0 oranında artış gözlenmiştir. Bu dönemde ticaretin serbestleştirilmesine yönelik politikalar izlenmesi ve tarifelerin düşürülmesi küresel entegrasyonu desteklerken, teknolojik gelişmelerin pazara erişimi kolaylaştırması ve taşımacılık maliyetlerinin düşmesi ticareti artırıcı yönde etki etmiştir. Söz konusu dönemde küresel ekonomik aktivitenin canlı seyretmesi talebi canlı tutarak ticaret artışını desteklemiştir. Bu dönemde birçok ürünün farklı ülkelerde üretilen girdilerin birleştirilmesiyle üretilmesi eğiliminin hızlanması küresel üretim zincirlerinin oluşmasına ve ülkeler arasındaki ekonomik bağların derinleşmesine neden olmuştur.

Küreselleşmenin hızla arttığı 1990-2008 döneminde küresel ticarete öne çıkan başlıca eğilimler aşağıda özetlenmiştir:

Dünya Geneline Ticaret Engellerinin Azalması: Bu dönemde birçok ülke, gümrük vergilerini ve diğer ticaret engellerini azaltarak dünya genelinde ticaretin serbestleşmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle GATT (Genel Anlaşma Tarifeler ve Ticaret) ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) müzakereleri, birçok ürün için tarife oranlarının düşmesine yol açmıştır. Ortalama olarak, dünya genelinde tarife oranları bu dönemde önemli ölçüde azalmış, bu durum ürünlerin ve hizmetlerin ülke sınırları arasında daha serbestçe akmasını sağlamıştır.

Grafik 1. Dünya Ortalama Ağırlıklı Tarife Oranı (tüm mallar)

Kaynak: Dünya Bankası Tarife Veri Tabanı

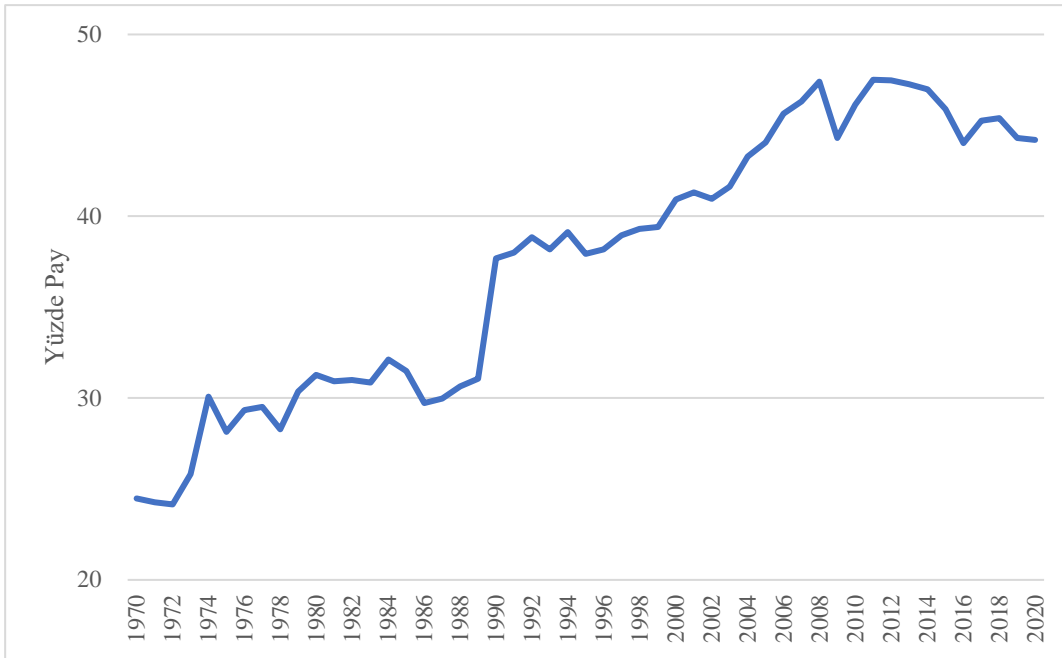
Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Bölgesel Ticaret Blokları: 1990 ile 2008 döneminde dünya genelinde birçok ticaret bloğu ve serbest ticaret anlaşması hayata geçirilmiş veya mevcut olanlar genişletilmiştir. Bu dönemde serbest ticaret anlaşmaları, dünya ekonomisi üzerinde önemli etki yaratmış ve küresel ticareti artırmıştır. Özellikle bölgesel ticaret blokları, üyeleri arasında tarife oranlarını düşürerek ticaret engellerini azaltmış ve ekonomik işbirliğini artırmayı amaçlamıştır. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Avrupa Birliği (AB) içindeki serbest ticaret alanı bu dönemde öne çıkan ticaret anlaşmalarıdır.

Asya Bölgesinin ve özellikle Çin'in Küresel Ticarete Artan Rolü: Çin, Asya Bölgesindeki en büyük ekonomi olarak öne çıkmış ve bu bölge, dünya ticaretinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Çin'in bu dönemdeki hızlı ekonomik büyümesi ve dışa açılma politikaları, dünya ticaretinin büyümesine önemli bir katkı sağlamıştır. Çin'in 2001 yılında DTÖ üye olması, dünya piyasalarına entegrasyonunu hızlandırmıştır. 1990-2008 döneminde ekonomisi yıllık ortalama yüzde 10,5 oranında büyüyen Çin'in, artan üretim kapasitesi ve düşük maliyetli işgücü kaynakları sayesinde üretim zincirlerindeki önemi artmıştır. Güney Kore, Tayvan ve Japonya gibi Asya'daki diğer bazı ülkeler ise yüksek teknoloji ürünlerinin ihracatıyla öne çıkmıştır. Çin, dünya ticaretindeki payını bu dönemde sürekli olarak artırmış ve

dünya ekonomisinin büyümesine önemli katkıda bulunmuştur. Ancak, Çin'in sürekli dış ticaret fazlası vermesi, özellikle ABD ile olan ticaretinde dengesizliklere yol açmıştır.

Küresel Değer Zincirlerinin Yükselişi: Küresel değer zincirleri (KDZ), ürünlerin veya hizmetlerin tasarım, üretim ve dağıtım süreçlerinin dünya genelinde farklı ülkeler ve bölgeler arasında bölünerek gerçekleştirildiği karmaşık bir üretim ve ticaret yapısıdır. İletişim teknolojilerinde kaydedilen ilerlemeler, ticaretin serbestleştirilmesi, ulaşım imkanlarının artması ve böylece ticaret maliyetlerinin düşmesinin de etkisiyle 1990-2008 döneminde, KDZ'lerin önemli ölçüde genişlediği gözlenmiştir.

Grafik 2. Küresel Değer Zincirleri'nin Küresel Ticarettaki Payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası, World Integrated Trade Solution (WITS) Veri Tabanı

2.1.2. 2009-2017 Dönemi

2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz nedeniyle dünya genelinde birçok ekonomi düşük büyüme veya durgunluk dönemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Küresel ekonomik aktivitenin zayıflaması 2009 yılında küresel ticarete yüzde 11,8 oranında keskin daralmaya yol açmıştır. Küresel finansal kriz nedeniyle yaşanan ekonomik durgunluk ve finansal istikrarsızlık, korumacılık eğilimlerini artırmıştır. Küresel ticaret 2010 yılında hızlı toparlanmış ancak küresel değer zincirlerindeki artış eğiliminin yavaşlaması ve korumacılık eğilimleri gibi unsurların etkisiyle izleyen yıllarda ılımlı seyretmiştir.

Finansal kriz sonrasında, birçok ülke ticaretin canlandırılması, korumacılık önlemleri karşısında ekonomik işbirliğini artırmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla yeni serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bu kapsamda Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması (CPTPP¹) ve Avrupa Birliği ile Kanada Arasındaki Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması (CETA) gibi anlaşmalar bu dönemde yürürlüğe giren anlaşmalar arasında öne çıkmıştır. 2005 yılında başlatılan Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması (TPP) müzakereleri, 12 ülkenin (ABD, Kanada, Meksika, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda, Şili, Peru, Malezya, Vietnam, Singapur ve Brunei) katılımıyla tamamlandı. Ancak ABD 2017'de anlaşmadan çekildi ve geriye kalan ülkeler, CPTPP (Kapsamlı ve İlerlemiş Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması) olarak yeniden düzenlenmiş anlaşmayı kabul etmiştir.

2.1.3. 2018-2023 Dönemi

2018 yılından itibaren, Çin ve ABD arasındaki ticari gerilimler ve karşılıklı tarife artışları, dünya genelinde korumacılık eğilimlerini artırmıştır. Artan küresel ekonomik belirsizlik küresel ticareti olumsuz etkilerken ticaret savaşları, küresel tedarik zincirlerinde değişikliklere yol açmıştır. Küresel ticaretin durgunlaştığı bu ortamda art arda yaşanan krizler küresel ticareti olumsuz yönde etkilemiştir.

2020 yılında ortaya çıkan pandemi küresel ticarete yüzde 4,7 oranında keskin daralmaya yol açmıştır. Salgın nedeniyle uygulanan kısıtlamalar, üretim tesislerinin kapatılması ve lojistik sorunlar üretim ve dağıtım süreçlerini etkilemiş, birçok ülkenin tedarik zincirlerini bozmuş ve üretimde kesintilere yol açmıştır. Bu durum karşısında ülkeler daha dirençli tedarik zincirleri oluşturmaya, ulusal üretim kapasitesini artırmaya veya stratejik ürünlerin stoklarını artırmaya yönelmiştir. Ayrıca, Salgın, korumacılık eğilimlerini artırmıştır. Öte yandan, uygulanan kapanmalar ve kısıtlamalar nedeniyle çevrimiçi alışverişin artması e-ticareti artırmıştır.

Salgının ilk aylarında yaşanan keskin düşüşün ardından, küresel ticaret bölgeler ve sektörler arasında dengesiz de olsa toparlanmaya başlamıştır. Sektörel bazda elektronik, e-ticaret ve imalat girdileri gibi ürünlere yönelik artan talep toparlanmada etken olmuştur. Salgının olumsuz etkilerinin hafiflemeye başladığı bir ortamda, 2022 yılı Şubat ayında Rusya-Ukrayna savaşının başlaması küresel ticareti olumsuz etkilemiştir. Artan jeopolitik gerilimler,

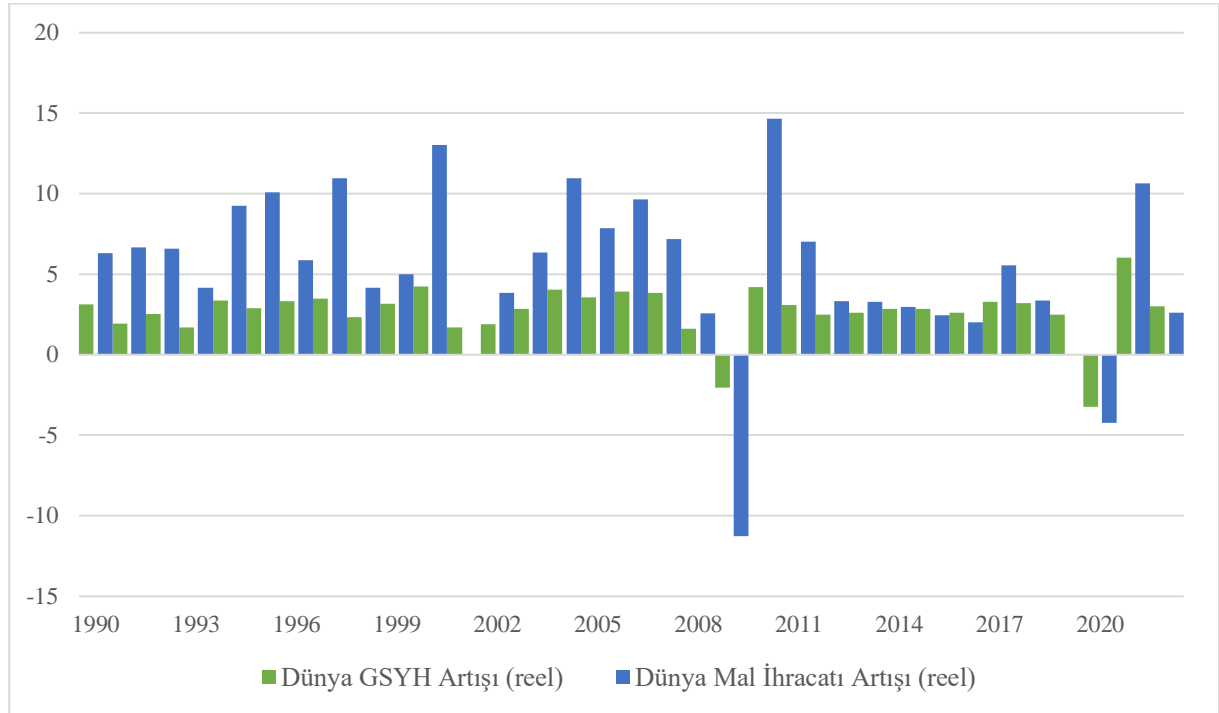
¹ 2023 yılı Eylül ayı itibarıyla CPTPP üyeleri: Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Japonya, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Peru, Singapur, Vietnam ve Birleşik Krallık.

başta enerji fiyatları olmak üzere küresel emtia fiyatlarının yükselmesi, para politikasının sıkılaştırılması ve Çin'de üretim ve ticareti sekteye uğratan Covid-19 salgını gibi çeşitli faktörlerin de etkisiyle küresel ticaret artış hızı 2022 yılının tamamında yüzde 2,3'e gerilemiştir.

Özellikle Çin'deki talebin eskisi kadar canlı olmaması ve jeopolitik gerginliklerin küresel ticarete etkilerinin 2023 yılında da devam etmesi nedeniyle dünya ticareti artış hızının 2023 yılında hafif düşüşle yüzde 2,0'ye gerilemesi beklenmektedir (DTÖ, 2023a).

Küresel ticarete gözlenen temel bir değişikliğin bu noktada vurgulanması gerekmektedir. Küresel ticaret artış hızı önceki dönemlere göre daha ılımlı seyretmektedir. 1990-2008 döneminde dünya mal ihracatındaki reel artışın dünya büyümesindeki reel artışın üzerinde seyrettiği gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle dünya ihracatının gelir esnekliği bu dönemde artış eğiliminde olmuş ve ortalama 2,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Küresel Finansal krizi izleyen yıllarda esnekliğin düşüş eğiliminde olduğu, küresel ticaretin küresel büyümeye önceki döneme göre daha az tepki verdiği gözlenmektedir. Nitekim son on yılda (2012-2022) dünya ihracatının dünya büyümesine olan esnekliği ortalama 1,1 seviyesine gerilemiştir.

Grafik 3. Küresel büyüme ve ihracat artış oranları (%)

Kaynak: IMF WEO veri tabanı

2.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısının Genel Görünümü

1980'li yılların ardından hızlanan küreselleşme hareketleri ile üretim süreçleri dünya genelinde artan bir hızla uluslararası yapıya dönüşmüştür. Üretim süreçlerinin küreselleşmesi kapsamında, birçok gelişmiş ekonomi emek yoğun sektörlerini işgücünün görece bol olduğu ülkelere yönlendirmiştir (TCMB, 2010: 1). Küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası ticaret hacmi artış eğilimine girmiştir. Teknolojik gelişmeler, ulaştırma maliyetlerindeki düşüş gibi unsurlar ekonomiler arasındaki ticaretin ciddi oranlarda artmasına neden olmuştur.

Küreselleşme sürecinin dünya genelinde etkisini göstermesine paralel olarak Türkiye'nin ekonomi politikalarında da değişim yaşanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, ithal ikameci sanayileşmeye dayalı politikalar yerini ihracata dayalı büyüme politikalara bırakmış dış ticaret hacminde artış eğilimi gözlenmiştir gözlemlenmiştir. Ancak Türkiye'nin uzun dönemli dış ticaret gerçekleştirmelerine bakıldığında mal ticaret dengesinde yapısal bir sorun olarak dış ticaret açığıyla karşı karşıya kalındığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Türkiye ekonomisinin dış dünyayla gerçekleştirdiği mal ticaretindeki gelirleri giderlerinin altında kalmış ve bu kapsamda oluşan dış ticaret açığı cari işlemler dengesinin genel olarak açık vermesine neden olmuştur.

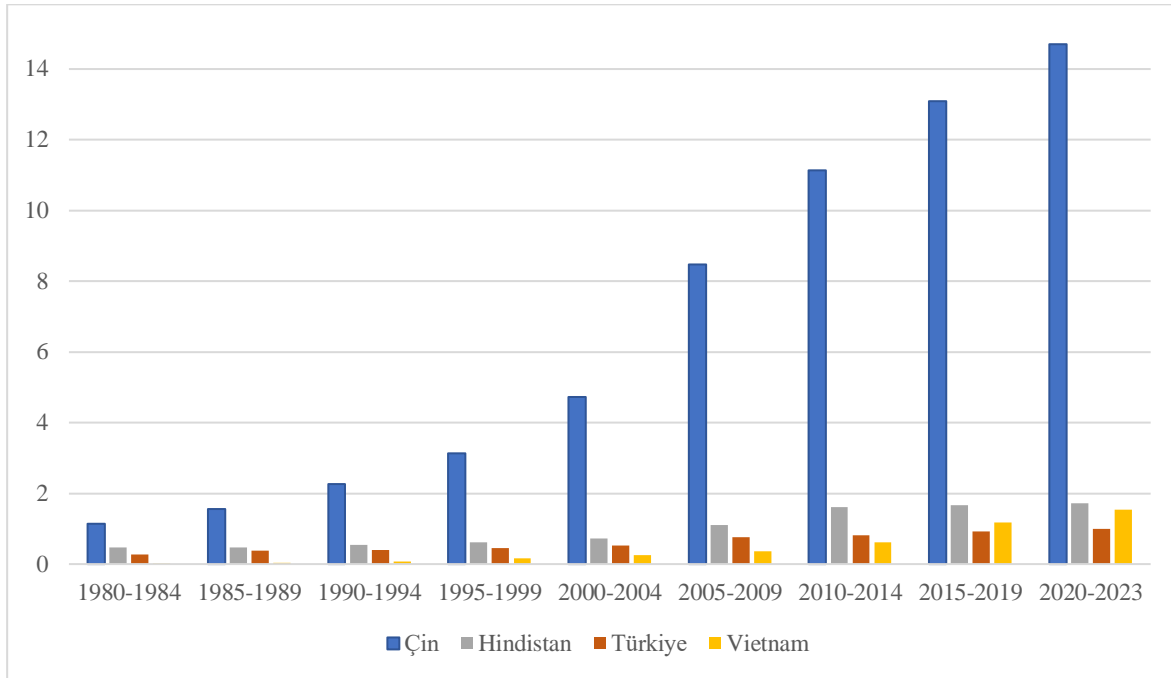
Türkiye'nin yapısal dış ticaret açığının açığı üzerine yapılan değerlendirmelerde temel olarak öne çıkan unsurların başında yüksek ara malı ithalatı ile yüksek teknoloji ve katma değerli ihracatı gerçekleştirilen ürünlerin toplam ihracat içerisindeki düşük seviyesi gelmektedir. Ekonomimizin enerjide dışa bağımlı net enerji ithalatçısı yapısı önceki yıllar incelendiğinde özellikle yüksek büyüme rakamlarına ulaşıldığı dönemlerde dış ticaret dengesinde bozulma yaşandığını göstermektedir. Ayrıca ihraç edilen malların üretim süreçlerinde enerji haricinde de yüksek ithal mal ağırlığı ihracat artışlarının beraberinde ithalat değerlerinin artmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin mal ticaret dengesindeki açığının diğer bir nedeni ise ihraç edilen ürünlerin teknoloji ve katma değer düzeylerinin yeterince yüksek seviyelere ulaşamamış olmasıdır. Genel olarak Türkiye'nin dış dünyaya ihraç ettiği malların sektörel yapısı incelendiğinde zaman içerisinde tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine doğru yapısal bir değişim yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte ihracatı gerçekleştirilen imalat sanayi mallarının niteliği ve bu malların üretim süreçlerinin yapısı birçok kazanımı beraberinde getirirken aynı zamanda dış ticaret dengesi üzerine olumsuz yansımalara da neden olmuştur. Mal ticaret dengesi açığına

karşın hizmet ticareti dengesindeki fazlalık cari işlemler dengesi üzerinde olumlu etki yaratmakla birlikte yapısal cari işlemler dengesi problemi varlığını sürdürmüştür.

Tarihsel süreç incelendiğinde, Türkiye'nin küresel mal ihracatı içerisinde aldığı payın istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Türkiye'nin küresel mal ihracatından aldığı pay 1980 yılında %0,14 düzeyindeyken, 2000 yılında %0,43; 2013 yılında %0,85; seviyesindeyken 2021 yılında %1,01 ve 2022 yılında %1,02 seviyesine yükselmiştir (DTÖ, 2023). Türkiye'nin küresel hizmet ihracatından aldığı pay ise 2021 itibarıyla %0,95 düzeyindedir. 1980 yılında %0,38 düzeyinde olan küresel mal ithalatından alınan pay 2021 ve 2022 itibarıyla sırasıyla %1,20 ve %1,421 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

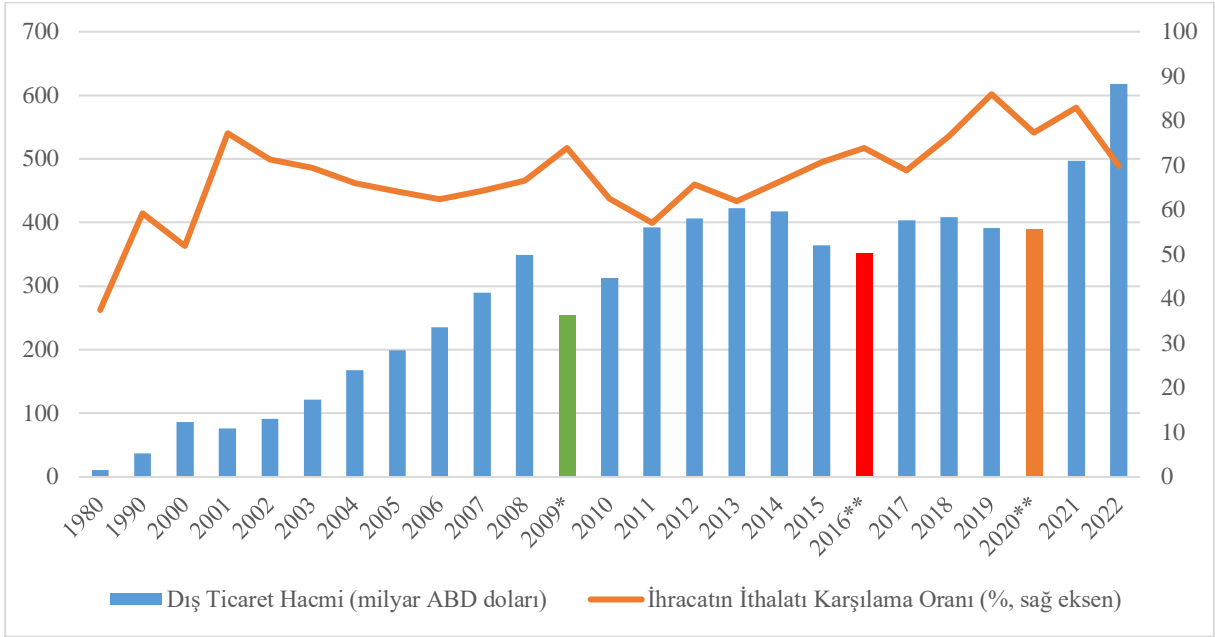
Grafik 4. Küresel İhracatta Paylar (%)

Kaynak: DTÖ veri tabanı

2002-2021 arası dönemde toplam dış ticaret hacmi beş katın üzerinde artışla 87 milyar ABD dolarından 497 milyar ABD dolarına; ihracat ise 2021 itibarıyla 225 milyar ABD doları düzeyine yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2013 sonrasında ortalama %70'i aşarken en yüksek düzeyine %86 ile 2019 yılında ulaşmıştır (Grafik 5). 2019 yılı, Türkiye'nin 2001'deki sert küçülme döneminde verdiği cari işlemler fazlasından sonra ilk kez cari fazla (1,7 milyar ABD doları) verdiği yıl olmuştur.

Grafik 5. Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi- İhracatın İthalatı Karşılama Oranı²

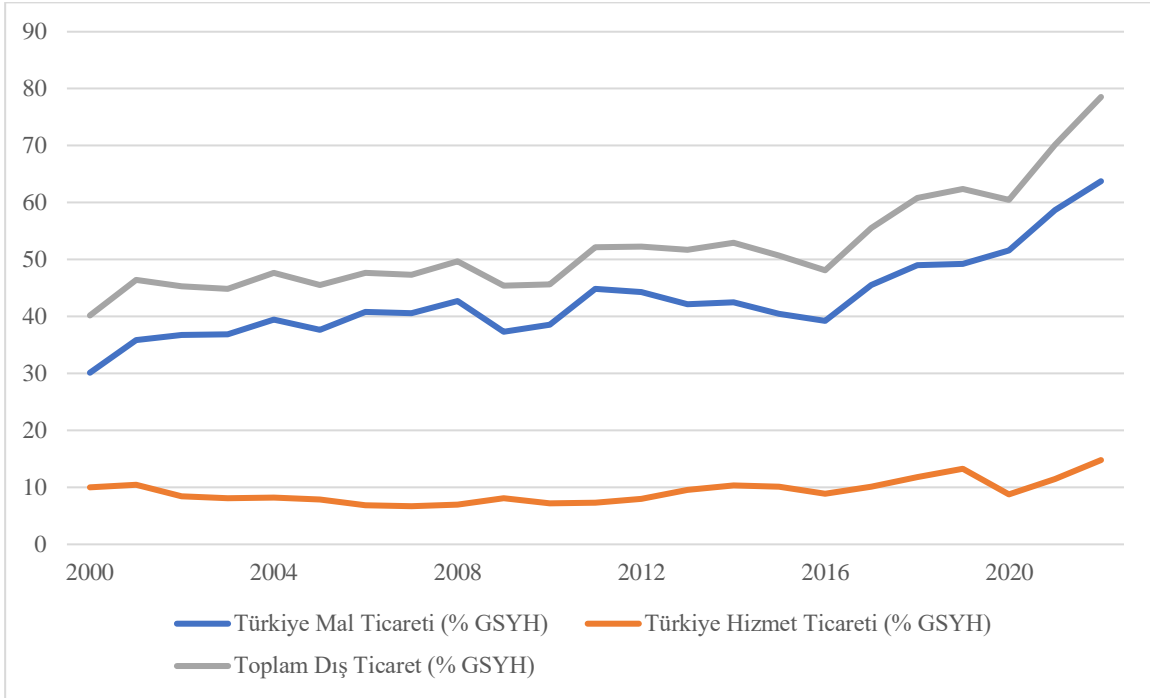

Kaynak: TÜİK, 2022, *Küresel Finans Krizi, **15 Temmuz Darbe Girişimi, ***Covid-19 Salgını

2002-2022 döneminde dış ticaret hacminin (mal ve hizmetler toplamı) GSYH'ya oranı dalgalı bir seyir izlemesine rağmen %45'ten %78,5'e yükselmiştir. 2022 yılında mal ticaretinin GSYH'ya oranı %63,8'e, hizmet ticaretinin GSYH'ya oranı %14,8'e yükselmiştir (Grafik 6).

² 2012 yılı ve öncesi dış ticaret verileri Özel Ticaret Sistemine göre verilmiştir.

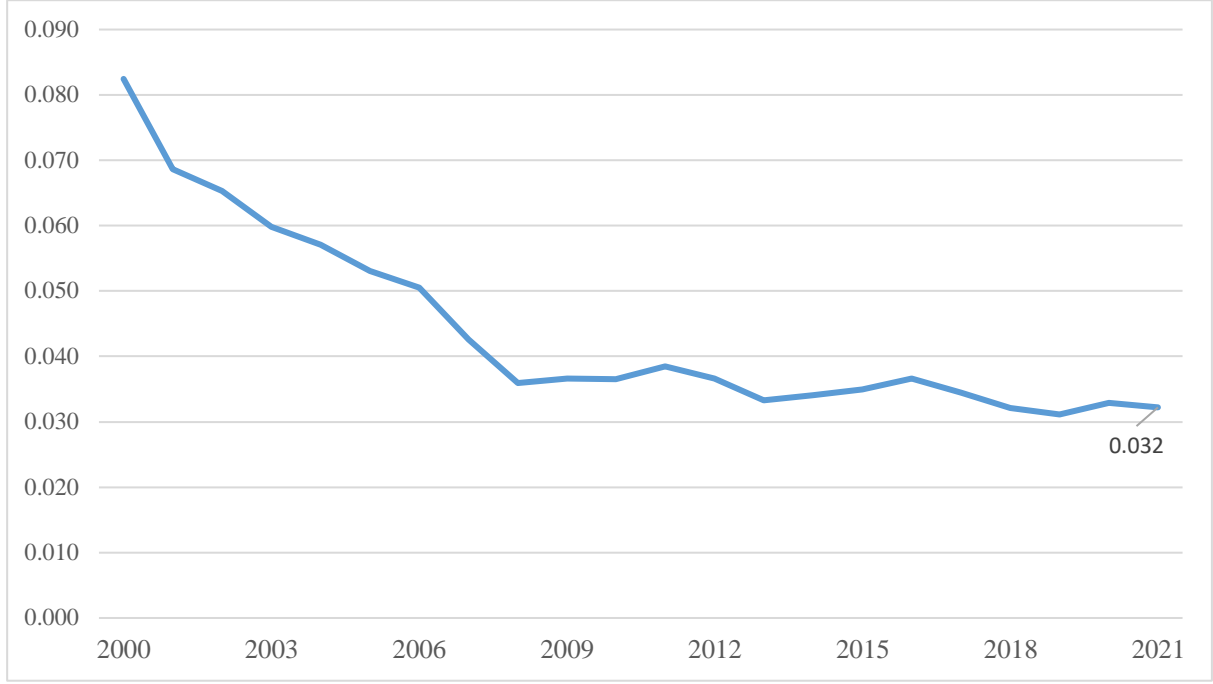
Grafik 6. Türkiye'nin Dış Ticareti (% GSYH)

Kaynak: TÜİK, TCMB

2002-2021 döneminde kayda değer artış gösteren ihracat başarısının altında yatan faktörlerden biri küçük ve orta büyüklükte işletmelerin (KOBİ) yükselen ihracatçı vasfı olmuştur (Atlı, 2011; Babacan, 2011; Kutlay, 2011). Bölgesel çatışmalar ve krizlerin yokluğunda -bilhassa Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde- sınır ötesi ticaretin hacminde de büyük değişimler gözlenmiştir. Bir diğer unsur ise ülkenin ihracat pazarlarını ve ihracat mamulleri çeşitlendirebilmiş olmasıdır. Nitekim herhangi bir ülke ticaretinin az sayıda pazarda yoğunlaştığı durumlarda 1 değerine, fakat ticari ortakları çok çeşitli olan ülkeler için 0 değerine yaklaşan Herfindahl-Hirschman endeksi ihracat pazarı ve dolayısıyla ihracat gelirlerinin çeşitlenmesinde belirgin bir iyileşmeye işaret etmektedir (Grafik 7).

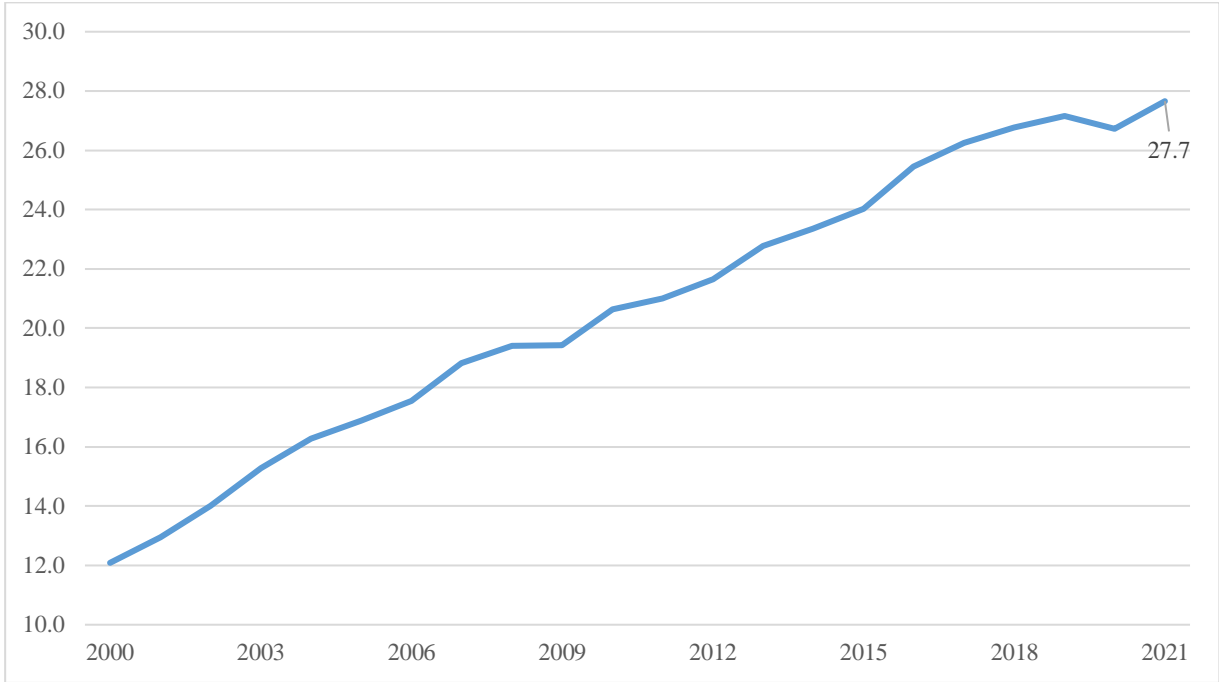
Grafik 7. Türkiye'nin Herfindahl-Hirschman (HH) İhracat Pazarı Yoğunlaşması Endeksi (2000-2021)

Kaynak: Dünya Bankası – World Integrated Trade Solution (WITS), 2022

Bir ülkenin ihraç mallarının dünya pazarlarına nüfuz etme başarısını ölçen Pazar Nüfuz Endeksinin değerinde gözlenen istikrarlı yükseliş Türkiye'nin ihracatçı sektörlerinin küresel ölçekte ürün satış kabiliyeti geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Grafik 8). Farklı coğrafyalara açılan ihracat mal ve hizmetlerinin ithalatçısı konumunda olan kaç ülke tarafından satın alındığını belirten endeks değeri 2000 yılındaki değeri olan 12'den 2019 yılı itibarıyla 26,8 değerini almıştır. 2020 yılında ise -salgın koşullarına rağmen- 25,6 seviyesini korumuştur.

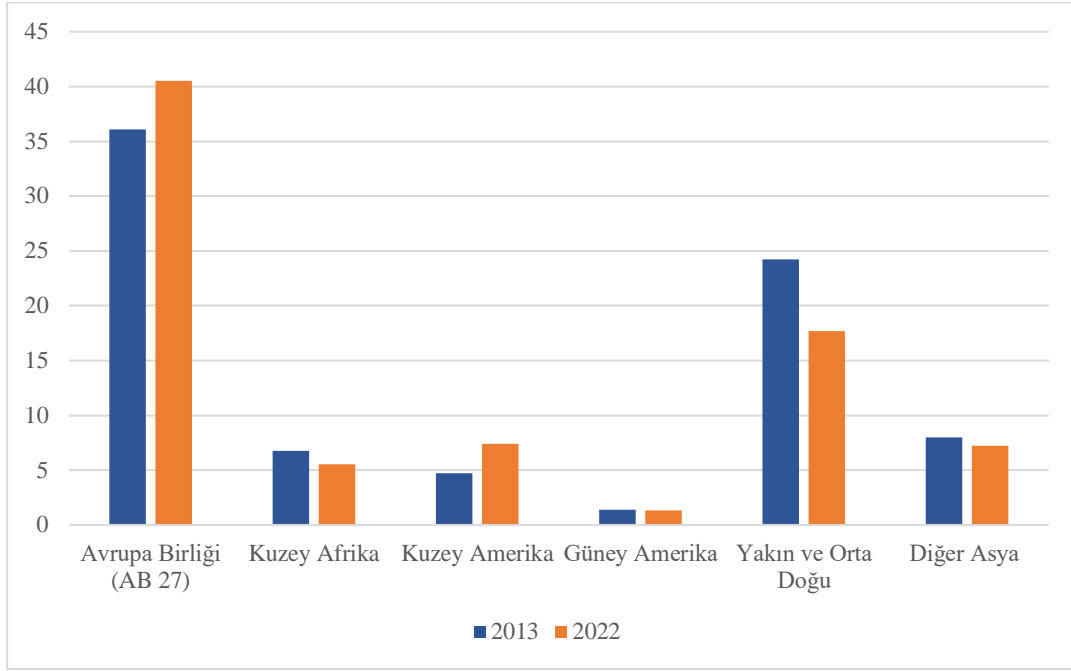
Grafik 8. Türkiye'nin İhracat Pazarlarına Nüfuz Endeksi (2000-2021)

Kaynak: Dünya Bankası – World Integrated Trade Solution (WITS), 2022

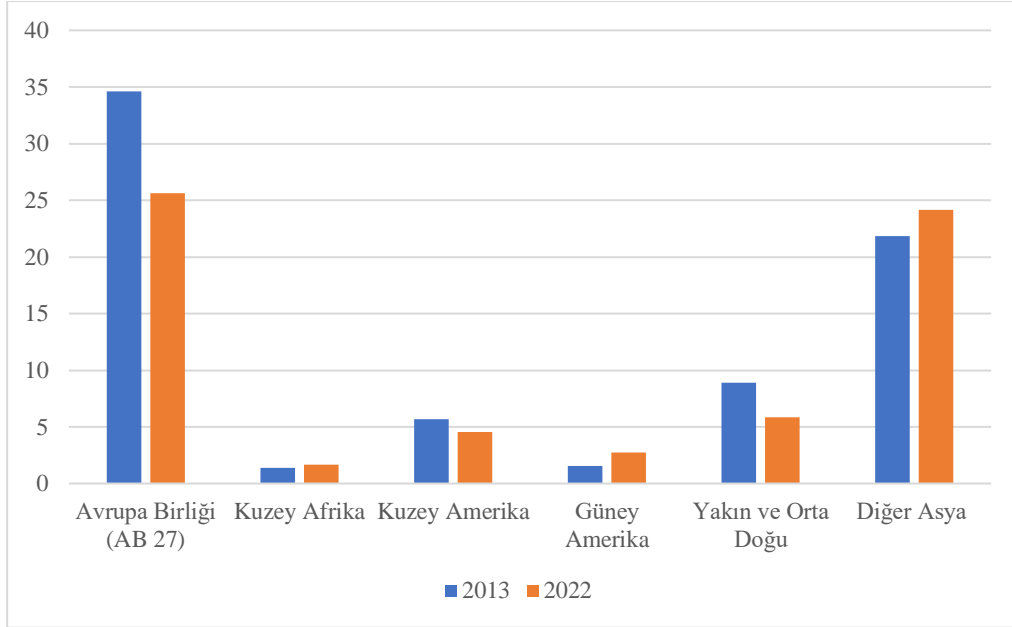
Türkiye'nin ticaret ortaklarının bölgesel dağılımına bakıldığında ihracatta; 2013-2022 döneminde sırasıyla AB, Kuzey Amerika ve Diğer Afrika ülkelerinin payı artarken, payı en fazla azalan bölgeler Yakın ve Orta Doğu ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri olarak sıralanmaktadır. İthalatta ise en büyük ticaret ortağı olan AB ülkeleri ile Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin payı azalırken, içinde Rusya'nın bulunduğu Diğer Avrupa ülkeleri ve içinde Çin ve Malezya'nın bulunduğu Diğer Asya ülkelerinin payı artmıştır (Grafik 9 ve 10).

Grafik 9. Ülke Gruplarının Türkiye'nin Toplam İhracatındaki Payı (%)

Kaynak: TÜİK, 2022

Grafik 10. Ülke Gruplarının Türkiye'nin Toplam İthalatındaki Payı (%)

Kaynak: TÜİK, 2022

Coğrafi ve kültürel yakınlık, gümrük birliği ve ekonomilerin tamamlayıcı vasfı nedeniyle AB ülkeleri Türkiye için en büyük ticaret ortağı olma konumunu sürdürmektedir. 2013 yılında sırasıyla %36,1 ve %34,6 seviyesinde olan AB'nin ihracat ve ithalattaki payı 2022 itibarıyla %40,5 ve %25,6 düzeyinde bulunmaktadır.

Türkiye'nin dış ticaret yapısını şekillendiren ana unsurların başında diğer birçok ülke ve ülke grubunun da olduğu üzere dış talep koşulları, emtia fiyatları, uluslararası ticarete ilişkin düzenlemeler ve jeopolitik gelişmeler yer almaktadır. Aslında birbirleriyle doğrudan ve dolaylı olarak bağlantılı olan bir unsurların özellikle son yıllarda üretim süreçlerindeki ülkelerarası bağımlılığın artmasıyla birlikte dış ticaret üzerindeki etki seviyeleri yükselmiştir.

Bu unsurların ülkemizin dış ticareti üzerindeki etkileri ise Türkiye'nin dış ticaret büyüklüklerinin farklı sınıflandırmalar eşliğinde değerlendirilmesiyle daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Türkiye ekonomisinin yıllık ihracat ve ithalatının geniş ekonomik gruplara göre sınıflandırmasına bakıldığında; sabit sermaye birikimi ve kamu/özel yatırımlarının durumuna da işaret eden sermaye mallarının görece aldığı payın düşüklüğü; buna mukabil orta teknoloji ihtiva eden ürünlerde yoğunlaşmanın bir göstergesi olarak ise ara mallarının nispeten yüksek payı göze çarpmaktadır. Nihayet, tüketim mallarının toplam ithalattan aldığı payın yıllar içinde düşüşü olumlu bir gelişme olarak yorumlanabilir. Benzer bir manzara yıllara göre dış ticaret, ana faaliyet kollarına göre ve düşük-orta-yüksek teknoloji yoğun sektörel kırılımlar incelendiğinde de görülmektedir.

Ara mal ticaret dengesi, Türkiye ekonomisinin görece yüksek büyüme oranı yakaladığı dönemlerde bozulmakta ve bu durum nihai mamul için ara malı ithalatına duyulan kronik ihtiyaca işaret etmektedir (Babacan, 2022a). Nitekim Saygılı ve Saygılı (2011: 358) da büyüme dönemlerinde ara malı ithalatına duyulan bağımlılığı teyit ederken dikey birleşmeler istikametinde küresel trendlerin önemine dikkat çekmektedir:

“Türkiye'nin ihracatında döviz kuru elastikiyeti (duyarlılığı) düşük geleneksel olmayan mallara doğru kayış Türk Lirasındaki reel değer kazancı ve ihracattaki güçlü büyüme kaynaklı görünüşte şaşırtıcı tesadüfi durumu da açıklıyor olabilir. Diğer yandan ithalata olan yüksek bağımlılık ve ihraç mallarının yüksek gelir elastikiyeti (duyarlılığı) küresel büyüme modelinin Türkiye ve genel olarak gelişmekte olan ülkelerin ihracatı üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.”

Bu bağlamda Türkiye'nin kısa vadede ara malı üretimini hem miktar hem de çeşitlilik bakımından artırması zarureti vardır. Ara malı üretiminde rekabetçi avantajı yakalamasının ardından sermaye malları dâhil endüstriyel üretimde seviye artışı gelecektir. Kalite artışı yoluyla hızlı büyüyen altı Asya ülkesini (Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Kore ve Tayland) inceleyen Papageorgiou vd. (2019) söz konusu ülkelerin ihracatındaki sektörel dağılımın değişmesinde 1970'lerden bu yana tedricen gerçekleşen kalite artışının önemli rol oynadığını ifade etmektedir. Nihayet, ekonomide dönüşümün en somut tezahürü olan imalat sanayinde katma değer artışı, ürün kompozisyonunda sofistikasyon (gelişmişlik) sayesinde küresel değer zincirlerinden alınan payda da artışa neden olacaktır (Babacan, 2022b).

Tablo 1 ve 2'de ise teknoloji sınıfına göre ihracat ve ithalat değerleri sunulmaktadır.

Tablo 1. Teknoloji Sınıfına Göre İhracat

İhracat (Milyon \$)	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İleri Teknoloji Ürünleri	5.386	4.740	5.755	5.571	5.999	5.478	6.450	7.420
Orta-İleri teknoloji Ürünleri	45.791	47.382	54.319	61.427	62.289	57.360	71.009	81.280
Orta-Düşük Teknoloji Ürünleri	40.961	38.808	43.025	46.064	46.854	43.444	66.089	73.980
Düşük Teknoloji Ürünleri	50.130	49.416	51.599	54.002	56.076	53.671	69.261	77.693
Toplam İmalat	142.268	140.346	154.698	167.064	171.219	159.953	212.809	240.733
% Pay	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İleri Teknoloji Ürünleri	3,8	3,4	3,7	3,3	3,5	3,4	3,0	3,1
Orta-İleri teknoloji Ürünleri	32,2	33,8	35,1	36,8	36,4	35,9	33,4	33,8
Orta-Düşük Teknoloji Ürünleri	28,8	27,7	27,8	27,6	27,4	27,2	31,1	30,7
Düşük Teknoloji Ürünleri	35,2	35,2	33,4	32,3	32,8	33,6	32,5	32,3
Toplam İmalat	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK

Tablo 1'e göre yüksek teknolojlili ürün ihracatının toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payı zaman içinde hafif bir düşüş göstererek 2022 yılında %3,1 olarak gerçekleşmiştir. Orta ileri teknolojlili ürün ihracatının toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payının ise 2015-2018 döneminde artış gösterdiği, 2019-2022 döneminde ise azalma kaydederek %33,8 olduğu göze çarpmaktadır. Orta düşük teknolojlili ürün ihracatının toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payının ise zaman içerisinde artış gösterdiği ve 2022 yılında %30,7 olduğu göze çarpmaktadır. Son olarak düşük teknolojlili ürünler ihracatının toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payının zaman içinde azalma göstererek 2022 yılında %32,3 olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Teknoloji Sınıfına Göre İthalat

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İthalat (Milyon \$)								
İleri Teknoloji Ürünleri	24.903	25.526	25.955	22.078	22.015	23.429	25.606	25.474
Orta-İleri teknoloji Ürünleri	78.412	78.800	82.545	78.658	66.756	74.960	95.141	108.475
Orta-Düşük Teknoloji Ürünleri	46.252	44.209	63.966	61.147	52.111	61.945	62.578	95.215
Düşük Teknoloji Ürünleri	23.544	22.425	23.400	22.580	21.262	19.474	22.660	31.950
Toplam İmalat	173.110	170.959	195.866	184.463	162.143	179.809	205.984	261.115
% Pay								
İleri Teknoloji Ürünleri	14,4	14,9	13,3	12,0	13,6	13,0	12,4	9,8
Orta-İleri teknoloji Ürünleri	45,3	46,1	42,1	42,6	41,2	41,7	46,2	41,5
Orta-Düşük Teknoloji Ürünleri	26,7	25,9	32,7	33,1	32,1	34,5	30,4	36,5
Düşük Teknoloji Ürünleri	13,6	13,1	11,9	12,2	13,1	10,8	11,0	12,2
Toplam İmalat	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK

Tablo 2 incelendiğinde yüksek teknolojili ürün ithalatının ve orta ileri teknolojili ithalatının toplam imalat sanayi ithalatı içindeki payının zaman içinde azalarak 2022 yılında sırasıyla %9,8 ve %41,5 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Orta düşük teknolojili ürün ithalatının toplam imalat sanayi ithalatı içindeki payının ise zaman içerisinde artış gösterdiği ve 2022 yılında %36,5 olduğu göze çarpmaktadır. Son olarak düşük teknolojili ürünler ithalatının toplam imalat sanayi ithalatı içindeki payının zaman içinde azalma göstererek 2022 yılında %12,2 olduğu görülmektedir.

Özet olarak 2022 yılı itibarıyla Türkiye'nin imalat sanayi ihracatının %36,9'u ileri ve orta ileri teknolojili iken, imalat sanayi ithalatının ise %51,3'ü ileri ve orta ileri teknolojilidir. Yine 2022 yılı itibarıyla Türkiye'nin imalat sanayi ihracatının %69,1'i orta düşük ve düşük teknolojili iken, imalat sanayi ithalatının %48,7'si orta düşük ve düşük teknolojilidir.

Tablo 3. Ülkelerin Yüksek Teknolojili Mal İhracatı (% , 2015-2021)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Çin	30,4	30,2	30,9	31,5	30,8	31,3	30,0
İngiltere	22,3	23,5	22,6	22,3	23,1	23,0	23,9
Fransa	28,2	27,9	26,0	25,9	26,9	23,1	21,9
ABD	21,4	22,4	19,3	18,5	18,7	19,5	19,9
OECD	19,2	19,5	17,7	17,6	17,8	18,2	16,8
Almanya	17,8	18,1	15,8	15,7	16,4	15,5	15,2
Avro Bölgesi	17,7	18,1	16,4	16,1	16,7	16,5	15,2
AB	17,3	17,5	16,0	15,6	16,2	16,1	14,9
Hindistan	8,0	7,7	7,4	9,0	10,2	11,0	10,2
Rusya	16,0	15,7	12,3	11,3	12,9	9,1	9,7
İspanya	6,9	7,8	7,0	6,8	6,8	7,8	9,4
İtalya	8,2	8,3	7,8	7,5	7,8	8,6	8,2
Türkiye	3,4	3,0	3,2	2,7	3,0	3,2	3,3

Kaynak: DTÖ, Ticaret Bakanlığı, 2022

Tablo 3'e göre gelişmekte olan ülkeler grubunda Çin'in, Hindistan ve Rusya'dan yüksek teknoloji ihracatına sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ise yüksek gelir grubu ülkeleri arasına girebilmesi için söz konusu oranın %8-10 eşğine sıçraması zarureti açıkça görülmektedir.

Küresel hizmet ticareti 2018 yılında 6,1 trilyon dolar iken 2019, 2020 ve 2021 yıllarında sırasıyla 6,3 trilyon, 5 trilyon ve 6 trilyon dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir (DTÖ, 2022b). Türkiye'nin 2021 yılı itibarıyla küresel hizmet ihracatındaki payı %0,95, küresel hizmet ithalatındaki payı ise %0,56'dır (Ticaret Bakanlığı, 2022). Tablo 4'te Türkiye'nin hizmet ihracat ve hizmet ithalatı verileri sunulmaktadır. Tablo 4'ten görülebileceği üzere Covid-19 krizinin yaşandığı yıl hizmet ihracatında önemli bir gerileme yaşanmış, 2021 yılında kayıpların önemli bir kısmı karşılanmış olup, 2022 yılında hizmet ihracatı rakamlarında Covid-19 dönemindeki rakamların üzerine çıkmıştır.

Tablo 4. Türkiye'nin Hizmet Ticareti (milyar ABD doları)

	2018	2019	2020	2021	2022
Hizmet İhracat	65,5	71,7	39,3	62,3	93,3
Seyahat Gelirleri	24,3	23,4	16,1	24,0	35,2
Taşımacılık Gelirleri	24,3	23,4	16,1	24,0	35,2
Yolcu Gelirleri	11,6	11,5	3,4	7,1	16,4
Hizmet İthalatı	29,1	28,9	24,0	30,0	40,8
Taşımacılık Giderleri	9,5	9,6	8,0	10,9	17,0
Navlun Giderleri	5,6	6,0	6,4	8,7	13,2
Diğer İş Hizmetleri Giderleri	5,2	5,5	4,8	6,0	6,8
Denge	36,4	42,8	15,3	32,8	52,5

Kaynak: TCMB, 2022

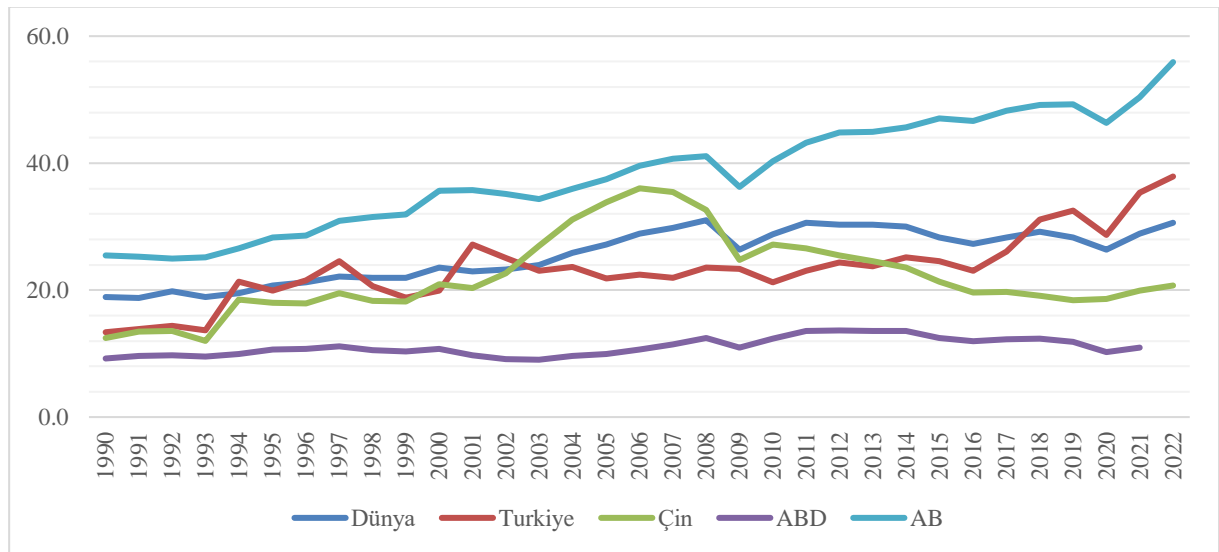
3. PLAN DÖNEMİ PERSPEKTİFİ: DIŞ TİCARETİ ŞEKİLLENDİRECEK TEMEL EĞİLİMLER

3.1. Küreselleşmede Eğilimler

Küresel ticarete geçmiş dönemde kaydedilen yüksek oranlı artışların yerini, art arda yaşanan çok boyutlu krizlerin de etkisiyle daha sınırlı bir büyümeye bırakması küreselleşmenin azaldığı (slowbalization) veya şekil değiştirdiği yönünde tartışmalara yol açmıştır. Covid-19 salgını ve ardından yaşanan Rusya-Ukrayna savaşından kaynaklanan tedarik zinciri şokları, küreselleşme sürecine ilişkin tartışmaları ortaya çıkarmış ve birçok ülke kritik tedarik zincirlerini yerinde üretim (on-shoring), yakın ülkede üretim (near-shoring) veya dost ülkelerde üretim (friend-shoring) yapmayı amaçlayan politikalar izlemeye başlamıştır. Yeşil ve teknolojik dönüşümü desteklemek için kritik minerallere olan talebin artmasıyla birlikte, küresel değer zincirlerinin fayda ve risklerinin derinlemesine değerlendirilmesi her zamankinden daha önemli hale gelmiştir.

Küreselleşme on yıllardır büyüme ve kalkınmanın itici gücü olmuş, ülkelerin ekonomilerini çeşitlendirmelerini sağlamış ve yoksulluğu azaltma imkânı sunmuştur. Mal ve hizmet ticaretinin GSYH'ye oranı (ticaret açıklığı) küreselleşme göstergesi olarak kullanılmaktadır (DTÖ, 2023b). 2008 yılında ortaya çıkan küresel finansal kriz çoğu ülkede ticarete açıklığının azalmaya başladığı bir dönem olarak gözlenmektedir.

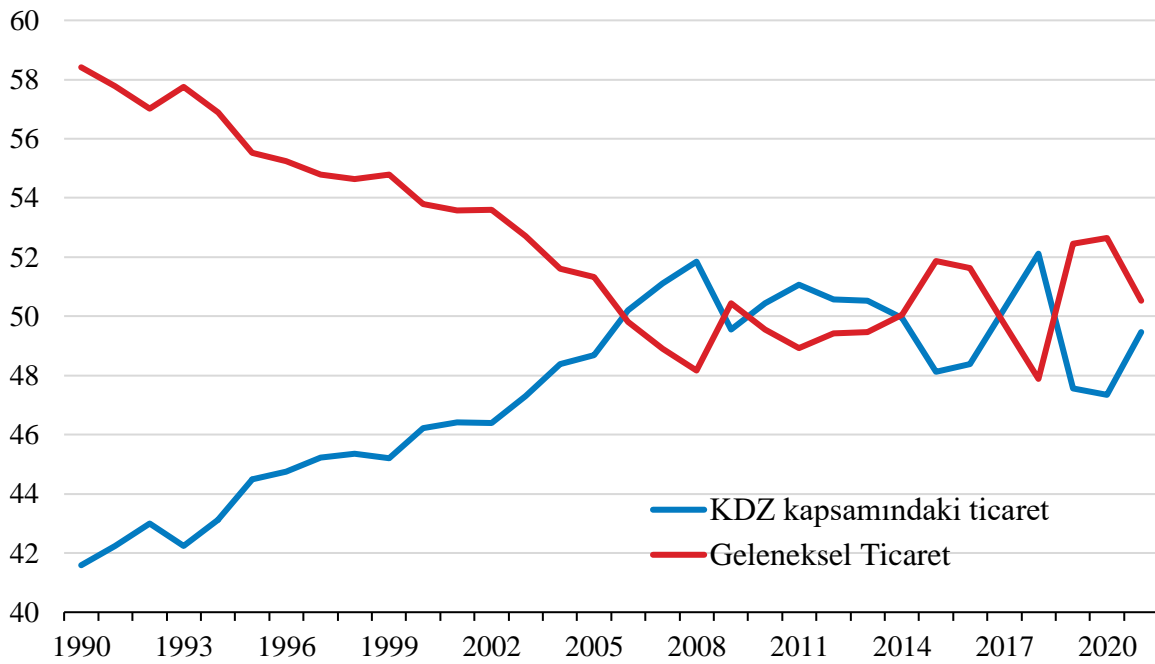
Grafik 11. Mal ve Hizmet Ticaretinin GSYH'daki Payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators Veri Tabanı

(Crowe & Rawdanowicz, 2023) küresel mal ticaretinin GSYH'ye oranındaki düşüşün yakın zamana kadar büyük ölçüde enerji ürünleri gibi yoğun ticareti yapılan malların fiyatlarındaki düşüşten ve GSYH içinde imalatın azalan payından kaynaklandığını, küresel değer zincirleri yoluyla yapılan ticaretteki azalmanın da katkısı olabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte, KDZ faaliyetinin hala 2000'lerin ortalarındaki seviyede olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Grafik 12. Küresel Ticaretin Dağılımı, Brüt Dünya Ticaretinin Yüzdesi

Kaynak: Dünya Bankası WITS Eora; ADB MRIO verileri; OECD Ülkeler Arası input-output veri tabanı; Uzun Dönem Dünya input-output veri tabanı; ve Jaax, A., S. Miroudot and E. van Lieshout (2023), “Deglobalisation? The reorganisation of global value chains in a changing world”, OECD Trade Policy Papers, No. 272, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b15b74fe-en>. OECD

Not: Geleneksel ticaret, bir ülkede üretilen ve hedef ülkede absorbe edilen mal ve hizmet ihracatını dikkate almaktadır. Bu nedenle, sadece bir sınır geçilmiştir. KDZ ticareti ise birden fazla ülkede üretilen ve en az birden fazla sınırı geçen mal ve hizmet ihracatını kapsamaktadır. Zaman serileri Dünya Bankası (WITS) Eora ve Asya Kalkınma Bankası Çok Bölgeli Girdi-Çıktı verilerinden eklenmiştir.

Dünya Ticaret Örgütü (2023) küresel ticaret artış hızında küresel finansal krizi izleyen yıllarda gözlenen durgunlukta pek çok faktörün etken olduğuna vurgu yapmaktadır. Küresel ticaret artış hızındaki yavaşlamanın geçici bir olgudan ziyade "yeni bir normal"i temsil edeceği konusunda görüş birliği bulunduğu belirtilen Raporda hizmetler ticaretindeki artış, KDZ'lerin genişlemesinin sınırlanması, Çin'de yerli tedarikçi kapasitesinin gelişmesi, ticaretin

serbestleştirilmesinde yavaşlama, teknolojideki atılımlardan kaynaklanan maliyet düşüşlerinin azalan etkisi, finansal koşulların sıkılaşması gibi faktörlerin de etkili olduğu vurgulanmaktadır.

Küreselleşme süreci, her ülkenin aynı ölçüde fayda sağlayamadığı, gelir eşitsizliği yarattığı, işgücü kayıplarına yol açtığı ve çevre açısından olumsuz etkiler oluşturduğu gibi nedenlerle eleştirilmektedir (Stiglitz, 2016). Küreselleşmenin ülke içinde gelir eşitsizliğini artırdığı gibi gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız (unskilled labor) işçileri gelişmekte olan ülkelerdeki daha düşük maliyetli işgücüyle rekabetle karşı karşıya bırakarak, gelişmiş ülkelerde işsizliğe yol açtığı giderek daha fazla gündeme gelen bir eleştiri konusudur.

Küreselleşmede ilk büyük dalganın, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde, ikinci büyük dalganın ise 1980'lerden 2010'lara kadar olan dönemde gerçekleştiğini öne süren (Baldwin, 2022a), küreselleşmenin son dönemde yavaşladığını öne sürmüştür. (Baldwin, 2022a) "ikinci büyük dalganın sonu" olarak tanımladığı bu gelişmenin nedenlerini teknolojik gelişmeler, üretim süreçlerindeki değişiklikler ve ticaretin yapısal değişiklikleri olarak açıklamaktadır. Özellikle dijital teknolojilerin ve otomasyonun iş dünyasını dönüştürmesi, üretim süreçlerinin yeniden yerelleşmesini ve küresel değer zincirlerinin değişmesini teşvik etmektedir. Ayrıca, korumacılığın ve ticaret savaşlarının artması da küreselleşmenin yavaşlamasına katkı sağlamıştır. (Baldwin, 2022b) önümüzdeki dönemde küreselleşmenin mal ticaretindeki artışlardan ziyade özellikle hizmetler ticaretindeki artışlarla devam edeceğini öne sürmektedir.

(Rodrik, 2023) 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda hızlanan ve "hiper-küreselleşme" olarak adlandırılan dönemin yarattığı sorunlara işaret etmiştir. Ülkelerin ticareti ve sermaye hareketlerini serbestleştirme politikalarının bazı ulusal politika önceliklerinin önüne geçtiğini ve bu durumun ülke içinde artan gelir uçurumları ve sosyal sorunlara yol açtığını belirtmiştir. Bu dönemde uluslararası ticarete tamamen entegre olmayıp, teşvikler ve korumacı önlemler uygulamaya devam eden ve sermaye kontrolü uygulayan Çin'in sanayileşmesini ve ticaretini artırarak daha avantajlı bir duruma geldiğini vurgulamıştır. Rodrik her ülkenin kendi özgün koşullarını göz önünde bulundurarak küresel ekonomiye entegrasyonunu belirlemesi gerektiğine işaret etmiştir.

3.2. Korumacılık, Bölgeselleşme Eğilimleri, Türkiye'nin Gümrük Birliği Süreci

3.2.1. ABD-Çin Ticaret Savaşı

Çin 1980'lerde uygulamaya başladığı dışa açılma politikası ve çeşitli reformlarla birlikte ihracat alanında oldukça önemli gelişim sağlamış, 1980 yılından 2000 yılına kadar ihracatı yıllık ortalama yüzde 14 oranında artmıştır. 2001 yılı Aralık ayındaki DTÖ üyeliği sonrasında Çin'in ihracatı hızlı bir yükseliş kaydetmiş ve 2008 yılına kadar 5,4 kat artmıştır. Başlangıçta ucuz işgücüne dayalı düşük teknoloji mal ihracatı yapısına sahipken, sonraki dönemlerde taklitçi ve nihayetinde yenilikçi yüksek teknoloji ürünlerin ağırlığı artmıştır. Öte yandan, 2008 yılının sonunda yaşanan küresel kriz Çin'in ihracat performansını ciddi oranda olumsuz etkilerken bu dönemde dış ticaret hacmi önemli oranda azalmıştır. İlerleyen dönemlerde hızlı bir ihracat büyümesi sağlansa da ihracat artış hızı kademeli olarak gerilemiştir. Kriz sonrası dış talebin azalması, aynı dönemde gelişmiş ekonomilerde yaşanan refah kaybından dolayı Çin'e karşı artan eleştiriler ve korumacılık politikaları ile Çin'in ihracat odaklı büyüme stratejisinden çıkıp iç tüketimi artırma odaklı yeni bir büyüme modelini uygulamaya başlaması bu dönem açısından öne çıkan gelişmeler olmuştur.

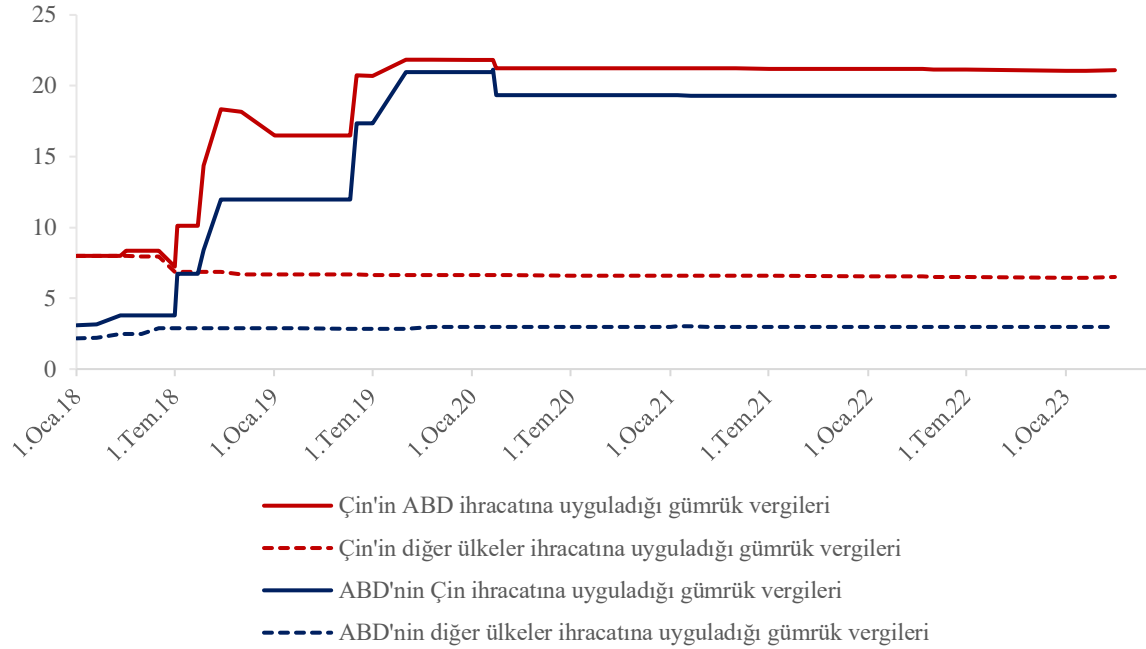
Özellikle Çin'in DTÖ'ye üyeliği ile Küresel Finansal Kriz dönemi arasındaki 2002-2008 yıl aralığında Çin ve ABD'nin cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranına bakıldığında ters yönlü bir ilişki görülmektedir. İki ülkenin cari işlemler dengesinin ters yönlü korelasyonla hareket etmesi ABD'de Çin'in haksız rekabeti ile ilgili tartışmaları artırmış, Çin döviz kurunu kasıtlı olarak düşük tutarak ve firmalarına devlet tarafından çeşitli sübvansiyonlar sağlayarak ihracatta haksız bir şekilde rekabetçilik elde etmesinden dolayı eleştirilmiştir.

ABD'nin Çin ile dış ticaretinde artan dış ticaret açıkları sonucunda 2018 yılında, Çin ve ABD arasındaki ticari gerilimler tırmanmış ve ithalat vergilerinin art arda yükselmesine neden olmuştur. ABD, Çin'den yapılan ithalata ortalama olarak %19,3 ithalat vergisi uygularken, Çin de misilleme olarak ABD'den gelen ithalata %21,1 oranında ithalat vergisi koymuştur. Çin'in ABD'ye olan ihracatının %66'sından fazlası ve ABD'den gelen ithalatın %58'i, bu ek gümrük vergileri tarafından etkilenmiştir (Bown & Wang , 2023).

Bown ve Wang (2023), gümrük vergilerindeki artışların ABD-Çin ticareti ve arz zincirlerine etkilerini incelediği çalışmasında firmaların mevcut sermaye ve yerleşik ilişkilerin kapsamını azaltma eğiliminde olacaklarını, ancak yeni yatırımların tamamlanmasının zaman

alacağını belirtmektedir. Buna rağmen beş yıllık dönemde bile Çin'in ABD ithalatındaki payı 2017'de yüzde 21,6'dan 2022 yılında yüzde 16,3'e düşmüştür. ABD-Çin ayrışmasıyla (decoupling) ABD'nin yeni tedarik kaynakları olarak ülke içindeki üretimini artırmaya, coğrafi yakınlığı olan ülkelere ve diğer bazı gelişmiş ülkelere yönelmeye başladığı gözlenmiştir.

Grafik 13. ABD ve Çin'in Uyguladıkları Gümrük Vergisi Oranları (yüzde)

Kaynak: Peterson Institute for International Economics, Chad P. Bown, *US-China trade war tariffs date chart*. Erişim adresi: <https://www.piie.com/research/piie-charts/2019/us-china-trade-war-tariffs-date-chart> (Erişim tarihi: 22 Eylül 2023).

Freund vd. (2023) tarafından yapılan araştırma, ABD-Çin ayrışmasının bazı yönlerini ortaya koymaktadır. 2017'den 2022'ye kadar ayrıntılı ABD ithalat verilerine göre ABD'nin Çin'den yaptığı ithalat artışı, ABD tarifelerine tabi ürün grubunda ABD'nin diğer ülkelerden yaptığı ithalat artışından daha yavaş olmuştur. Ancak ithalatın çeşitlendirilmesine dair tutarlı bir kanıt bulunamamıştır. Çalışmanın bulgularına göre, tedarik zincirleri, özellikle stratejik ürünlerde hala Çin ile güçlü bir bağa sahip olmaya devam etmektedir. Diğer taraftan, ABD pazarında Çin'in yerini alan ihracatçılar da Çin'e olan ithalat bağımlılıklarını artırmıştır. Bu dönemde Vietnam gibi ülkelerin Çin'de yükselen işgücü maliyetlerine kıyasla daha düşük maliyetler ve yabancı yatırımlarla gelişen üretim altyapısıyla, Çin'in ABD pazarına dolaylı yoldan ulaşması açısından önemli bir tedarik üssü olduğu söylenebilecektir.

Alforo ve Choir (2023), 2017-2022 dönemine odaklanarak, ABD'nin küresel değer zincirlerine katılım modelindeki değişimleri analiz ettikleri çalışmada, tedarik zinciri faaliyetlerinde "büyük bir yeniden tahsisin" yaklaşmakta olduğuna işaret etmektedir: ABD'nin Çin'den doğrudan tedariki azalırken, başta Vietnam olmak üzere düşük ücretli ülkelerin ve özellikle Meksika (bölgesel ticaret ortağı) gibi yakın ülkelerin (nearshoring/friendshoring) ABD ithalatında payı artmaktadır. Çin firmaları, Vietnam ve Meksika'da kritik sektörlerde doğrudan yabancı yatırım ve üretim faaliyetlerini artırmaya başlamışlardır. Bu gelişme ABD değer zincirlerinde Çin menşeli firmaların önemini koruyabileceğine işaret etmektedir.

Çin-ABD ticaret savaşı diğer ülkelerin ticaretini iki kanaldan etkilemiştir. Bunlardan ilki tarife geçişkenliği dolayısıyla ortaya çıkabilmektedir. ABD gibi büyük bir ülkenin tarifeleri artırması durumunda ithalatçı firmalar pazara girmek ya da pazarda tutunmak için ihracat fiyatlarını düşürmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, bu durum maliyetleri artırarak tüketici fiyatlarının artmasıyla sonuçlanmıştır. Amity, Redding, & Weinstein (2019) tarafından yapılan çalışmada, Trump yönetimince uygulanan tarifelerin maliyetlerinin tamamının tüketicilere yansıtıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda, 2018-2019 yıllarında yürürlüğe konan tarifelerin, Amerikan tüketicilerine yıllık ortalama 57 milyar dolar düzeyinde ek maliyet yüklediği hesaplanmıştır. Aynı çalışmada, ABD'nin toplam ithalat hacminde anlamlı bir düşüş gerçekleşmediği, yalnızca tedarik zincirlerinin yön değiştirdiği; üretimin Çin'den Vietnam gibi çevre ülkelere kaydığı ortaya konulmuştur. Ayrıca, söz konusu tarifelerin ABD'de hedeflenen üretim ve istihdam artışını sağlayamadığı vurgulanmıştır.

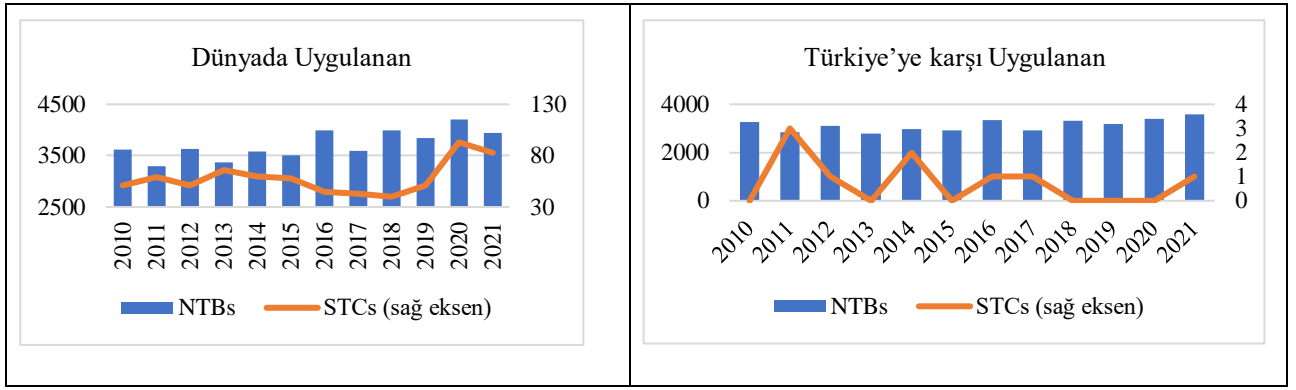
Çin-ABD ticaret savaşının diğer etkisi ise tedarik zincirinde yaşanan aksamalar dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Çin'in ABD'ye ihracatının azalmasına bağlı olarak en çok etkilenecek ülkeler ABD'ye ihracatta Çin üretiminin tedarikçisi konumundaki ülkelerdir. ESCAP (2021) çalışmasına göre, ABD'nin Çin'e uyguladığı tarifeler, tedarik zinciri aracılığıyla özellikle Vietnam, Meksika ve Tayvan gibi ülkeler için önemli riskler yaratmaktadır.

Ticaret savaşına taraf olmamakla birlikte, en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Bunun nedeni tarife artışına konu olan mallardan çelik ve alüminyumun Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracatta önemli kalemler arasında yer almasıdır. Nitekim 2018 yılında zaten azalışta olan çelik ve alüminyum ihracatı daha da azalmıştır. Sonraki yıllarda her ne kadar çelik

ve alüminyum ihracatı artış gösterse de Türkiye'nin toplam çelik ve alüminyum ihracatı içindeki payı hala tarife artışı döneminin gerisinde kalmaktadır.

ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşı, dünya ticaretinde genel itibarıyla olumsuz etkilere yol açmıştır. Birçok ülke korumacı politikalar izlemeye veya mevcut korumacı politikalarını sıkılaştırmaya başlamıştır. Dünya ekonomisindeki korumacılık eğilimlerini değerlendirebilmek için tarife dışı engeller³ ve özel ticari kaygı⁴ verileri izlenmektedir (DTÖ, 2022a). Aşağıdaki Grafikte 2010-2021 yılları arasında dünyada ve Türkiye'de uygulanan tarife dışı engeller ve özel ticari kaygılara dair veriler sunulmaktadır.

Grafik 14. Dünyada ve Türkiye'ye Uygulanan Tarife Dışı Engeller (NTBs) ve Özel Ticari Kaygılar (STCs), 2010-2021

Kaynak: DTÖ, Entegre Ticaret Bilgi Portalı, 2022(d)

Grafik 13 incelendiğinde dünyada tarife dışı engellerin genel olarak artış eğiliminde olduğu ve 2020 yılında maksimum değere ulaştığı görülmektedir. 2020 yılında 4.207 olan tarife dışı engel sayısı 2021 yılında 3.946'ya gerilemiştir. Özel ticari kaygı sayısının ise özellikle 2013-2018 döneminde azaldığı ancak 2019 ve 2020 yıllarında artarak 2020 yılında maksimum değer olan 93'e ulaştığı görülmektedir. 2021 yılında kaydedilen özel ticari kaygı sayısı ise sınırlı bir miktar azalarak 83 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'ye karşı uygulanan tarife dışı engeller dünyadaki eğilimlere paralellik göstermektedir. Türkiye'ye karşı uygulanan tarife dışı engel sayısı 2021 yılında 3.592 ile en yüksek değerine ulaşmıştır. Ancak Türkiye'ye karşı uygulanan özel ticari kaygı sayısı zaman

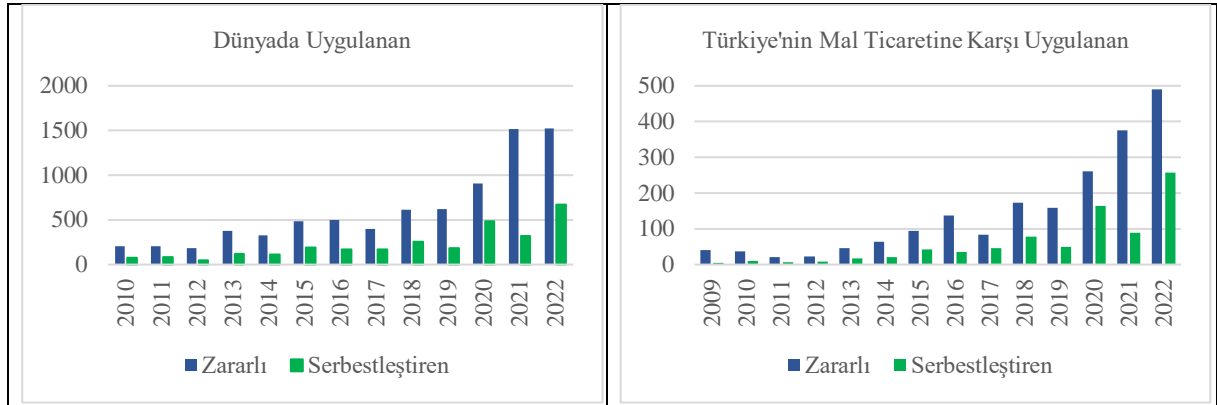
³ Tarife dışı engeller (NTBs), anti dumping, dengeleyici tedbirler, miktarsal kısıtlamalar, koruma önlemleri, sağlık ve bitki sağlığı, özel koruma önlemleri, devlet ticaret teşebbüsleri, ticaretin önündeki teknik engeller, tarife oranı kotaları, ihracat sübvansiyonlarından oluşur. DTÖ üyesi bir ülke tarafından tüm üyelere ya da belli bir üyeye karşılıklı olarak uygulanan ticaret engellerini içerir.

⁴ Özel ticari kaygı (STCs, Specific trade concerns) ise belli bir üyeye karşı uygulanan koruma tedbirlerini kapsamaktadır.

içinde azalma eğilimi göstermektedir. 2018-2020 döneminde Türkiye'ye yönelik özel ticari kaygı sayısı sıfır iken 2021 yılında bir olarak gerçekleşmiştir.

Global Trade Alert⁵ tarafından yayımlanan ticareti kısıtlayıcı müdahaleler verisine göre dünyada her yıl getirilen yeni ticaret (mal) engellerinin 2019'dan bu yana 2,5 kat civarında artarak 2022 yılında 1527'ye ulaştığı gözlenmektedir (Grafik 15). Ayrıca, dış ticarete zarar veren müdahale sayısı ve serbestleştirici müdahale sayısı arasındaki makas 2019-2022 döneminde açılmıştır. Türkiye'ye karşı uygulanan ticaret engellerinin de benzer şekilde 2019 yılı sonrasında hızla arttığı gözlenmektedir. Söz konusu dönemde küresel ticarete zarar veren önlemler sıralamasında ihracat sübvansiyonları dışındaki sübvansiyonlar başta gelirken, bunu ihracatla ilgili sübvansiyonlar dahil ihracat önlemleri ve tarife önlemleri izlemiştir. (Grafik 16).

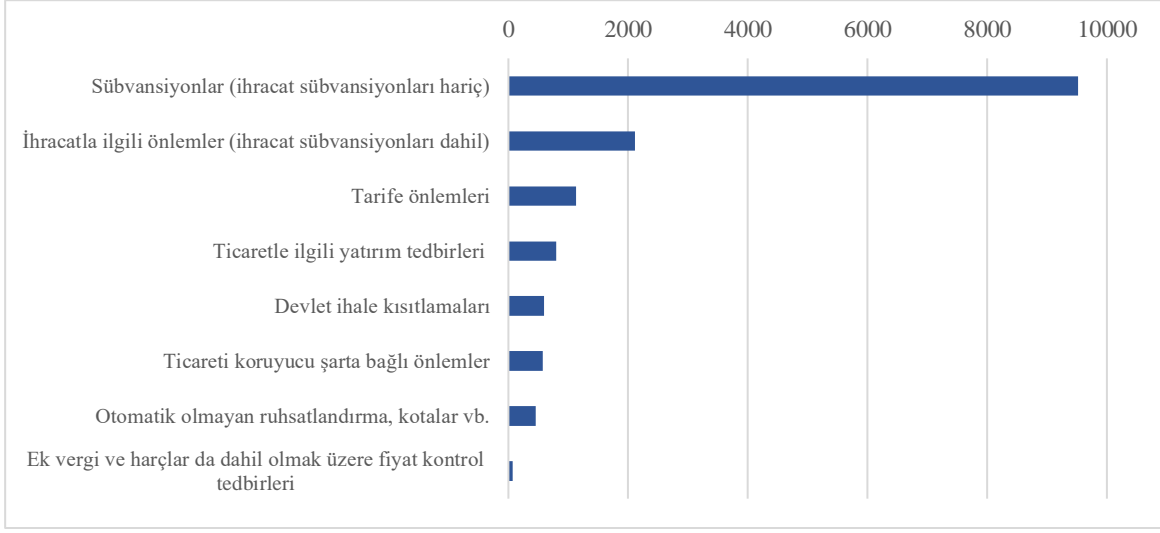
Grafik 15. Mal Ticaretine Karşı Müdahale Sayısı

Kaynak: Global Trade Alert veri tabanı

⁵ (Global Trade Alert), dış ticarete yönelik müdahaleleri, (i) ithalatla ilgili, (ii) ihracatı teşvik eden ve (iii) ihracatı kısıtlayan tedbirler şeklinde sınıflandırarak, "uluslararası ticarete zararlı" ya da "uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi" başlıkları altında yayımlamaktadır.

Grafik 16. Küresel Ticarete Zarar Veren Önlemlerde Kullanılan Politika Araçları (Adet) (2019-2022)

Kaynak: Global Trade Alert veri tabanı

Rusya-Ukrayna savaşını takiben küresel ticaretteki büyüme azalırken ülkelerin ticaret dengesinde ise bozulma gözlemlenmiştir. Bu durum, korumacı politikaların artmasına yol açmanın yanında kambiyo ve sermaye hareketlerinde yavaşlamaya neden olabilmektedir (IMF, 2022b). (DTÖ, 2022b) raporunda, ticarete kısıtlamaların son iki yılın şoklarının maruz bıraktığı arz kırılğanlıklarına karşı cezbedici bir yanıt olabilirken, küresel tedarik zincirlerinin daraltılmasının yalnızca enflasyonist baskıları derinleştirerek zaman içinde ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve yaşam standartlarının düşmesine yol açacağı belirtilmektedir.

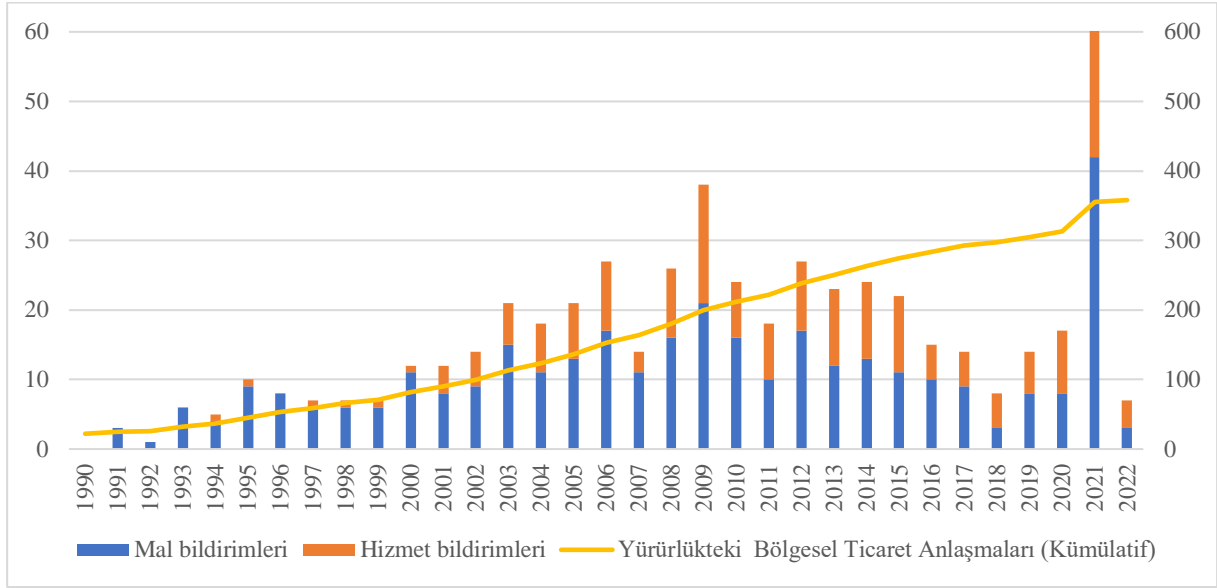
3.2.2. Bölgeselleşme Eğilimleri

DTÖ kapsamındaki küresel çok taraflı anlaşmaların yanı sıra son dönemde sayısı artan bölgesel ticaret anlaşmaları bugün uluslararası ticaretin yarısından fazlasını kapsamaktadır. Son yıllarda, birçok ülke aktif olarak ticareti artırmayı ve ekonomik büyümeyi hızlandırmayı amaçlayan yeni -ve genellikle daha modern ve ilerici- ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları oluşturmaya çalışmaktadır. Bölgesel ticaret anlaşmalarının çoğalması, kısmen, çok taraflı anlaşmalarla elde edilenden daha derin ve kapsamlı, taraflarının ikili veya bölgesel düzeyde duruma göre seçildiği bir entegrasyon talebini yansıtmaktadır.

Dünya ekonomisindeki bölgeselleşme eğilimleri bölgesel ticaret anlaşmaları verilerinden izlenebilmektedir. Grafik 17 incelendiğinde bölgesel ticaret anlaşmalarının zaman

içerisinde artan bir eğilim sergilediği görülmektedir. Özellikle 2021 yılında 42 mal için bildirim ve 22 hizmet için bildirim olmak üzere 64 bölgesel ticaret anlaşmasının yürürlüğe girerek kümülatif olarak yürürlükteki bölgesel ticaret anlaşması sayısının 355'e ulaştığı ve bu rakamın önceki yılların üzerinde olduğu görülmektedir. 2022 yılında yürürlükteki bölgesel ticaret anlaşması sayısı 358'e ulaşmıştır. Bölgesel ticaret anlaşmalarının derinlik kazandığı ve mal ticaretinin yanı sıra hizmetlere yönelik hükümlerin de artan oranda içerildiği gözlenmektedir.

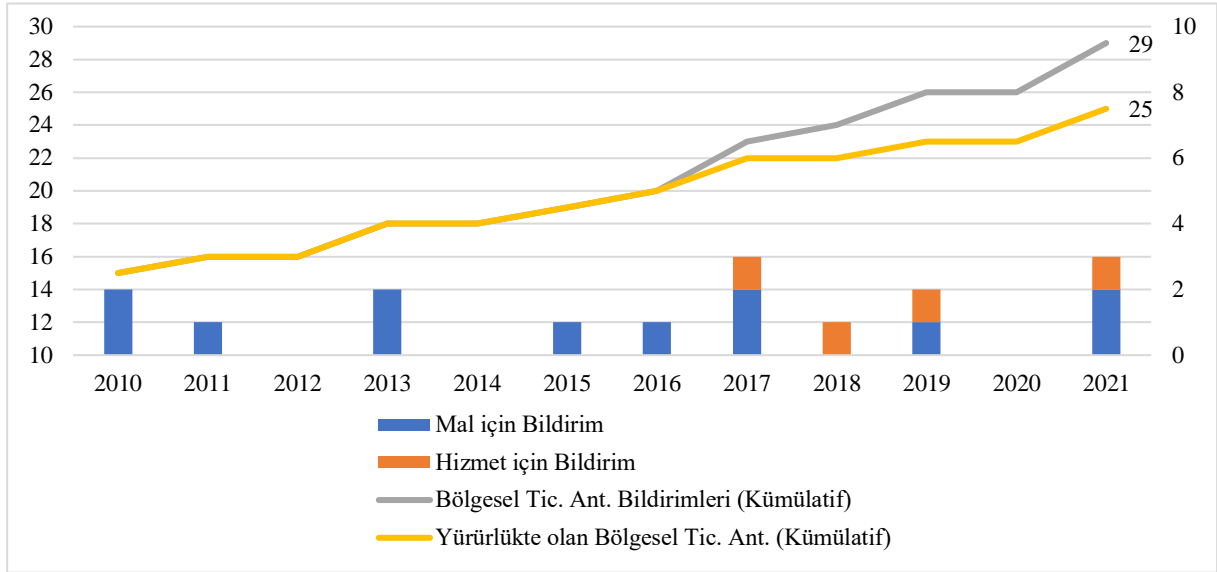
Grafik 17. Yürürlükte olan Bölgesel Ticaret Antlaşmaları (yürürlüğe giriş yılına göre), 1990-2022

Kaynak: DTÖ, Bölgesel Ticaret Anlaşmaları veri tabanı, 2022(c)

Grafik 18 incelendiğinde dünya ülkeleri için gözlenen eğilimin daha sınırlı da olsa Türkiye için de gözlemlendiği, yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşma sayısında artan bir eğilim olduğu görülmektedir. 2021 yılında mal için iki ve hizmet için bir olmak üzere üç bölgesel ticaret anlaşmasının yürürlüğe girdiği ve 2021 yılında kümülatif olarak bölgesel ticaret anlaşması bildirim sayısının 29 olduğu görülmektedir.

Grafik 18. Türkiye'nin Yürürlükte olan Bölgesel Ticaret Antlaşmaları (yürürlüğe giriş yılına göre), 2010-2021

Kaynak: DTÖ, Bölgesel Ticaret Anlaşmaları veri tabanı, 2022(c)

3.2.3. Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşmasının Güncellenmesi Süreci

1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği'ni (GB) düzenleyen 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın yürürlüğe konulması ile Ortaklık ilişkilerimizde Ankara Anlaşması'nın 5. Maddesi uyarınca son döneme geçilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye bir yandan AB pazarına diğer ülkelere nazaran daha avantajlı giriş imkânı sağlarken öte yandan iç pazarını AB ve diğer ülkelerin rekabetine açmıştır. Türkiye ekonomisi, GB ile dünya ekonomisi ve ticaretinde önemli bir bloğa ticari entegrasyonunu gerçekleştirmiş ve bu suretle kendi iç pazarını uluslararası normlarla uyumlaştırmıştır.

GB, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği öncesinde "geçiş dönemi" düzenlemesi olarak yürürlüğe konulmuştur. Bununla birlikte, GB, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik perspektifinin hala netleşmemiş olması sonucunda öngörülenden daha uzun süre yürürlükte kalmış ve özellikle Türkiye açısından sistemik sorunlar ihtiva eden bir ortaklık ilişkisine dönüşmüştür. Geline nokta GB ile ilgili alanlarda:

- AB'nin karar alma süreçlerinde Türkiye'nin yer almaması,
- AB ile STA imzalayan üçüncü ülkelere Türkiye gümrüksüz pazara giriş imkânı verirken, bu ülkelerin Türkiye ile kendi adına ayrı bir anlaşma yapmadıkça Türkiye'ye aynı pazara giriş imkanını tanımak zorunda olmamaları,

- AB ile STA imzalayan üçüncü ülkelerin Türkiye ile de kendi adına ayrı bir anlaşma yapması durumunda, sağlanan tavizlerin AB ile Türkiye’de yürürlüğe girişi arasındaki zaman farkı ile taviz yapılarındaki değişikliklerin Türkiye’nin AB karşısındaki rekabet gücünü azaltması,
- GB’den tam anlamıyla yararlanılmasına mâni olan karayolu kotaları konuları sistemik sorunlar haline gelmiştir.

Söz konusu hususlara ilişkin olarak GB Kararı’nda hiçbir hüküm bulunmaması veya mevcut hükümlerin Türkiye açısından yetersiz kalarak asimetrik bir yapı oluşturması bu sorunlara kaynak teşkil etmiştir.

Diğer taraftan, 2005 yılından itibaren AB STA ağını genişletirken akdettiği yeni nesil STA’lar kapsamında tarım, hizmetler, yatırımlar ve kamu alımları gibi alanlarda üçüncü ülkelerle, Türkiye ile olan ortaklık ilişkisinden daha derin tercihli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Son dönemde, Türkiye de üçüncü ülkelerle benzer şekilde GB’den daha geniş kapsamlı STA’lar müzakere etmeye başlamıştır. Bugün AB, 72 ülke ile 41 adet ticaret anlaşması akdetmiş durumdayken, Türkiye’nin 25 ülke ile 22 STA’sı mevcuttur. Bunun bir sonucu olarak Türkiye’nin GB kapsamında vergisel anlamda elde ettiği pazar avantajı zamanla aşınmıştır.

GB sonrası dönemde öne çıkan başka bir eğilim ise GB kapsamında yer almayan hizmetlerin küresel ticaretten aldığı payın giderek yükselmesidir. Ürün ve hizmetler birbirinden ayrıştırılmaz şekilde iç içe geçmiş bir hale gelmiştir. Dolayısıyla sadece mal ticareti bağlamında bir uyum süreci yürütmek, AB ile uyumu ilerletmekten ziyade korumakta dahi yetersiz kalabilecektir.

Ayrıca, son yıllardaki dikkat çeken gelişmelerden biri AB’nin tek pazardaki düzenlemelerinin, yeşil ve dijital dönüşüm kapsamında ayrı bir boyut kazanması, tek pazar kurallarının her geçen gün yeni bir güncellemeye konu hale gelmesidir. Söz konusu güncellemeler kapsamında AB tek pazar mevzuatını yeni öncelikleri kapsamında geliştirmekte, üye ülkeler arasında yeknesaklığı teminen mevzuatları birleştirme yoluna gitmektedir. Burada Türkiye açısından bakıldığında, AB uyum sürecinde mevzuat uyum çabaları açısından iki temel husus öne çıkmaktadır; a) GB kapsamında uyum sağlanan mevzuatın içeriği değişmektedir; b) Mevzuat yapısı öncesinden farklılaşmaktadır. Bunun neticesinde, yapay zekâ, siber güvenlik ve veri koruması gibi alanlar mal ticaretini ilgilendiren mevzuatın parçası haline gelmektedir.

Bilindiği üzere AB dijital tek pazarı, AB tek pazar çatısına dahil edilmiş olup 2015'ten bugüne ilgili mevzuatı geliştirilmekte ve derinleştirilmektedir. Bu kapsamda, bir yandan, mal ticaretini doğrudan etkileyen e-ticaret gibi alanlarda AB tek pazarının derinleştirilmesi ve bu alanda üye ülkeler arasında teknik engel teşkil eden mevzuatın yakınlaştırılması çalışmaları yürütülürken, diğer yandan, yapay zekâ gibi alanların ve verilerin korunması gibi hususlar ürünün mevzuatının ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başlamaktadır. Gerek mevcut gerek potansiyel teknik engel oluşabilecek alanlarda uyum sağlanmadığı durumda, tam uyum mümkün olmayacağı için GB çerçevesinde malların serbest dolaşımına ilişkin hakların kullanılmasının söz konusu olmayacağı da aşıkardır. Bu itibarla daha önce GB alanı dışında bulunan konuların, kapsam dahiline alınması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin ihraç ürünleri söz konusu yeni teknolojileri kullandıkça ve AB'ye tam uyum sağlanamadığı sürece, otomatik bir karşılıklı tanıma mekanizması olmayacağı için Türk ihracatçıları açısından daha uzun ve meşakkatli bir süreç ortaya çıkacak ve teknik bir engel oluşturarak ihracatı olumsuz etkileyebilecektir.

Sonuç olarak AB STA ağını genişletirken, diğer taraftan tek pazarını dönüştürmektedir. Bu kapsamda, bir yandan Türkiye ve AB tarafından GB'den elde edilen kazanımların en üst düzeye çıkarılması, diğer taraftan Türkiye açısından sistemik sorunlara ve asimetrik yapıya çözüm bulunması ve günün koşullarına uyarlanması amacıyla GB'nin güncellemesi önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda Gümrük Birliği'nin güncellemesi için görüşmeler 2014 yılı ilk çeyreğinde başlatılmıştır. AB ile 2014-2015 yıllarında gerçekleştirilen üst düzey siyasi ve teknik görüşmeler neticesinde, müzakerelerin içeriğine ilişkin mutabakat 12 Mayıs 2015 tarihinde resmîyet kazanmıştır. Bununla birlikte, Avrupa Komisyonu ve AB iş dünyasının sürece verdiği desteğe ve Türkiye'nin çabalarına rağmen süreçte ciddi bir ilerleme kaydedilememiş olup 18 Haziran 2019 tarihli AB Genel İşler Konseyi toplantısının sonuç bildirgesinde, GB'nin güncellenmesine yönelik olarak herhangi bir yeni adım atılmasının öngörülmediği belirtilmiştir.

Öte yandan, 25-26 Mart 2021 tarihlerinde gerçekleşen AB Liderler Zirvesi'nin sonuç bildirisinde, GB'nin işleyişinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için Komisyon'a, Türkiye ile çalışmalarını yoğunlaştırması; Konsey'e de müzakerelerin başlatılabilmesini teminen yetki belgesinin hazırlanması için gerekli çalışmaları yapması konusunda çağrıda bulunulmuştur. O

tarihten bu yana ülkemiz GB güncelleme sürecinin başlatılabilmesi için hem siyasi hem teknik düzeyde AB ve üye ülkeler nezdinde yoğun girişimlerde bulunmaktadır. Ancak henüz söz konusu yetkinin Konsey tarafından Komisyon'a verilmemesi nedeniyle süreç 2015 yılında varılan mutabakatın ötesine geçememiştir.

3.3. Ticaret Bloklarının Yükselişi-Asya Pasifik Bölgesi'nin Artan Önemi

Dünya genelinde serbest ticaret anlaşmaları giderek artmaktadır. Gelişmiş ülkelerin, serbest ticareti teşvik etmek ve ticaret engellerini kaldırmak amacıyla oluşturdukları serbest ticaret anlaşmalarına karşın Çin, kendi ticaret stratejisini uygulamaya başlamış ve bir yanda Kuşak ve Yol Girişimi (Belt and Road) projesini hayata geçirirken diğer yanda Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) serbest ticaret anlaşmasını imzalamıştır (Ateş, 2022).

3.3.1. Kuşak ve Yol Girişimi

Kuşak ve Yol Girişimi (KYG), Çin tarafından farklı kıtalar arasında işbirliği ve bağlantıyı teşvik eden bir strateji olarak ortaya konmuş, büyük ölçekli bir altyapı ve ekonomik kalkınma projesidir. KYG'nin temel amacı, Asya, Avrupa ve Doğu Afrika'da ticareti artırmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için bir dizi ekonomik koridor oluşturmaktır. Bu proje kapsamında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, Çin'i Orta Asya ve Orta Doğu üzerinden Avrupa'ya bağlayan demiryolları, karayolları, boru hatları ve diğer altyapı projelerinin inşasını içermektedir. KYG'nin ikinci bileşeni olan 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile Çin, Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden Çin ve Avrupa arasında deniz ticaret yolları geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kuşak ve Yol Girişiminin, Çin'in yatırımlarını ve ihraç pazarlarını genişletme ve endüstriyel üretim fazlasını dış pazarlara yönlendirme hedefi olduğu bilinmektedir (OECD, 2018).

Yeung ve Huber (2023), dünya ticaretinin giderek üç büyük blok halinde bölünmeye başladığına işaret etmektedir. Bu bölünme sürecinin önemli bir parçası Asya'da yaşanmaktadır. Çin, özellikle Kuşak ve Yol Girişimi gibi büyük altyapı projeleri aracılığıyla Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomileriyle işbirliğini güçlendirmiştir. Bu girişim, Çin ile diğer Asya ülkeleri arasındaki ticaret akışını artırırken, bu bölgelerin ekonomik büyümesine de katkıda bulunmuştur. KYG aynı zamanda Çin'in bölgesel ve küresel ölçekte jeopolitik önemini ve etkisini artırmasını sağlamaktadır. Çin, KYG kapsamında yollar, enerji santralleri, limanlar, demiryolları ve dijital altyapıyı finanse ve inşa etmektedir. Çin'in dünya çapında 1 trilyon dolara

varan altyapı finansmanı sağladığı bu girişim, dünyanın en büyük küresel altyapı girişimi olarak öne çıkmaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi'yle oluşmakta olan yeni ticaret yolları sayesinde Çin'in, ticaretin yönünü ABD ve Batı Avrupa'dan Çin'e doğru çevirerek ekonomik büyümesini ve jeopolitik önemini daha da artırması beklenmektedir.

Çin'in Kuşak yol girişimine alternatif olarak, Haziran 2021'deki G7 zirvesinde ABD, "Daha İyi Bir Dünya İnşa Et" (B3W) adlı çok taraflı bir planı açıklamıştır. B3W, gelişmekte olan ülkelerin altyapı projelerine finansman sağlamayı ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini teşvik etmeyi amaçlayan bir girişimdir.

Avrupa Birliği ise Aralık 2021'de, Çin girişimlerine karşısında AB'nin diğer bölgeler ve ülkeler ile olan dış ilişkilerini güçlendirmeyi ve AB'nin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmayı hedefleyen "Küresel Geçit" (Global Gateway) projesini açıklamıştır. Küresel Geçit projesi ile AB, "yakın tedarikçi" kavramını önceleyerek kendi tedarik zincirlerini oluşturmayı amaçlamaktadır. 2027'ye kadar 300 milyar avro tutarında kaynak ayrılacağı duyurulan söz konusu projeye AB tarafından dijital teknoloji, enerji, taşımacılık, sağlık, eğitim ve araştırma sektörlerindeki özel ve kamusal altyapı yatırımlarının sürdürülebilirlik çerçevesinde desteklenmesi hedeflenmektedir. AB'nin tedarik zincirleri konusundaki yaklaşımının, Covid-19 salgını, Süveyş Kanalı'nın bir süreliğine tıkanmasının yarattığı lojistik sorunlar ve Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında yaşanan tedarik sorunları sonrasında sürdürülebilirlik, krizlere karşı dirençlilik ve stratejik bağımsızlık gibi faktörleri dikkate alarak evrildiği ve AB'nin yeşil dönüşüm odağında kendi tedarik zincirlerini daha güçlü bir şekilde kontrol etmeye odaklandığı gözlenmektedir.

2023 yılı Eylül ayındaki G20 zirvesinde ABD, Küresel Altyapı Yatırım Ortaklığı (PGII)'ni duyurmuştur. PGII ile ABD, iklim değişikliği ve enerji güvenliği, sağlık ve sağlık güvenliği, dijital teknoloji ve cinsiyet eşitliği alanlarında yatırım yapmak üzere özel sermayeyi harekete geçirmeyi amaçlamaktadır.

G20 zirvesinde ayrıca Hindistan, Avrupa Birliği, İtalya, Fransa, Almanya, Suudi Arabistan ve ABD arasında yeni bir ticaret rotası oluşturulmasını öngören Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC) anlaşmasının imzalandığı duyurulmuştur. ABD ve AB'nin, Çin'in Orta Doğu ülkelerinde artan ekonomik etkisine karşı olarak ve bölge ülkeleriyle

ilişkileri güçlendirmek amacıyla Hindistan'ı Orta Doğu ve Akdeniz'e bağlayacak yeni bir gemi ve demiryolu koridorunun geliştirilmesine destek verdiği değerlendirilmektedir.

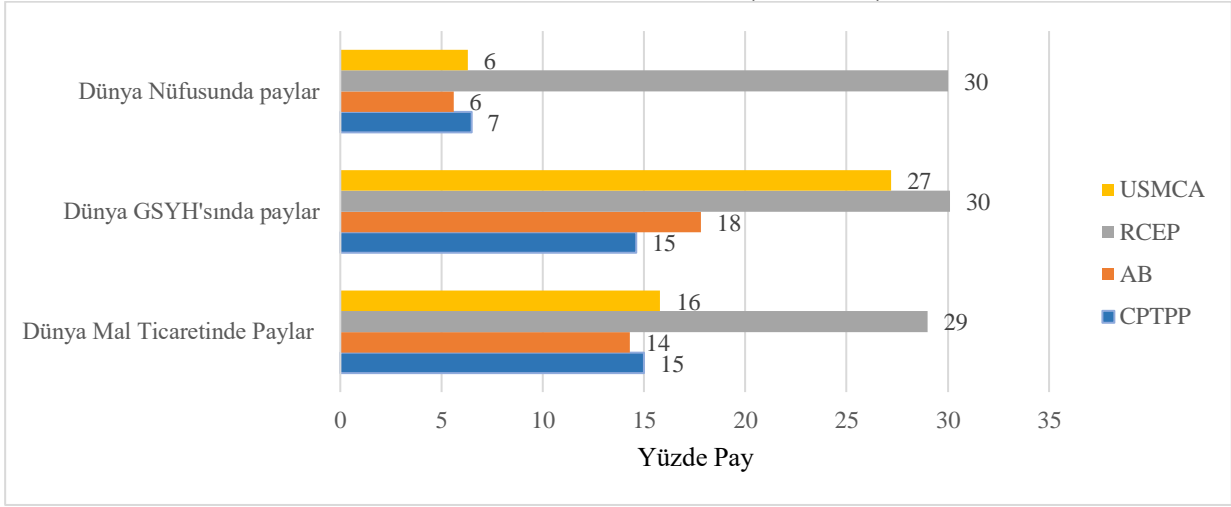
G20 zirvesinde ayrıca bakır gibi kritik hammaddelerin arz güvenliğini sağlamak üzere Afrika'da, Angola'yı Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Zambiya'ya bağlayacak ve sonunda Hint Okyanusu'na ulaşacak bir Trans-Afrika Koridoru (Lobito Koridoru) oluşturulacağı duyurulmuştur. Lobito Koridoru yoluyla bakır ve kobalt gibi kritik madenlerin üretim ve ticaretinin artırılabilmesi durumunda, elektrikli araç tedarik zincirinde Çin'e olan bağımlılığın azalabileceği değerlendirilmektedir (Sacks, 2023).

Küresel ticaretteki bloklaşma, ticaret rotalarında gözlenen gelişmeler, küresel değer zincirlerinde yaşanan dönüşümler ve değişen jeopolitik dengeler çerçevesinde ülkemizin doğru okumaları yaparak ve muhtemel fırsatları değerlendirerek sağlıklı bir şekilde konumlanabilmesinin önemi artmaktadır. Dünyanın en büyük tedarikçisi olan Çin dünyanın en büyük limanlarından biri olan Pire Limanı gibi önemli bağlantı noktalarını kontrol etmek suretiyle AB topraklarına yük indirme imkânı elde etmiş olup, ülkemiz açısından da önemli bir girdi tedarikçisidir. Öte yandan, AB, Türkiye'nin en büyük ticari ortağı olarak önemini korumaktadır. İstanbul Havalimanı gibi önemli ulaşım merkezleri ve limanlar sayesinde Doğu ile Batı arasında stratejik bir konuma sahip olan Türkiye'nin coğrafi konumu gereği, hem "Kuşak ve Yol Projesi" ile hem de "Küresel Geçit Projesi" içinde dengeli bir şekilde yer alması gerektiği değerlendirilmektedir (Soysal, 2023).

3.3.2. Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP)

Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (RCEP), 2022 yılı itibarıyla küresel GSYH'sinin yaklaşık yüzde 30'unu oluşturan 15 ülkeyi kapsayan dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşmasıdır. 2020 yılında imzalanan ve 2022 yılında yürürlüğe giren RCEP, üye ülkeler arasındaki ticaret engellerini azaltmayı, ticaretin serbestleşmesini teşvik etmeyi ve tedarik zincirleri kurmayı amaçlamaktadır. RCEP'e katılan ülkeler Çin, Japonya, Güney Kore, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'ndeki (ASEAN) 10 ülke-Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam'dır. Ayrıca Hong Kong üyelik başvurusunda bulunurken, Hindistan'ı da katılmaya ikna etme çabaları devam etmektedir.

Grafik 19. Seçili Ticaret Bloklarının Karşılaştırılması (2022 Yılı)

Kaynak: World Bank, WTO, UN Population Division.

Not: USMCA: ABD- Meksika- Kanada Anlaşması.

RCEP üyeleri arasındaki gümrük vergisi avantajları, ticareti, üye olmayan ekonomilerden üye ekonomilere yönlendirecektir. Değer bazında en büyük ihracat kayıplarının Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri'nde olması beklenmektedir. Ancak, bahsi geçen ülkelerin toplam ihracatlarına oranla bu kayıplar hâlihazırda çok düşüktür. (UNCTAD, 2023).

Asya-Pasifik Bölgesinin siyasi ve ekonomik açıdan yükselişyle beraber RCEP kapsamında yapılan anlaşmanın Çin'in imzaladığı ilk çok taraflı serbest ticaret anlaşması olarak ülkenin bölgedeki hakimiyetini daha da artırması beklenmektedir. Aynı zamanda anlaşma Çin, Japonya ve Güney Kore arasında da ilk serbest ticaret anlaşması olma özelliğine sahip olmuştur.

RCEP Anlaşmasına giden süreçte, ABD'nin Asya kıtasındaki ülkelerle bağlarını kuvvetlendirerek bölgedeki varlığını artırmak istediği Trans-Pasifik Ortaklığı'na (Trans-Pacific Partnership- TPP) Çin'in dahil edilmemesine sıcak bakmaması ve bu nedenle Çin'in alternatif olarak RCEP'e ağırlık vermesiyle anlaşmanın öneminin arttığı söylenebilecektir. Ayrıca, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimiyle nispeten düşük gelirli ülkelere yönelik ekonomik, ticari ve kültürel bağları artırmayı hedeflerken bunun tamamlayıcısı olarak RCEP ile özellikle yüksek gelirli ekonomilerin üyeliğiyle ekonomik hakimiyetin artırılmasını hedeflediği değerlendirilmektedir.

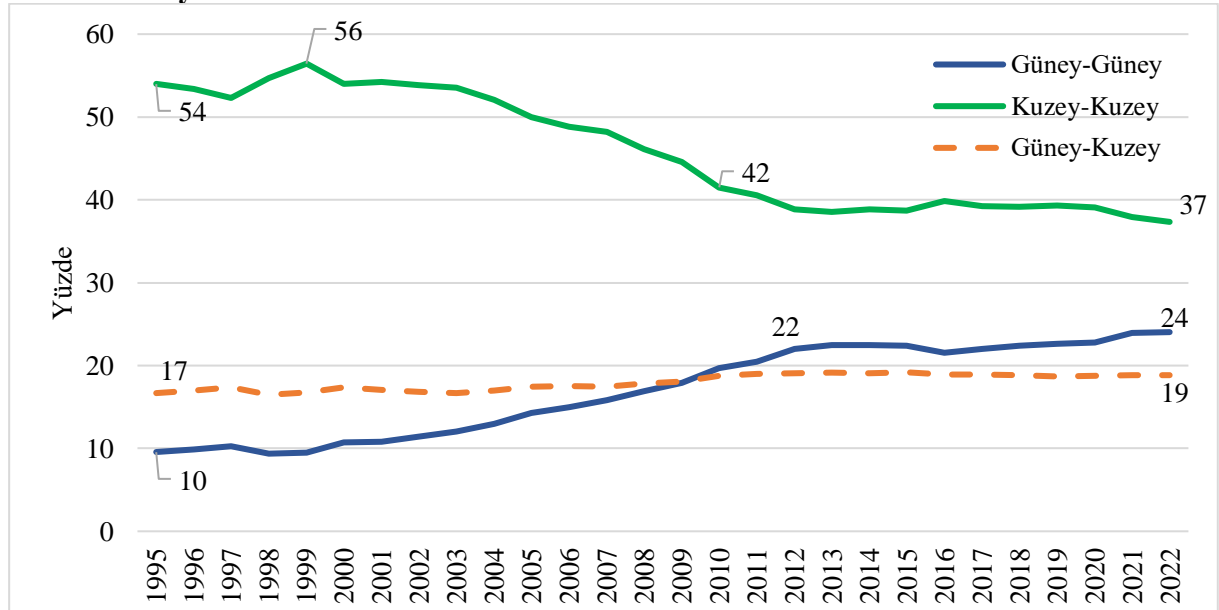
Trans-Pasifik Ortaklığı Anlaşması (CPTPP) ise başlangıçta 11 Asya-Pasifik ülkesi tarafından imzalanan ve İngiltere'nin de katılımıyla 2022 yılı küresel GSYH'sinin yüzde 14,5'ini temsil eden bir serbest ticaret anlaşmasıdır. Üyeler zaman içerisinde birbirlerinin ürünleri

üzerindeki neredeyse tüm gümrük tarifelerini ve ithalat ücretlerini kaldırmayı taahhüt etmiş, gıda düzenlemeleri, çevre korumaları, dijital ekonomi ve yatırım, işgücü, finansal hizmetler ve diğer sektörlerle ilişkin düzenlemeler konusunda ortak yükümlülükler kabul etmişlerdir. Çin, bölgedeki konumunu daha da güçlendirmek için Eylül 2021’de CPTPP Anlaşmasına taraf olmak üzere başvuruda bulunmuştur. Ancak CPTPP, RCEP den farklı olarak kamu iktisadi teşebbüslerinin desteklenmesine ilişkin hükümler veya işgücü sorunları ve çevre korumasına ilişkin hükümler içermektedir. Bu nedenle Çin’in bahsi geçen alanlarda kayda değer ilerleme sağlayıncaya kadar CPTPP üyeliğinin gerçekleşmesinin zor olacağı değerlendirilmektedir (Schott, 2023).

3.3.3. Güney-Güney Ticaretinde Artış

Güney ülkeleri olarak adlandırılan gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarındaki ticaretin (bölge-içi), toplam dünya ticareti içindeki payı 2000 yılından itibaren artmaya başlamış; 2022 yılında 14 puanlık yükselişle %24 seviyesine ulaşmıştır. Buna karşın Kuzey Ülkelerinde bölge içi ticaretin dünya mal ticareti içindeki payının 2000’lerin başındaki yüzde 54 seviyesinden 2022 yılında yüzde 37’ye gerilediği gözlenmektedir. Güney ülkeleri ile Kuzey ülkeleri arasındaki ticaret hacmi özellikle 2005’ten itibaren artmaya başlamış ve 2022 yılında yüzde 19’a yükselmiştir.

Grafik 20. Dünya Mal Ticareti İçinde Kuzey ve Güney Ülkeleri Arası ve Bölge-İçi Ticaretin Payı

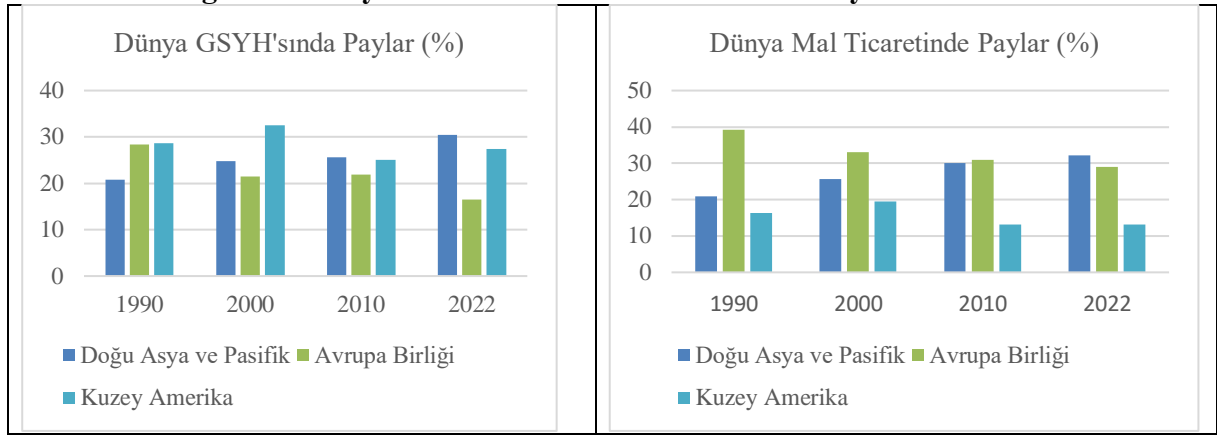

Kaynak: UNCTADStat veri tabanı

Doğu Asya Bölgesi, dünya ihracatında 1980'lerde ve 1990'larda Japonya ve Asya kaplanları olarak adlandırılan Güney Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan tarafından sürüklenen bir yükseliş süreci gerçekleştirmiştir. Çin'in DTÖ üyeliği sonrasında büyümesindeki hızlanma 2000'li yılların ortalarından bu yana güçlü bir zincirleme etki yaratmıştır. Doğu Asya ülkelerinin küresel pazarda artan payı büyük ölçüde Çin ve bölge ülkeleri arasında ticari entegrasyon sürecinden kaynaklanmaktadır.

2022 yılında 1990 yılına göre Doğu Asya ve Pasifik bölgesinin dünya GSYH'nda ve dünya ticaretindeki payı yüzde 50 civarında artarken, AB'nin ve Kuzey Amerika'nın payları gerilemiştir.

Grafik 21. Bölgelerin Dünya GSYH'sında ve Ticaretindeki Payları

Kaynak: Dünya Bankası World Development Indicators veri tabanı ve UNCTADStat veri tabanı

Çin'in, Kuşak Yol Girişimi ve diğer serbest ticaret anlaşmaları ile jeopolitik öneminin arttığı ve küresel ölçekte güç dengelerini yeniden şekillendiği bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Küresel üretimin merkezinin batıdan doğuya doğru kaydığı gözlenmektedir. Ayrıca, Kuşak ve Yol girişimi ile Güney ülkelerinin, kendi aralarında Kuzeyin kurduğu ve hala işletmeye devam ettiği küresel ticaret altyapısı dışında kendi iletişim ve ulaştırma kanallarını kurmalarının önemi vurgulanmaktadır. 2020 yılından itibaren Çin'in ABD, AB ve Japonya'ya olan ihracatının ilk kez KYG ülkelerine ihracatının altından kalması önemli bir yapısal değişime işaret etmektedir (TEPAV, 2023).

(Diriöz, 2023), Çin ve Hindistan başta olmak üzere, Güney Asya ve Asya-Pasifik ekonomilerinin artan önemine işaret etmekte ve buralara ulaşırken, deniz taşımacılığı kadar

karasal seçeneklerin de geliştirilmesi gerektiğine ve Yeni İpek Yolu üzerindeki uluslararası lojistik güzergâhlarının, gerek karayolu gerek demiryolu taşımacılığının, önümüzdeki yıllarda daha da önemli hale geleceğine vurgu yapmaktadır.

3.4. Küresel Değer Zincirlerinin Yapısı ve Gelişim Süreci

Küresel değer zinciri, bir ürünün veya hizmetin üretim sürecinin farklı ülkeler arasında bölünmüş ve işbirliği içinde gerçekleştirilen bir ağ olarak tanımlanmış bir kavramdır. Ham madde tedariki, üretim, lojistik, dağıtım ve son tüketiciye ulaşım gibi birçok farklı aşamayı içeren küresel değer zinciri başka bir ifadeyle, bir ürünün veya hizmetin farklı ülkelerdeki şirketler, tedarikçiler ve hizmet sağlayıcılarının işbirliği içerisinde üretildiği ve son tüketiciye sunulduğu karmaşık bir yapıdır. Küresel değer zincirleri, özellikle son yıllarda teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve serbest ticaretin artmasıyla yaygınlaşmış daha kompleks yapıya evrilmiştir. Ürünlerin daha verimli bir şekilde üretilmesi, maliyetlerin azaltılması, kalitenin artırılması gibi unsurlarda önemli kazanımlar sağlamak amacıyla, küresel değer zincirleriyle ülkeler arasındaki üretim zinciri parçalara ayrılır, şirketler belirli bir alanda uzmanlaşır ve ürünün tamamını üretmezler.

Son otuz yılda birçok ülke ticaretini serbestleştirerek uluslararası ticaretten daha fazla kazanç elde etmiş ve böylece küresel değer zincirlerinin (KDZ) bir parçası haline gelmiştir. Küresel Değer Zincirleri bugün itibarıyla küresel ekonominin temel yapıtaşlarından biri haline gelmiş olup ülkelerin dış talebe erişim sağlamaları ve işletmeler arası verimlilik artışları yoluyla gelişmelerine yönelik fırsatlar sunmaktadır (Brenton vd., 2022).

Ateş (2022) tarafından belirtildiği üzere, KDZ'lerin gelişmesini etkileyen iki temel faktör ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, 1970'li yıllarda birçok ülkede yaşanan petrol krizi, cari açık, döviz açığı gibi makroekonomik sorunlar, KDZ'lerin gelişmesine etki eden temel faktörlerden biridir. Bu sorunların çözümü olarak liberal ekonomi politikalarının benimsenmesi ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanması, bu dönemde atılan önemli adımlardır. Ayrıca, küresel ölçekte neo-liberal politikaların yaygınlaşması, çok uluslu şirketlerin, pazarlarını genişletmek ve maliyetleri düşürmek amacıyla küresel düzeyde faaliyet göstermeye teşvik etmiştir. İkinci olarak, KDZ'lerin gelişiminde etkili olan diğer faktör ulaşım, taşımacılık, lojistik sektörlerindeki ve bilgi-iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerdir. Bu ilerlemeler, dünyanın farklı bölgeleri arasındaki mesafeleri ve iletişim engellerini azaltmış, ürünlerin hızlı ve etkili bir şekilde taşınmasını sağlamıştır. Bu da üretim süreçlerinin daha

karmaşık hale gelmesine ve farklı ülkeler arasında işbirliğine dayalı üretim modellerinin yaygınlaşmasına olanak tanımıştır (Yalçınkaya, 2015). Sonuç olarak, KDZ'lerin gelişiminde etkili olan bu iki temel faktör, ekopolitik değişimler ve ulaşım ile iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, küresel ticaretin ve üretimin gelişmesine katkıda bulunmuş ve uluslararası işbirliği ile entegrasyonu teşvik etmiştir.

Küresel ekonomi, büyük bir dönüşüm sürecinin içerisinde bulunmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllardan başlayarak, inovasyon ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle bu dönüşüm devam etmektedir. Günümüzde robotlaşan makinelerin yerini, daha bağımsız üretim süreçlerine sahip olan teknolojiler almıştır. Bu değişim, yapay zekâ (AI), nesnelerin interneti (IoT), makine öğrenmesi (machine learning), büyük veri (big data), artırılmış gerçeklik (augmented reality) ve 5G gibi alanların küresel ticaretteki önemini artırmıştır. Ancak, küresel ekonomi bu süreçte bir dizi zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, 2008 küresel ekonomik krizi, 2018'de başlayan ticaret savaşları, 2020'deki Covid-19 salgını ve 2022'deki Rusya-Ukrayna savaşı gibi olumsuz gelişmeler, kendi kendine yeterlilik endişelerini ve korumacılığı artırmıştır. Bu süreçte, ülkeler bazı stratejik ürünlerin teminini dışarıdan daha ucuz yapabilecek olsalar bile kapanmalar ve yaptırımlar gibi nedenlerle ciddi tedarik sorunları yaşamışlardır. Diğer bir önemli nokta ise ticaret politikalarının gelişmekte olan endüstrileri korumacı bir şekilde desteklemeye yönelmesidir. Bu, bazen rakiplerin rekabet avantajını azaltmaya veya kaybedilen rekabet avantajını yeniden kazanmaya yönelik politikaların oluşturulması anlamına gelmektedir.

1990'lar sonrasında, küresel ekonominin üretim paylaşımını şekillendiren faktörlerden biri ABD ve AB kökenli çok uluslu şirketlerin yurtdışı doğrudan yatırımlarıdır. Bu şirketlerin stratejik kararları, günümüzde de küresel değer zincirlerinin dönüşümünü belirlemede kritik bir rol oynamaktadır (Altun, 2021). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ABD ve AB eksenli yatırım stratejileri veya projeksiyonları, ABD ve AB'nin son dönemlerdeki politikaları nedeniyle bir yönüyle riski yükselen alanlar olarak ortaya çıkmaktadırlar. (Yanıkaya vd., 2022).

KDZ'nin bir parçası olmak, özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için ticaret kazançları sağlamakla birlikte, yüksek karbon emisyonu, su ve hava kirliliği, toprak bozulması ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çevresel sonuçlar da doğurmuştur (Yanıkaya vd., 2022). Ticarete açıklığın küresel CO2 salınımına olan etkisini en fazla emisyonu sahip ilk 10 yükselen

piyasa ekonomisi için inceleyen bir çalışmada (Ertuğrul vd., 2016) Tayland, Brezilya, Hindistan, Çin, Endonezya ve Kore'nin yanı sıra Türkiye'de de CO2 salımı ile dış ticarete açıklık, reel gelir ve enerji tüketimi arasında birlikte hareketin varlığı tespit edilmiştir. Bu sonucun yanı sıra ticarete açıklık, reel gelir ve enerji tüketiminin CO2 salınımını uzun vadede belirlediği ve söz konusu değişkenler arasında çok yönlü nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ticaretin önündeki engellerin azaltıldığı bir senaryoyu işleyen bir diğer çalışmaya göre (Klotz ve Sharma, 2023) tarife ve tarife dışı engellerin tümüyle kaldırılması halinde küresel GSYİH %0,5 artarken küresel CO2 salımı %1,8 artmaktadır. Bu çalışmaya göre küresel değer zincirlerinin uzaması anlamına gelen taşımacılık ve navlun maliyetlerindeki düşüşle birlikte potansiyel CO2 salımı da artış göstermektedir. Ticaret engellerinin kaldırılması ücretlerin ise görece daha yükselmesi ve diğer ara malların görece ucuzlamasına yol açacağından bunlardan kaynaklanan emisyonun da artacağı anlamına gelmektedir (Klotz ve Sharma, 2023). Bu karbon salınımı azaltmak için ise karbon tarifeleri ve kullanımı yoğunlaşan ara malların ilave vergilendirmesi gibi seçenekler sunulmaktadır. Covid-19 sonrası artan çevresel hassasiyetler neticesinde örneğin 2022 yılında çevreci malların ticareti küresel toplam ticaretten olumlu ayrışarak toplam imalat sanayii ticaretinin %10,7'si düzeyine (1,9 trilyon dolar) ulaşmıştır (UNCTAD, 2023).

KDZ'ye katılım sektörel olarak değerlendirildiğinde KDZ'ye katılımında son yıllarda en yüksek artış yüksek teknoloji ürünlerde gerçekleşmiş ve bu sektörlerde ithal girdi kullanımının arttığı gözlenmiştir. Ayrıca, hizmetler sektörünün KDZ'ye katılımında da genel olarak artan bir trend gözlenmektedir. Bu gelişmede hizmet sektörlerinin birçoğunda (ulaştırma, finansal hizmetler ve telekomünikasyon sektörleri gibi) dışarıdan hizmet temininin (outsourcing) yaygınlaşması etkili olmuştur (Sezgin, 2020).

Kejzar vd. (2022), Avrupa ülkelerinin arz ve talep şokunu eş zamanlı yaşadıkları Covid-19 döneminde ilk şokun ardından dış ticarete %20'yi aşan kayıplar yaşamalarını küresel değer zincirlerindeki konumlarıyla açıklamışlardır. Covid-19 kaynaklı arz talep şoklarının etkisini artıran önemli bir nedenin ileri ve geri yönlü (forward/backward) değer zinciri olduğunu ifade eden çalışmaya göre Çin menşeli ticaretin ağırlığı yüksek olan ülkeler Covid-19 kaynaklı şokları daha derinden hissetmişlerdir.

Salgın, tedarik zincirlerinin ciddi şekilde kesintiye uğramasıyla birlikte küresel olarak dağıtılan ekonomik üretimin sınırlarını ortaya çıkaran en uç gelişme olmuş ve salgının ardından tedarik zincirlerinin kısaltılması ve çeşitlendirilmesi olmak üzere iki ana eğilim ön plana çıkmıştır.

Çin'de Covid-19 salgınının başlaması ve son yıllarda artan ücretler, KDZ'lerin geleceği hakkında bir tartışmalara yol açmıştır. Çin'de yükselen ücretler ve ABD-Çin ticaret çatışmaları, Çin'in yabancı yatırımcılar için daha az çekici hale gelebileceği yönünde spekülasyonları beraberinde getirmiştir (Brenton vd., 2022). Belirli merkezlere bağımlılığın azaltılması ve arz güvenliğinin sağlanması amacıyla firmaların giderek daha az sayıda ve farklı bölgelerde konumlanmış iş birimleri ile çalışacağı öngörülerek, tedarik zincirlerinin en azından bir bölümünün yakın coğrafyalara kaydırılmasının olası riskleri dağıtmada etkili olacağı görüşü son dönemde ağırlık kazanmıştır (Sezgin, 2020). Nitekim Jakubik ve Ruta (2023) tarafından yapılan bir çalışmada da küresel ticaret politikası belirsizliğinin artış gösterdiği dönemlerde jeopolitik mesafenin ticaret hacmine olumsuz yansıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

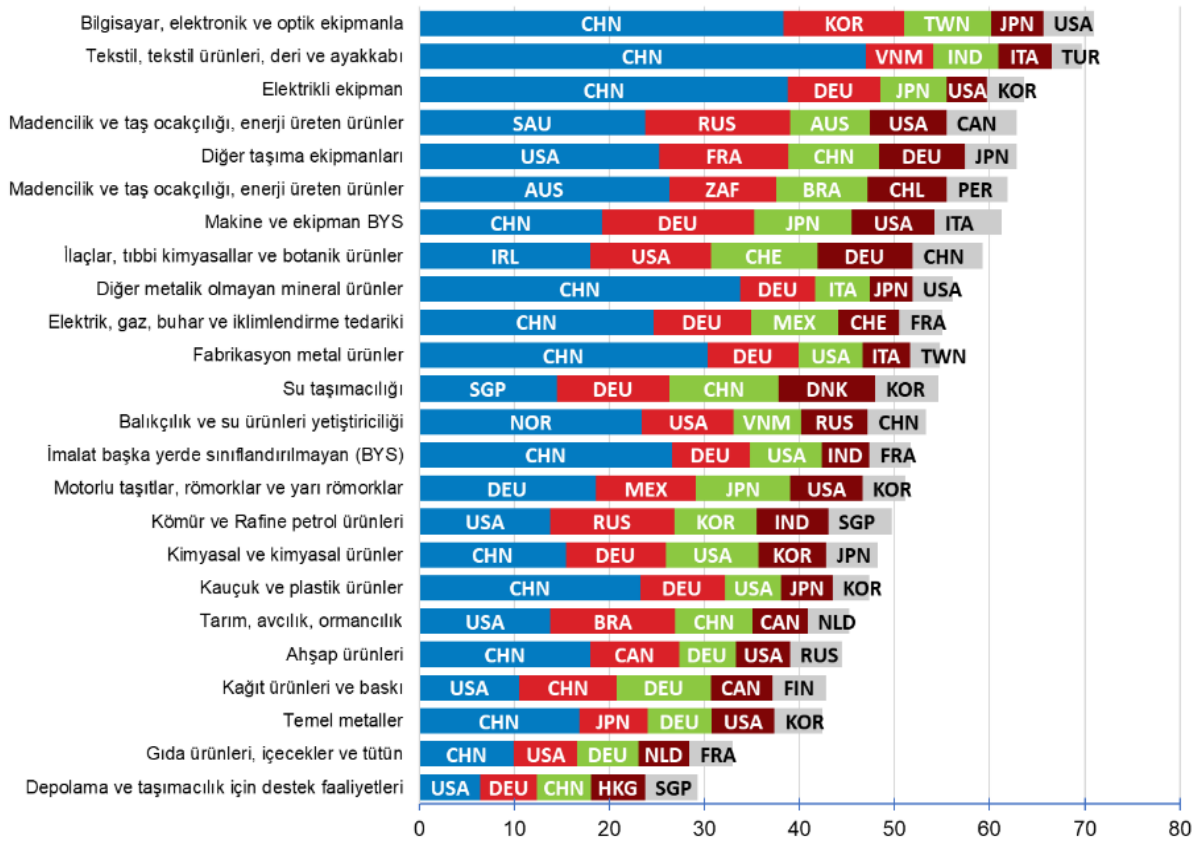
Uluslararası ticarete, özellikle de Avrupa'da bu dönemde tedarik stratejisinin değişiminde anahtar rol oynayan ilk beş faktör yine başka araştırmada Hadwick (2023b) tarafından şu şekilde sıralanmaktadır: 1) esnekliğin artırılabilmesi için tedarik zincirinin kısaltılması; 2) hammaddenin tek tedarikçisinin olduğu bağımlılık ilişkisinin sınırlandırılması; 3) operasyonlar arasındaki riskin azaltılması; 4) ulaşım maliyetleri ve zamanının azaltılması için tedarik zincirinin kısaltılması ve 5) operasyonlar üzerinde kontrolün artırılması. Söz konusu çalışmaya göre Türkiye yükselen piyasa ekonomileri arasında altıncı, Avrupa ve çevresinde ise Polonya'nın hemen ardından ikinci sırada bir cazibe merkezi olarak görünmektedir.

KDZ'deki trend değişikliklerinin Çin'e bağımlılığı azaltmak amacıyla üretimin bir kısmının Asya'ya kaydırılması sonucunda Vietnam'ın, Kuzey Amerika'da ise Meksika'nın avantaj sağlayabileceği, ayrıca bilgi ve iletişim teknolojileri alanında Hindistan'ın, küresel pazardaki payını daha da artırması muhtemel görünmektedir (Sezgin, 2020). Halihazırda KDZ'lere iyi entegre olmuş ve Avrupa Birliği'nin yakınında olan Türkiye'nin, bu eğilimlerden faydalanma ihtimali bulunmaktadır. KDZ'ler geliştikçe, Türkiye'nin doğru politika çerçevesi ile daha iyi bir konuma gelebileceği öngörülmektedir (Dünya Bankası, 2022a).

3.4.1. Küresel Değer Zincirlerinde (KDZ) Yeniden Yapılanma-Kritik Hammaddelerin Tedarik Güvenliği

Crowe ve Rawdanowicz (2023), bazı ürünlerin üretiminde ülke yoğunlaşmasının yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Dünya ihracatının önemli bir bölümünün ilk beş ülke tarafından gerçekleştirildiği sektörler arasında madencilik, makine, tekstil ve hazır giyim, elektrikli ekipman, BİT ve elektronik ve temel metaller başta gelmektedir. Çin ve ABD'nin sıralamada önde geldiği bu yoğunlaşmalar, ekonomilerin büyüklüğü ile pozitif ilişkilidir.

Grafik 22. Sektörlere göre Dünya İhracatında İlk Beş Ülkenin Payı (%), 2018

Kaynak: Ülkeler Arası Girdi-Çıktı (ICIO) veri tabanı; ve Crowe and Rawdanowicz (2023), "Risks and opportunities of reshaping global value chains", OECD Economics Department Working Papers, No. 1762, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/f758afe8-en>.

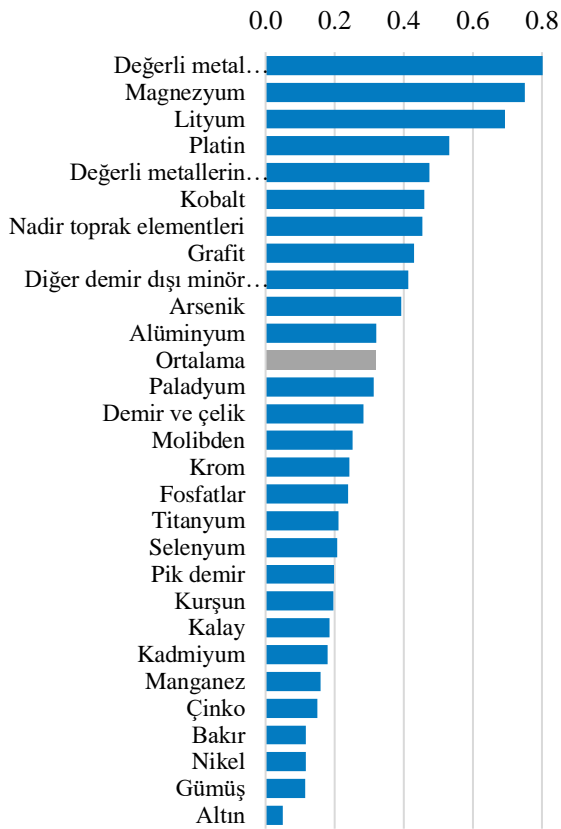
Not 1: Grafikte kullanılan 3 harfli ülke ISO kodları: Almanya (DEU), Amerika Birleşik Devletleri (USA), Avustralya (AUS), Brezilya (BRA), Çin (CHN), Danimarka (DNK), Finlandiya (FIN), Fransa (FRA), Güney Afrika (ZAF), Güney Kore (KOR), Hindistan (IND), Hollanda (NLD), Hong Kong (HKG), İrlanda (IRL), İtalya (ITA), Japonya (JPN), Kanada (CAN), Meksika (MEX), Norveç (NOR), Peru (PER), Rusya (RUS), Singapur (SGP), Suudi Arabistan (SAU), Şili (CHL), Tayvan (TWN), Türkiye (TUR), Vietnam (VNM).

Not 2: Ülkelerarası Girdi-Çıktı (ICIO) veri tabanında, dünyanın geri kalanının ihracatı hariç tutulmuştur. "NEC" ifadesi, "başka yerde sınıflandırılmamış" anlamına gelmektedir.

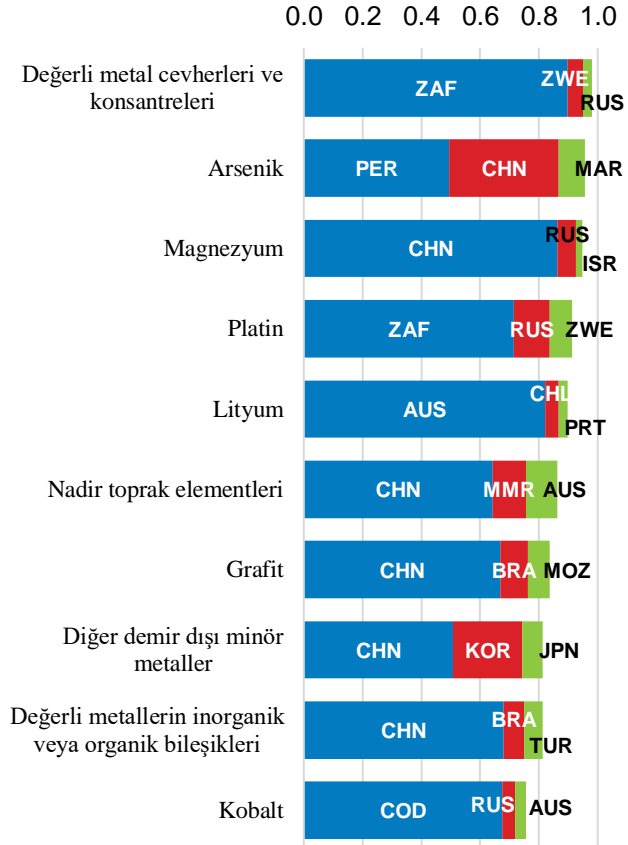
Crowe ve Rawdanowicz (2023) çalışmasında coğrafi yoğunlaşmanın ürün düzeyinde daha da yüksek olabildiğine işaret edilmekte ve birçok elektronik ürün için (elektronik devreler, veri işleme makineleri ve telefon ekipmanlarının parçaları dahil) dünya arzının dörtte üçünün Çin ve Kore tarafından sağlandığı vurgulanmaktadır. Çin, üretimin en yoğun olduğu on kritik hammaddenin önemli bir bölümünde başlıca üretici konumundadır. Özellikle yeşil ve dijital dönüşüm için gerekli girdilerin ya da enerji ve imalatta kullanılan diğer kritik hammaddelerin tedarikinin belirli ülkelerde yoğunlaşması muhtemel arz kesintileri durumunda mikro şokların yayılması ve güçlenmesi riskini içermektedir.

Grafik 23. Kritik Hammadde Üretim Yoğunlaşması

A. Küresel HHI Endeksi Üretim Yoğunlaşmasının Kritik Hammaddeler İtibariyle Dağılımı, 2017-19 Ortalaması

B. Üretimin En Yoğun Olduğu İlk 10 Kritik Hammaddenin İlk 3 Üreticisi, Küresel Üretimdeki Yüzde Payları

Kaynak: Kowalski, P. and C. Legendre (2023), "Raw materials critical for the green transition: Production, international trade and export restrictions", OECD Trade Policy Papers, No. 269, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c6bb598b-en>.

Not: Panel A'daki üretim yoğunlaşması Herfindahl-Hirschman endeksi (HHI) ile ölçülmüştür. Panel B'de, 3 harfli ülke ISO kodları: Avustralya (AUS), Brezilya (BRA), Çin (CHN), Fas (MAR), Güney Afrika (ZAF), Güney Kore (KOR), İsrail (ISR), Japonya (JPN), Kongo Demokratik Cumhuriyeti (COD), Mozambik (MOZ), Myanmar (MMR), Peru (PER), Portekiz (PRT), Rusya (RUS), Şili (CHL), Türkiye (TUR), Zimbabve (ZWE).

Avrupa Komisyonu (2023) raporuna göre küresel nüfusun artması, sanayileşme, dijitalleşme ve yeşil dönüşüm sürecinin düşük karbon salımı olan teknolojilerin gerektirdiği minerallere olan talebi artırması ve gelişmekte olan ülkelerin talebinin artması gibi unsurların etkisiyle küresel kaynaklar için rekabet önümüzdeki on yılda daha da şiddetlenecektir. Raporda yer alan OECD tahminlerine göre küresel hammadde talebi 2023 yılındaki 79 milyar tondan 2060 yılında 167 milyar tona çıkarak iki kattan fazla artacaktır.

Tüm bu faktörler, ülkeleri diğer ülkelere olan bağımlılıklarını sınırlandırmak için ticaret ve sanayi politikaları kapsamında önlemler almaya yönlendirmektedir. Bu kapsamda tedarikçilerin çeşitlendirilmesi, üretimi yurt içine (re-shoring) veya daha yakın-dost ülkelere kaydırma (near-friend shoring), kritik ara girdiler ve kritik nihai ürünlerde stokları artırma öne çıkan stratejilerdir. Bu eğilim girdi tedarikinin farklı ülkelere yayıldığı KDZ'ler açısından risk oluşturmaktadır.

3.4.2. Yeni Sanayileşme Politikalarının Yükselişi

Sanayi politikalarına olan ilginin yeniden arttığı; teknolojiyi teşvik etmeyi amaçlayan ve yeşil dönüşümün desteklenmesini içeren sübvansiyonların kullanımının arttığı gözlenmektedir (Fajgelbaum, Goldberg, Kennedy, Khandelwal, & Taglioni, 2022). ABD, Japonya ve AB gibi gelişmiş ülke ve bölgelerin yanı sıra Hindistan ve Kore gibi gelişmekte olan ülkeler, özellikle yarı iletkenler, elektrikli araçlar ve diğer endüstrilere yönelik sübvansiyonları içeren yeni sanayi politikalarını uygulamaya başlamıştır.

Son yıllarda yaşanan salgın ve jeopolitik gerginlikler ülkelerin ulusal güvenlik ve stratejik girdiler konusunda endişelerinin de artmasına yol açmıştır. Kritik hammaddeler, endüstriyel üretim, teknoloji ve savunma gibi birçok sektörde önemli rol oynadığından, söz konusu hammaddelerin arz güvenliği, birçok ülkenin stratejik önceliği haline gelmiştir. Bu kapsamda kritik hammaddelerin çoğunda dışarıya bağımlı olan AB, 2030'a kadar stratejik öneme sahip hammaddelere yönelik talebin %10'unun AB'nin yerel madencilik üretimi ile karşılanmasını ve listeye giren hammaddelerin yıllık tüketiminin %15'inin geri dönüşüm yolu ile elde edilmesini öngören "Kritik Hammaddeler Yasası"nı kabul etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2023a). Söz konusu yasa işleme aşamasındaki hammaddelerde yıllık tüketimin %65'inden fazlasının tek bir üçüncü ülke menşeli olmamasını da hedeflemektedir. Öte yandan, Eylül 2023 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Çip Yasası, AB içindeki üretim faaliyetlerini güçlendirmeyi, tüm değer zinciri boyunca ölçek büyütme ve inovasyonu desteklemeyi

hedeflemektedir. Böylece, AB, 2030 yılında mevcut küresel pazar payını ikiye katlayarak yüzde 20'ye çıkarma hedefine ulaşmayı amaçlamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2023b).

ABD, 2022 yılında çıkan iki yasa ile imalat sektörünü canlandırmak ve rekabet gücünü artırmak için sübvansiyonlara önemli harcamalar yapmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak, CHIPS ve Bilim Yasası (CHIPS and Science Act) ile 53 milyar ABD doları destek sağlanmaktadır. Söz konusu yasa ile, ABD'de yerli çip üretiminin teşvik edilmesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesi ve stratejik teknolojilerde Çin gibi rakip ülkelerle rekabet gücünün artırılması hedeflenmiştir. CHIPS ve Bilim Yasası ayrıca, yeni üretim tesislerinin kurulmasına yönelik yatırım teşvikleri sağlamakta ve özel sektörle kamu arasındaki işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Yasa kapsamında yalnızca üretim değil, aynı zamanda yüksek teknoloji araştırmaları ve STEM alanındaki insan kaynağının geliştirilmesi de öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. İkinci olarak, Enflasyon Azaltma Yasası (IRA), enerji maliyetlerini düşürmek ve temiz enerji çözümlerine özel yatırımı hızlandırmak için 370 milyar ABD doları tutarında hibe, kredi ve vergi kredisi tahsis etmektedir. IRA, yerli üretim kapasitesine yapılan yatırımları hızlandırmayı, kritik girdilerin yurt içinden veya serbest ticaret ortaklarından tedarik edilmesini teşvik etmeyi ve karbon yakalama ve depolama ve temiz hidrojen gibi öncü teknolojilerin Ar-Ge ve ticarileştirilmesini hızlandırmayı amaçlamaktadır (International Chamber of Commerce (ICC), 2023).

Öte yandan, ABD'de kamu özellikle yarı iletkenler, yüksek kapasiteli piller, kritik mineraller ve stratejik malzemeler ile farmasötikler ve aktif farmasötik bileşenler için tedarik zincirlerinin risk incelemelerini üstlenerek muhtemel riskler ve tedarik zinciri dayanıklılığının nasıl geliştirilebileceğine dair önerileri raporlamaktadır (The White House, 2021).

Japonya'da Haziran 2021'de yarı iletken ve dijital endüstriler için yeni bir strateji açıklanmıştır. Bu stratejinin üç temel bileşeni: üretim üslerinin kurulması, Japonya ve ABD arasında yeni nesil teknoloji konusunda ittifaklar oluşturulması ve gelecek teknolojilerinin geliştirilmesi şeklindedir (Ministry of Economy, Trade and Industry [METI], 2021).

Hindistan, 10 Mart 2021 tarihinde tekstil, ilaç, otomobil, güneş fotovoltaik modülleri ve gelişmiş batarya üretimini de içeren birçok sektör için büyük bir "üretim bağlantılı teşvik" programı oluşturmuştur (Government of India Ministry of Commerce & Industry, 2021).

Güney Kore'de, 30 Mart 2023 tarihinde, "K-Chips Yasası" kabul edilmiştir. K-Chips Yasası, Güney Kore'de yarı iletken ve batarya, biyoteknoloji gibi diğer "ulusal stratejik

teknolojiler" alanlarında yatırım yapan şirketlere vergi indirimleri sağlayarak yerli yarı iletken endüstrisini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Lee & Kim, 2023).

Özetle, yeni sanayileşme politikalarının artmakta olduğu gözlenmekte ve bu kapsamda kullanılan sübvansiyonlar, ihracat kontrolleri ve yatırım kısıtlamalarının artması ticaretin parçalanmasına (trade fragmentation) katkıda bulunmaktadır. ICC (2023) bu yeni küresel sübvansiyon yarışının kapasite fazlalığına ve verimsiz yatırımlara yol açabileceğine dikkat çekmekte ve ticaretin parçalanmasının maliyetinin bazı çalışmaların bulgularına göre, küresel üretimin %1,2'si ile %7'si arasında değişebileceğini belirtmektedir (ICC,2023).

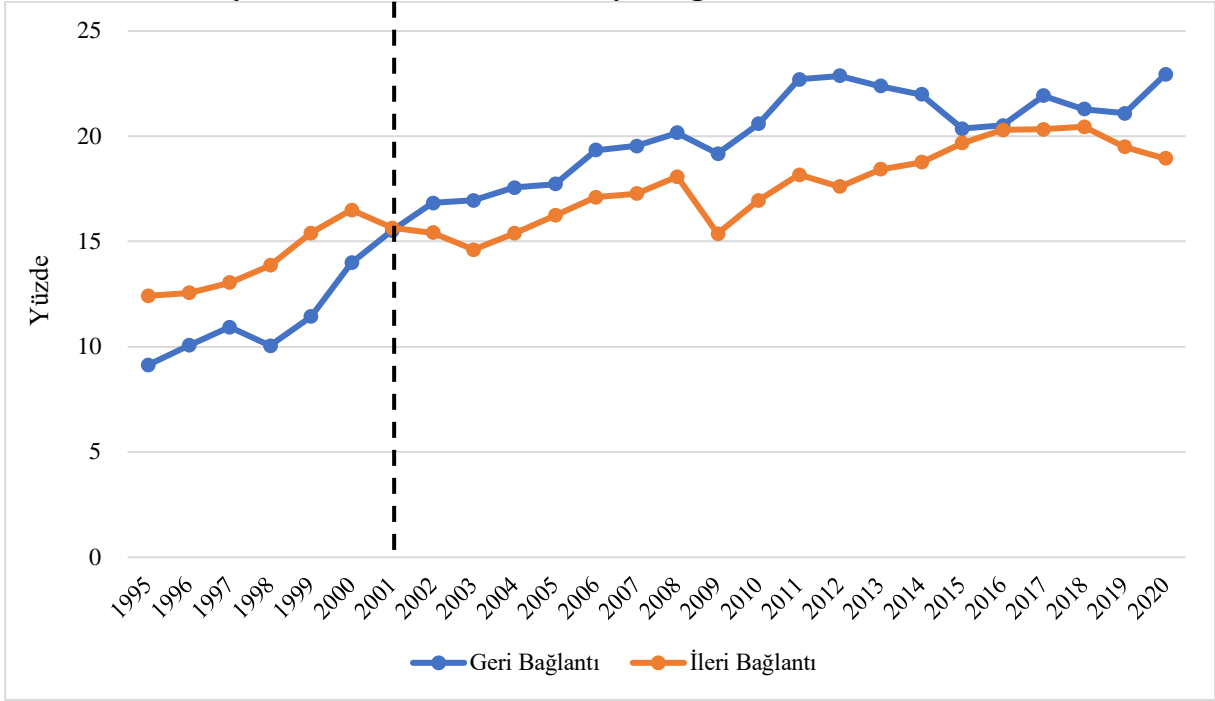
3.4.3. Küresel Değer Zincirlerinde Türkiye'nin Konumu ve Ülke Karşılaştırması

Türkiye, uluslararası ticaretin önemli bir parçası olarak KDZ'lerin içinde yer almakta ve küresel üretim ağlarına katılmaktadır. Dünya genelinde KDZ'lerin yaygın olduğu bir ortamda, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye de uluslararası ticarete geriye dönük bağlantılar (ithal edilen ürünlerin ihracattaki üretiminde kullanılması) ve ileriye dönük bağlantılar (başka bir ülkenin ihracatında kullanılmak üzere ara malların ihraç edilmesi) kapsamında küresel üretim ağlarına katılmıştır (Güler, 2022).

Türkiye ekonomisi KDZ bağlantılarını artırarak yıllar itibarıyla önemli kazanımlar elde etmiştir. Ancak KDZ bağlantıları ekonominin diğer alanlarında da olduğu gibi nicelik kadar nitelik bakımından da incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir husustur. Türkiye ihracat değerlerini artırırken KDZ'lere bağlantısını artırmıştır. Ancak tek neden olarak gösterilecek bir unsur olmasa da Türkiye'nin KDZ'lere eklenme süreci yapısal dış ticaret açığının oluşmasında da önemli bir etken olmuştur.

Grafik 24 Türkiye'nin 1995-2020 yılları arasında KDZ'lere katılımında ileri ve geri bağlantıları göstermektedir. Geriye doğru bağlantılar Türkiye'nin toplam ihracatında yabancı katma değer payları üzerinden hesaplanmaktadır. Türkiye'nin incelenen dönemde geriye doğru katılımının ciddi şekilde arttığı görülmektedir. Bununla birlikte ileriye doğru bağlantı değerlerinin değişiminde geriye doğru bağlantıdaki değişim trendi görülmemektedir. Özellikle 2001 yılından sonra geri bağlantının ileri bağlantıların üzerinde seyrettiği gözlenmiştir. Bu durum, Türkiye'nin ihracatında kullanılan ara malı olarak ithal edilen ürünlerin oranının artışına ilişkin önemli bir göstergedir.

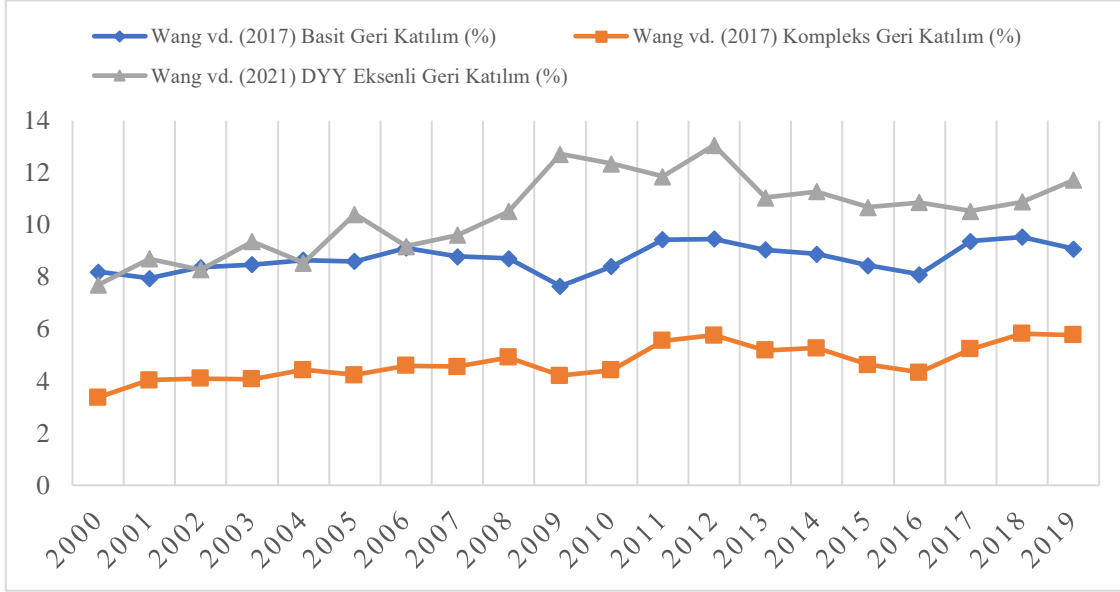
Grafik 24. Türkiye'nin KDZ'de İleri ve Geriye Bağlantıları

Kaynak: OECD TİVA

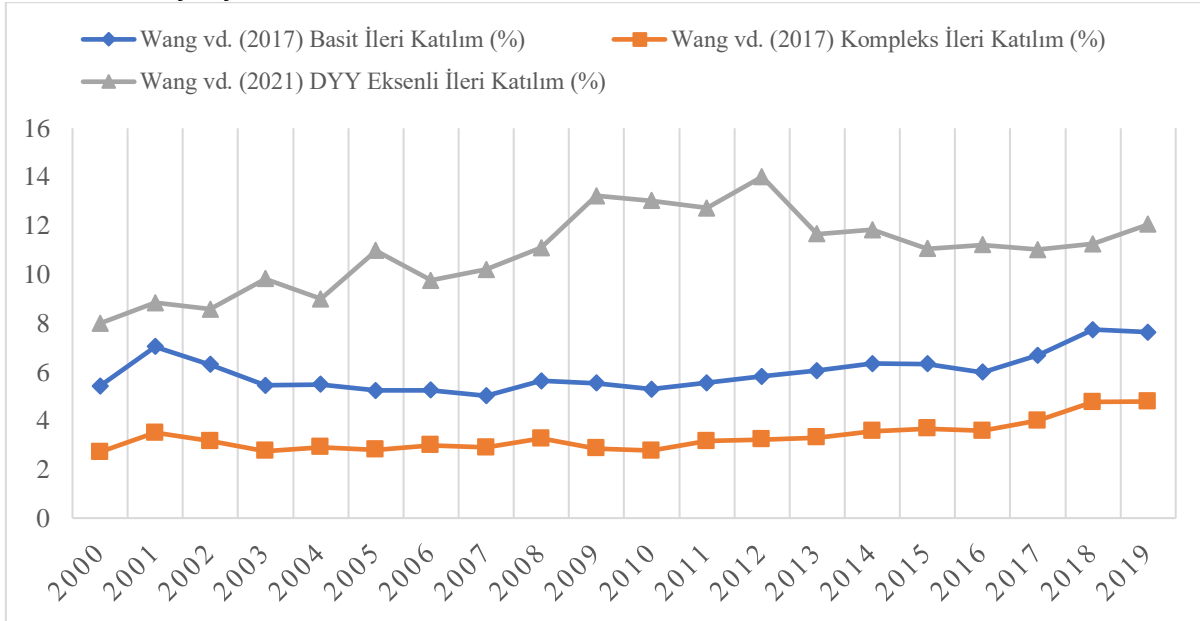
OECD tarafından girdi-çıkıtlı tabloları kullanılarak hesaplanan ileri ve geri bağlantıların yanı sıra, Wang vd. tarafından 2017 yılındaki çalışmalarında Türkiye'nin basit ve karmaşık değer zinciri katılımları analiz edilmiştir. Grafik 25 ve Grafik 26'da Wang vd. tarafından KDZ katılımı için yapılan farklı çalışmaların sonuçları yer almaktadır. Wang vd. (2017) çalışmasında KDZ katılımında geriye doğru ve ileriye doğru katılıma ek olarak basit ve kompleks katılım değerlerini de hesaplanmıştır. Basit KDZ katılımı ara malların tek sınır geçmesi durumunda, kompleks KDZ katılımı ise ara malların birden fazla sınır geçmesi durumunda söz konusu olmaktadır. Buna ek olarak, 2021 yılında gerçekleştirilen çalışmada ise, küresel değer zincirlerinde kritik bir rol oynayan doğrudan yabancı yatırımlar modele entegre edilerek değer zinciri katılımları daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Grafik 25. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre KDZ Geri Katılımı Karşılaştırması

Kaynak: Wang vd. (2021)

Grafik 26. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre KDZ İleri Katılımı Karşılaştırması

Kaynak: Wang vd. (2021)

Son yıllarda, küresel değer zincirlerini istatistiksel olarak anlama ve yorumlama sürecinde önemli bir gelişme, doğrudan yabancı yatırımları (DYY) dikkate alarak hesaplamalar yapma yaklaşımının benimsenmesidir. Bu yaklaşım, küresel değer zincirlerinin çok uluslu

şirketlerin koordinasyonu ve doğrudan yabancı yatırımların (DYY) etkisi altında geliştiğini ve dönüştüğünü göz önünde bulundurmaktadır. Bu nedenle, günümüzde mevcut endekslerin küresel değer zincirlerini tam olarak anlama konusunda eksik olduğu tespiti genel kabul görmektedir. Wang vd. (2021)'nin çalışması, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) temelinde yeni bir kavram olan "DYY temelli KDZ katılımı"nı tanımlayarak literatüre önemli bir katkı yapmıştır. Wang vd. (2021) çalışmasında, DYY temelli KDZ katılımının, bazı durumlarda ticaret temelli KDZ katılımı kadar anlamlı bir büyüklüğe sahip olduğunu gözlemlenmiştir.

Altun⁶ (2023b) çalışmasında Türkiye'nin küresel değer zincirleri içerisindeki konumunu güçlendirmek için üç temel eylem önermektedir:

1. KDZ'lerin Haritalanması Yoluyla Mevcut Durum Tespiti
2. Senaryo Bazlı Simülasyonlar Kullanarak Strateji ve Politika Belirlenmesi
3. Strateji ve Politikaların ilgili Paydaşlarla Sinerji İçerisinde Hayata Geçirilmesi

KDZ'lerde yükselmek, KDZ'leri dönüştürmek ve yeni KDZ'ler inşa edebilmek için öncelikli yapılması gereken KDZ'lerin haritalanmasıdır. Ancak bu şekilde KDZ'nin mevcut durumu görülerek üzerinden strateji geliştirilebilecektir. KDZ haritalama süreci sektörel düzey, bölgesel düzey, ürün düzeyi ve firma düzeyi veriler dikkate alınarak gerçekleştirilebilir. Önemli konulardan birisi de sektörel endeksler hesaplanırken ve değerlendirilirken sadece ticaret temelli KDZ hesaplamaları değil, üretim temelli ve doğrudan yabancı yatırımlar temelli KDZ hesaplamalarının da dikkate alınmasıdır. Bu konudaki strateji ve politikaların küresel ekonomik gelişmelere bağlı olarak şekillenmesi yerine senaryo bazlı simülasyonlar belirlenmesi, Türkiye'nin kendi şartlarına uygun bir strateji oluşturması açısından önem arz eden bir unsurdur. Daha açık bir ifadeyle hangi sektör ve ürünlerde kapasite artırımına gidileceği, hangi sermaye mallarına yatırım yapılmasının gerektiği, hangi ülkelerden hangi ara malların ithal edilmesinin gerekli olacağı, doğrudan yabancı yatırımların hangi kriterler çerçevesinde teşvik edilebileceği gibi hususlar belirlenecek stratejiyle şekillenmesi durumunda KDZ'lerdeki konumumuzun daha ileri taşınma olasılığı artacaktır. Ayrıca bu senaryolar sayesinde istihdam ve katma değer yanı sıra emisyon salınımı gibi faktörlere ilişkin de değerlendirmeler

⁶ Altun, Abdullah (2023b) "Küresel Değer Zincirlerinde Yükselmek için Bütüncül bir Politika Perspektifi" yayınlanmamış çalışma. Gebze Teknik Üniversitesi. 2023

yapılabilecektir. Tüm bu unsurların hayata geçirilmesinde ekonomik aktörlerin katılımı ve eşgüdüm içerisinde çalışması oldukça önemli bir unsurdur.

Literatürde bahsedilen önerileri destekleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere, Covid-19 salgını gibi şoklar, son on yılda belli başlı ülkeler arasında daha fazla korumacı hareketlerle birlikte, bazı faaliyetlerde “yakında üretim (nearshoring)” veya “üretimin ülke içine taşınması (reshoring)” eğilimlerine yol açabilmekte ve bu faaliyetleri merkeze yaklaştırabilmektedir. Lund vd. (2020), firmaların Covid-19 salgını da dâhil olmak üzere çeşitli risklere tepkilerini inceleyerek, 2018 yılında 2,9 trilyon ila 4,6 trilyon dolar değerindeki ihracatın %16 ila %26'sına denk gelen bir büyüklüğün önümüzdeki 5 yıl içinde muhtemelen yerli üretime ve yakın ülkelere döneceğini tahmin etmiştir. Türkiye'nin bu konuda avantajlı konumuna rağmen bütüncül bir stratejiyi hızla oluşturamaması durumunda, örneğin Polonya gibi rakipleriyle olan rekabette geri kalması söz konusu olacaktır.

Hadwick (2023a)'in çalışmasında Polonya, Türkiye vb. ülkeler için “nearshoring” kavramı etrafında öne çıkan unsurlar; ülkedeki şirketlerin tedarik zincirinde kopuşa neden olmadan arzı sürdürebilmesi, bilhassa kıta Avrupası için Almanya'ya olan coğrafi yakınlık, otomobil ve elektronik başta olmak üzere imalat sanayi üretimindeki rekabetçilik, sağlam demiryolu ve karayolu altyapısı ile üretken ve görece yüksek donanımlı ancak düşük maliyetli işgücü olarak sıralanmıştır. Sektörel öncelikler arasında ise otomotiv, elektronik, uzay ve hava savunma sanayi, enerji taşıma sistemleri ve ilaç endüstrileri öne çıkmaktadır. Bu ve benzeri örneklerden yararlanmak suretiyle Türkiye için bir yol haritasının hazırlanması oldukça kritik bir öneme sahiptir.

3.5. Dijitalleşme ve İnovasyonun Dış Ticaret Üzerinde Etkileri

Teknolojik yenilikler ve teknolojik dönüşüm, uluslararası ticarete ilişkin maliyetlerin azaltılması, uluslararası ticarete ilişkin işlemlerin kolaylaştırılması ve küresel tedarik zincirlerinin yaygınlaşması yoluyla hem ulusal şirketlere küresel ağlarını genişletme ve yeni pazarlara açılma fırsatı sunmuş hem de yeni ticaret modellerinin gelişmesine imkân sağlamıştır. Bunun yanında talep yönü ile birlikte değerlendirildiğinde uluslararası ticaret, teknolojik dönüşüm sayesinde tüketicilere daha ucuz, daha kaliteli ve daha çok mal tüketme imkânı sağlamıştır. Bu sayede ticaret yaşam standartları ve refah düzeyi üzerinde küresel anlamda olumlu etki yapmıştır. Üretim sürecinde yapay zekanın ve otomasyonun kullanımı, sensörlerin

yaygınlaşması ve akıllı fabrikaların faaliyete geçmesi gibi son on yıllık dönemde baş döndürücü bir şekilde yaşanan teknolojik dönüşüm üretim hacmi üzerinde ciddi katkı sağlamıştır.

Dijital ticaretin kabul görmüş tek bir tanımı bulunmamakla birlikte, dijital veya fiziksel olarak teslim edilebilen ve tüketicileri, firmaları ve hükümetleri içeren mal ve hizmet ticaretinin dijital olarak etkinleştirilmiş işlemlerini kapsadığı konusunda giderek artan bir fikir birliği vardır. Dijital ticaretin temelini, verilerin hareketi oluşturmaktadır. Veri sadece bir üretim aracı değil, aynı zamanda kendi başına alınıp satılabilen bir varlık ve KDZ'lerin düzenlendiği ve hizmetlerin sunulduğu bir araçtır (OECD, 2021).

Birçok farklı dijital teknoloji, diğer alanlarda olduğu gibi uluslararası ticaret süreçlerinde de kullanılmaya başlamıştır. Bunların arasında Blokzincir, Yapay Zekâ (AI), Nesnelerin İnterneti (IoT), bulut teknolojileri, üç boyutlu yazdırma, Artırılmış (AR) ve Sanal Gerçeklik (VR) ile veri madenciliği teknolojileri öne çıkmaktadır. Söz konusu teknolojiler birçok alanda ciddi maliyet düşüşleri ve verimlilik artışları sağlamaktadır (Uzun, 2022).

Dijitalleşme ticaretin ölçeğini, kapsamını ve hızını artırmakta ve firmaların dünya genelinde daha fazla sayıda dijital olarak bağlı müşteriye yeni ürün ve hizmetler getirmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca dijitalleşme, özellikle daha küçük firmaların, büyümenin önündeki engelleri aşmak, ödemeleri kolaylaştırmak, işbirliğini sağlamak, bulut tabanlı hizmetler kullanarak sabit varlıklara yatırım yapmaktan kaçınmak ve kitle fonlaması gibi alternatif finansman mekanizmalarını kullanmak için yeni ve yenilikçi dijital araçları kullanmalarını sağlamaktadır. Özetle dijital dönüşüm; uluslararası ticarete girme maliyetlerini azaltmış, KDZ'lerin koordinasyonunu kolaylaştırmış, iş fikirlerinin ve teknolojilerin yayılmasına yardımcı olmuş ve küresel olarak daha fazla sayıda işletme ve tüketiciyi birbirine bağlamıştır (OECD, 2021).

Dijitalleşme mal ticareti yapma şeklini de değiştirmiştir. Uluslararası ticarete girmek yıllar itibarıyla daha fazla kolaylaşmakla birlikte, yeni iş modellerinin benimsenmesi daha karmaşık uluslararası ticaret işlemlerine ve politika sorunlarına da yol açmıştır. Dijitalleşen dünyada, veri akışlarıyla ilgili olarak ülkeler arasında farklı düzenlemeler gibi ticaret politikası için yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yeniliği besleyen ve mal ve hizmetlerde dijital ticareti teşvik eden bir ortam yaratılmasına yardımcı olmak için politika yapıcılar nezdinde bu değişikliklerin doğasının ve kapsamının daha fazla anlaşılması gerekmektedir (OECD, 2021).

Dış ticarete dijitalleşme konusunda Türkiye’de Ticaret Bakanlığınca çeşitli çalışmalar başlatılmış olup, “Blokzincir uygulamalarına ilişkin kavramsal çerçevenin oluşturulması” çerçevesinde, 2019 yılında Blokzincir Türkiye Platformu ile işbirliğine yönelik mutabakat zaptı imzalanmıştır (TCCB, 2018). “İhracat Sürecinin Blokzincir Teknolojisi ile (Ülke içinde) Uçtan Uca Tasarımı” projesiyle konvansiyonel ihracat yoluyla AB’ye ve e-ihracat yoluyla ABD’ye belirli ürünlerin ihracatının blokzincir teknolojisi ile yeniden tasarlanmasına çalışılmıştır. Ayrıca, 2020 yılında kullanıma açılan Kolay İhracat Platformu içerisinde yapay zekâ temelli çalışan Akıllı İhracat Robotu (AIR) uygulaması, ihracatçılara hedef pazar önerisi sunmaktadır. Platform içerisinde yer alan Alternatif Ürün Robotu ise ileri seviye analizler yardımıyla ihracatçıların hangi ürünleri birlikte ihraç edebileceklerine ilişkin tavsiyeler vermektedir.

Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD) tarafından hazırlanan “Türkiye’nin Dijital Dönüşüm Endeksi⁷ 2022” raporuna göre Türkiye’nin 2022 yılı dijitalleşme notu 2021 yılındaki değeri olan 5 üzerinden 3,24’ten 3,12’ye düşmüştür.⁸ Yapılan değerlendirmede, 2022 yılında dijital dönüşüm skorunun bir önceki yıla kıyasla bir miktar düşüş yaşadığı vurgulanarak Türkiye’nin potansiyeli ve hedefleri göz önünde bulundurulduğunda çok daha yüksek bir sıçramaya ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. Bir önceki yılın tespitlerine paralel biçimde söz konusu bu sıçramanın gerçekleştirilmesi için öncelikli olarak nitelikli işgücü kaynağının geliştirilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik ulusal vizyonun güçlendirilmesi, girişimci ekosisteminin geliştirilmesi ve altyapı yatırımlarının hızlandırılması gerektiği ifade edilmiştir (TÜBİSAD, 2022).

Türkiye’nin en büyük ticaret ortağı olarak AB tarafından getirilen mevzuat ve kurallara uyum, dış ticaretimizin sürdürülebilir artışı için de önem arz etmektedir. AB tarafından getirilen ve dijital alanda büyük etkisi olan iki uygulama Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) ve Avrupa’nın bulut sistemi olan GAIA-X’dir.

GDPR yönetmeliği AB vatandaşlarının kişisel verilerini korumaya yönelik oluşturulmuş bir yönetmeliktir. Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde yürürlüğe giren GDPR, AB üyesi ülkelerde kişisel verilerin yönetmelikte belirtilen kurallar çerçevesinde korunup güvenliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır. GDPR uygulaması AB ülkelerini, vatandaşlarını ve

⁷ İş dünyası mensupları tarafından doldurulan anketler ve 139 ülkeden alınan verilerin analiz edilmesiyle oluşturulan rapor, dönüşüm, ekosistem, yeterlilik, kullanım olmak üzere dört ana bileşen ve 10 farklı boyutta Türkiye’nin dijitalleşme performansını ortaya koymaktadır.

⁸ 2019 yılında 2,94 olan not, 2020 yılında 3,03’e ve 2021 yılında 3,24’e yükselmiştir. 2022 yılı içinse yüzde 2,8’lik bir düşüşle endeks 3,12’ye gerilemiştir.

kurumlarını kapsayan bir düzenleme gibi görünse de aslında Avrupa'ya yönelik ürün ve hizmet sunan ülkeleri de kapsamaktadır. GDPR yönetmeliğinin 23. Maddesine göre eğer AB üyesi olmayan bir ülkeden AB üyesi olan bir ülkeye ürün ya da hizmet sunuluyorsa, ürün ve hizmet sunan taraf GDPR'yi açıkça kabul etmek ve uygulamak zorundadır. Bu bağlamda Türkiye'de yerleşik ancak AB topraklarına ürün ve hizmet sunan veya AB'den ürün ve hizmet alan kişi ve kuruluşların kişisel verileri işleme faaliyetleri GDPR ile uyumlu olmalıdır.

GAIA-X, AB tarafından Avrupa ve ötesi için başlatılan bir proje olup, verilerin ve hizmetlerin bir güven ortamında sunulabildiği, birleştirilebildiği ve paylaşılabilirdiği açık, şeffaf ve güvenli bir dijital ekosistem oluşturulması amacıyla oluşturulan, özetle AB'nin bulut projesidir. AB'ye mal ve hizmet satmak isteyen birlik dışı ülkelerde yer alan şirketler eğer ülkeleri GDPR güvenli ülke statüsüne sahip değil ise verilerini AB'ye ait AB içindeki veri merkezlerinde tutmak zorunda kalacaklar, bu da maliyet ve zaman sorununa yol açacaktır.

GDPR ve GAIA-X'e uyum sağlayamayıp, AB ile karşılıklı güvenli ülke statüsü elde edilememesi Türkiye için orta vadede ciddi bir rekabet gücü ve pazar kaybı riski oluşturacaktır. Yüksek Teknolojili/Elektronik/IoT (Internet of Things-Nesnelerin İnterneti) ürünler üretimi ve İleri Dijital Üretim Teknolojileri gibi yüksek katma değerli alanlarda Türkiye'nin rakibi olan Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler AB tarafından GDPR yeterliliği almış ve GAIA-X için ise güvenli ülkeler arasına girmiştir. Bu durum Türkiye için rekabet gücü riskini daha da arttırmaktadır. Ayrıca GAIA-X için Türkiye'nin başvuru sürecinin henüz başlamadığı ve sürecin tamamlanmasının ortalama 4-5 yıl aldığı düşünüldüğünde riskin büyüklüğü daha da artmaktadır.

Ayrıca AB Komisyonu tarafından 15 Eylül 2022 tarihinde dijital unsurlar barındıran ürünlerin siber dayanıklılığına ilişkin bir tüzük taslağı yayımlanmıştır (Cyber Resilience Act (CRA)/Siber Dayanıklılık Yasası). CRA'nın amacı, AB genelinde dijital unsurlar barındıran ürünlerin siber dayanıklılığının artırılması ve siber güvenliğe ilişkin mevcut yasal çerçevenin tamamlanması olarak özetlenebilmektedir. Taslak yasa, AB'de piyasaya arz edilen yazılım, donanım ve uzaktan veri işleme çözümleri dâhil dijital unsurlara sahip çok geniş bir ürün yelpazesini kapsamaktadır. (Avrupa Komisyonu, 2022). GDPR ve GAIA-X'in yanında CRA gibi AB tüzüklerine uyum sağlanmasındaki gecikmeler de AB'ye mal ve hizmet ihraç eden üreticiler için rekabet gücü ve pazar kaybı riski doğurabilecektir.

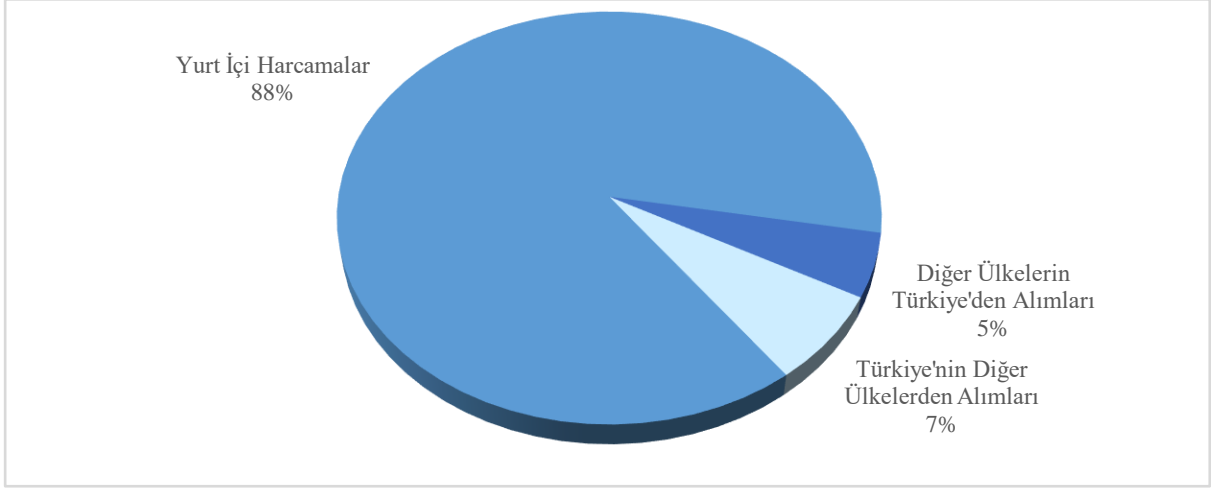
Özellikle Covid-19 salgını ile birlikte tüketici alışkanlıklarında ortaya çıkan değişim sonucunda büyük önem kazanan ve dijitalleşme ve inovasyon başlığı altındaki önemli bir diğer alt başlık e-ticarettir. Dijitalleşmenin ve değişen tüketim alışkanlıklarının beraberinde gelen yeni iş modellerinin bir sonucu olarak e-ticaretin genel perakende satışlar içerisindeki payının gösterdiği artış, B2B e-ticaret modelleri ile birlikte doğrudan tüketiciye dokunabilecek satış modelleri (B2C) üzerinde çalışılması gerekliliğini doğurmuştur. Yapılan çalışmalara göre, küresel B2C e-ticaret hacmi 2020 yılında 4,3 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 2021 yılında bir önceki yıla göre % 14 artarak 4,9 trilyon dolara ulaşırken; 2022'de ise 5,7 trilyon dolar olmuştur. Küresel e-ticaretin toplam perakende satışlar içerisindeki payının 2021 yılında %21'e yükselmesinin yanı sıra; bu oranın 2026 yılına kadar %24'e ulaşması öngörülmektedir. Küresel e-ticaret satışları istikrarlı bir şekilde artarak 2014 yılından 2021 yılına kadar yaklaşık 4 katına yükselmiş olup, 2022 yılından 2026 yılına kadar ise satış grafiklerinin ivme kaybetmeden yükselmesi beklenmektedir.

2022 yılı itibarıyla küresel e-ticarette en önemli oyuncu rolünü %51'lik payıyla Çin üstlenirken; Çin'i %20,59'luk payla ABD takip etmiş, Avrupa ise %19,9 oranındaki payıyla üçüncü sırada yer almıştır. Halihazırda Çin'de yapılan ödemelerde büyük oranda dijital yolların tercih edilmesi, e-ticaretteki önderliğini kanıtlar niteliktedir.

Covid-19 salgını nedeniyle değişen tüketici alışkanlıkları ve dijitalleşmenin etkisiyle ülkemizde de e-ticaretin öneminin günbegün arttığı görülmektedir. ETBİS (Elektronik Ticaret Bilgi Sistemi) verilerine göre, 2022 yılının ilk altı ayında ülkemizde yurt içi e-ticaret %116'lık artışla 348 milyar TL olarak gerçekleşirken; sipariş adetleri %38'lik artışla 1 milyar 654 milyon adetten 2 milyar 294 milyon adede yükselmiştir. Ülkemizde e-ticaretin genel ticarete oranı 2021'in ilk yarısına nazaran %5 artarak %18,5 olarak kayıtlara geçmiştir. 2021 yılında söz konusu oranın en yüksek olduğu ay ise %20,4 ile e-ticarette kampanya ayı olarak bilinen Kasım ayı olmuştur.

Aşağıdaki Grafik 27'de Türkiye'deki e-ticaret harcamalarının yurtiçi ve yurtdışı dağılımı sunulmaktadır.

Grafik 27. Türkiye’deki E-Ticaret Harcamalarının Yurtiçi-Yurtdışı Dağılımı

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Elektronik Ticaret Bilgi Sistemi (Etbis) 2022 Yılı İlk 6 Ay Verileri

Grafik 27’ye göre, 2022 yılının ilk 6 ayında; diğer ülkelerin ülkemiz e-ticaret sitelerinden yaptığı harcamalar %5’lik oran ile 15,8 milyar TL, Türkiye’nin diğer ülkelere yaptığı alımlar %7’lik oran ile 24,7 milyar TL, vatandaşlarımızın yurt içinden yaptığı harcamaların payı %88’lik oran ile 308 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılı ilk 6 ay itibarıyla hizmet sektörü dâhil kayıtlara geçen e-ihracat rakamımız 32,7 milyar dolar (dönemin ortalama kur değeriyle 226 milyar TL) olup, e-ticaretin genel perakende sektöründeki payı ise %17,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler sektörün Covid-19 salgını sonrası gelişme gösteren eğilimi de dikkate alındığında, Türkiye’nin e-ticaret sektöründe büyük bir potansiyeli olduğunu ortaya koymaktadır.

3.6. İklim Değişikliği ve Yeşil Dönüşümün Dış Ticaret Üzerine Etkileri

İklim değişikliği, tüm ülkelerin ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma amacı doğrultusunda belirledikleri hedefleri sağlamaları için toplu çözümler, çok taraflı işbirliği ve tutarlı eylem gerektiren küresel bir çevre sorunudur. Küresel karbon salımı üzerindeki ilişkisi bakımından uluslararası ticaret, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır (DTÖ, 2022b). Keza dünya ölçeğinde iklim değişikliği kaynaklı afet riskinin gün geçtikçe artmakta olduğu ve son 50 yılda her gün iklimle bağlantılı bir afet yaşandığı bilinmektedir. Son beş yıl içerisinde bir önceki beş yıla kıyasla daha çok sayıda insan, iklim değişikliği kaynaklı afetler nedeniyle yaşamını yitirmiş veya zarar görmüştür. Bu dönemde iklim değişikliği nedeniyle afet riski daha önce görülmemiş bir hızla artmış; Türkiye

de Avrupa bölgesinde en çok afete maruz kalan ülkelerden biri olmuştur. Bununla birlikte EM-DAT (2022) veri tabanına göre son yirmi yılda iklim kaynaklı afetler 610 can kaybına neden olmuş, 810.000'den fazla vatandaşı etkilemiş ve yaklaşık 2,8 milyar dolar hasara neden olmuştur. Bu veriler göz önüne alındığında iklim değişikliği kaynaklı afetlerin yönetimi önem taşımaktadır.

İklim değişikliğinin doğrudan etkileri dış ticareti olumsuz etkileyebilmektedir. Örneğin aşırı hava olayları ulaşım altyapısını yok ederek veya bozarak ve tarımsal üretimi azaltarak ticaretin maliyetini yükselttiğinden ticaret olumsuz etkilenebilmektedir (DB, 2021). Ayrıca karbon emisyonları üzerindeki genel etkisiyle uluslararası ticaret, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında da önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. (DTÖ, 2022b).

11 Aralık 2019 tarihinde açıkladığı Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) ile 2050 yılında iklim-nötr ilk kıta olma hedefini ortaya koyan Avrupa Birliği (AB), koyduğu hedefe ulaşmak için yeni bir büyüme stratejisi tasarlayarak tüm politikalarını iklim değişikliği bakış açısıyla yeniden şekillendireceğini ilan etmiştir. AB politikalarında sanayi, enerji, finansman, tarım ve ulaştırma eksenlerinde kapsamlı değişiklikler öngören Avrupa Yeşil Mutabakatı, tek pazarın oluşturulmasından bu yana AB'nin gerçekleştirdiği en büyük girişimdir.

Avrupa Birliği ile birlikte ABD ve Çin gibi önemli aktörlerin de AYM benzeri hedefleri kabul etmesiyle global ölçekte hızlanan iklim değişikliği ile mücadele eğilimi kapsamında Türkiye'de Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda geliştirilerek 16 Temmuz 2021 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan “Yeşil Mutabakat Eylem Planı” ile sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. 2021 yılı itibarıyla 225,2 milyar dolar olan Türkiye'nin toplam ihracatının %41,3'ünün (93 milyar dolar) AB-27 ülkeleriyle yapıldığı gerçeği dikkate alınarak AYM ile gerçekleşmesi öngörülen değişikliklerin Türkiye'nin ticari ve ekonomik entegrasyon sürecine doğrudan etkileri kaçınılmazdır. Bu kapsamda, AYM ile öngörülen kapsamlı değişiklik ve yeniliklere uyum sağlanması, halen Türkiye'nin önemli ticaret ortağı olan AB'ye ihracatında rekabet gücünün ve küresel değer zincirindeki konumunun korunması için son derece önemlidir.

AB'de bu hususta son gelişmelerden biri olan ve 2030 yılına dek net karbon emisyonunu %55 oranında azaltmayı hedefleyen “55 Hedefine Uyum (Fit For 55)” teklif paketi⁹ Avrupa

⁹ “55 Hedefine Uyum” teklifi; AB'nin enerji, iklim, arazi kullanımı, ulaşım ve vergilendirme politikalarının ara hedef olarak 2030 yılına kadar %55 emisyon azaltımını sağlayacak şekilde revizyonunu içermektedir.

Komisyonu tarafından Temmuz 2021’de kabul edilmiş, Mayıs 2023 itibarıyla paketin onay süreci tamamlanmıştır. “55 Hedefine Uyum” paketinde yer alan temel önlemler aşağıda sıralanmaktadır:

- Mevcut AB Emisyon Ticareti Sisteminin sıkılaştırılarak deniz ulaştırmasına yansıtılması,
- Sınırdaki karbon düzenlemesi,
- Binaların ısıtma ve soğutması ile ulaşımda kullanılan fosil yakıtlara yönelik ikinci bir emisyon ticaret sistemi kurulması,
- Düşük emisyonlu ulaşım modlarının ve bunları destekleyecek altyapı ve yakıtların daha hızlı kullanıma sunulması ve bu kapsamda 2035 itibarıyla fosil yakıtla çalışan yeni motorlu araçların piyasaya arzına son verilmesi,
- Yenilenebilir enerji kullanımının artırılması ve daha fazla enerji verimliliği,
- Vergilendirme politikalarının AYM hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi.

Bu paketin önemli unsurlarından biri Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizması (SKDM) olmuştur. SKDM ile AB, dolaylı olarak birlik içindeki üretimin karbon ücretlendirmesine bağlı maliyet artışları nedeniyle AB’den daha düşük olan ülkelere dışına kaymasını önleyerek, küresel düzeyde karbon emisyonu (tespitinde) kaçaksalımının, çevresel önlemleri AB seviyesinde olmayan ülkelere kayan yatırımlar nedeniyle devam etmesi riskini (carbon leakage/karbon kaçağı riski) azaltmak istemektedir. Bu boyutuyla SKDM, AB’deki sera gazı azaltımı düzenlemeleri nedeniyle AB sanayisinin uluslararası piyasalarda uğrayabileceği rekabetçilik kaybını gidermeye yönelik bir önlem olarak da değerlendirilebilecektir.

SKDM’nin öncelikli olarak demir-çelik, alüminyum, çimento, gübre, hidrojen ve elektrik ürünlerinin ithalatına yönelik olarak 1 Ekim 2023-31 Aralık 2025 tarihleri arasında yalnızca raporlama yükümlülüklerini içeren bir geçiş dönemi uygulaması ile başlatılması öngörülmektedir. 1 Ocak 2026 itibarıyla ise mali yükümlülüklerin de başlayacağı asıl uygulama dönemi başlayacaktır. Uzun dönemde ise SKDM mekanizmasının AB emisyon ticaret sistemine dahil tüm sektörleri kapsayacağı öngörülmektedir. Bu çerçevede, karbon maliyeti AB ithalatçıları tarafından üstlenilecek olsa da ürüne gömülü emisyonlar önümüzdeki dönemde AB’ye ihracat yapan firmaların rekabetçiliği üzerinde artan bir öneme sahip olacak ve karbon

maliyetlerinin AB ithalatçılarınca ihracatçılara yansıtılması söz konusu olacağı gibi ihracatçılar da ek idari yükümlülüklerle maruz kalabilecektir. Dolayısıyla yakın gelecekte AYM'nin içerdiği hususlardan Türkiye'nin ticareti ekseninde uyum sağlaması gereken önceliklerinden birinin SKDM olması öngörülmektedir. SKDM kapsamındaki ürünlerin listesi aşağıda Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. SKDM Kapsamındaki Ürünlerin Listesi

Ürün kodu	Ürün tanımı
72	Demir ve çelik (7202 ve 7204 hariç)
2814	Susuz (saf) amonyak veya amonyakın sulu çözeltileri
3102	Azotlu mineral veya kimyasal gübreler
3105	Azot, fosfor ve potasyumun ikisini veya üçünü içeren mineral veya kimyasal gübreler ve diğer gübreler
7301	Demir veya çelikten palpları (delinmiş veya birleştirilmiş parçalardan yapılmış olsun olmasın) ve demir veya çelikten kaynak yapılmış profiller
7302	Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi (raylar, kontrraylar, makas dilleri, makas göbekleri, kruvazman ve makaslar, vb.)
7304	Demir (demir döküm hariç) veya çelikten ince ve kalın borular ve içi boş profiller; dikişsiz
7305	Demir veya çelikten diğer ince ve kalın borular; kaynaklı, perçinli vb. şekillerde kapatılmış, iç ve dış kesitleri daire şeklinde, dış çapı > 406.4 mm
7306	Demir/çelikten diğer ince ve kalın borular ve içi boş profiller; açık dikiş veya kaynak yapılmış, perçin yapılmış veya benzeri şekillerde kapatılmış
7307	Demir veya çelikten boru bağlantı parçaları; rakorlar, dirsekler ve manşonlar gibi
7308	Demir veya çelikten inşaat (94.06 pozisyonundaki prefabrik yapılar hariç), inşaat aksamı ve inşaatta kullanılan sac çubuk, profil, boru vb.
7309	Demir/çelikten depo, sarnıç, küvler vb kaplar (sıkıştırılmış/sıvılaştırılmış gaz için olanlar hariç); mekanik/termik tertibatı olmayan, hacmi > 300 Lt
7310	Demir/çelikten depo, sarnıç, küvler vb kaplar (sıkıştırılmış/sıvılaştırılmış gaz için olanlar hariç); mekanik/termik tertibatı olmayan, hacmi <=300 Lt
7311	Demir veya çelikten sıkıştırılmış veya sıvı hale getirilmiş gazlar için kaplar
7601	İşlenmemiş alüminyum
7603	Alüminyum tozları ve ince pullar
7604	Alüminyumdan çubuklar ve profiller
7605	Alüminyumdan teller
7606	Alüminyumdan saclar, levhalar, şeritler; kalınlık > 0.2 mm
7607	Alüminyumdan yapraklar ve şeritler; kalınlık <= 0.2 mm
7608	Alüminyumdan ince ve kalın borular
730300	Demir dökümden ince ve kalın borular ve içi boş profiller
25231000	Çimento; klinker
25232100	Çimento; portland, beyaz
25232900	Çimento; portland, beyaz olmayan
25239000	Su altında sertleşen diğer çimentolar
27160000	Elektrik enerjisi
28080000	Nitrik asit ve sülfonitrik asitler
28342100	Potasyum nitrat
31056000	Fosforun ve potasyumun ikisini de içeren diğer mineral veya kimyasal gübreler
76090000	Alüminyumdan boru bağlantı parçaları; rakorlar, dirsekler, manşonlar, vb.

Türkiye'nin ihracatı içerisinde ülke gruplarına göre SKDM'ndan etkilenecek fasıllar Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Türkiye'nin İhracatı İçerisinde SKDM'ndan Etkilenecek Fasıllar

Fasıllara göre SKDM'den etkilenecek fasıllar, 2013-2022

2022 verileri Ocak-Kasım dönemini içermektedir.

Değer: Milyon \$

Fasıl	Ülke grubu	İHRACAT											
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 (Pay %)	2022	2022 (Pay %)
	TOPLAM	33	77	93	31	15	45	16	12	81	100,0	104	100,0
28- İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	Avrupa Birliği 27	20	38	62	13	11	26	6	0	28	34,3	35	33,7
	Belirlenemeyen Ülke ve Bölge	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0,1
	Diğer Afrika	0	0	5	2	0	0	0	0	0	0,0	0	0,1
	Diğer Asya	0	0	5	7	2	0	0	0	0	0,0	0	0,0
	Diğer Avrupa (AB Hariç)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0	8	7,4
	Güney Amerika	-	-	9	1	-	4	0	-	-	-	-	0,0
	Kuzey Afrika	12	12	0	3	-	-	0	0	28	34,7	32	30,9
	Kuzey Amerika	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	0,0
	Orta Amerika ve Karayipler	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	0,0
	Yakın ve Orta Doğu	0	27	7	6	1	15	10	12	25	30,9	29	27,8
	TOPLAM	148	251	203	163	190	249	326	358	452	100,0	835	100,0
31- Gübreler	Avrupa Birliği 27	35	90	66	15	35	73	81	85	122	26,9	391	46,8
	Avustralya ve Yeni Zelanda	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0,0	0	0,0
	Belirlenemeyen Ülke ve Bölge	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0	2	0,3
	Diğer Afrika	15	10	6	43	33	34	24	35	65	14,5	83	10,0
	Diğer Asya	2	3	2	5	14	12	26	40	21	4,6	36	4,3
	Diğer Avrupa (AB Hariç)	13	15	13	11	17	32	54	37	77	17,0	71	8,5
	Güney Amerika	1	1	0	1	1	12	1	9	30	6,6	21	2,5
	Kuzey Afrika	7	5	9	5	20	21	24	26	15	3,2	18	2,2
	Kuzey Amerika	0	0	0	0	0	0	0	0	23	5,2	5	0,6
	Orta Amerika ve Karayipler	0	0	0	1	0	0	3	3	7	1,5	7	0,8
Yakın ve Orta Doğu	76	126	106	81	69	63	112	122	93	20,5	201	24,1	
	TOPLAM	3.592	3.578	3.111	2.610	2.924	3.497	3.401	3.259	4.486	100,0	5.256	100,0
73-Demir veya çelikten eşya	Avrupa Birliği 27	632	680	587	522	793	1.111	1.048	1.095	1.620	36,1	1.899	36,1
	Avustralya ve Yeni Zelanda	3	3	2	3	6	14	21	16	33	0,7	56	1,1
	Belirlenemeyen Ülke ve Bölge	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0	0	0,0
	Diğer Afrika	171	191	244	182	160	242	237	194	248	5,5	264	5,0
	Diğer Asya	300	370	433	319	255	203	221	237	251	5,6	199	3,8
	Diğer Avrupa (AB Hariç)	322	370	280	250	309	408	437	371	699	15,6	704	13,4
	Diğer Okyanusya ve Kutup Böl.	1	1	0	0	0	1	1	7	1	0,0	0	0,0
	Güney Amerika	45	44	23	14	22	34	63	39	55	1,2	51	1,0
	Kuzey Afrika	387	265	277	235	255	260	242	212	273	6,1	354	6,7
	Kuzey Amerika	314	353	311	225	239	373	218	198	295	6,6	606	11,5
Orta Amerika ve Karayipler	25	29	21	51	23	36	34	29	64	1,4	126	2,4	
Yakın ve Orta Doğu	1.392	1.272	932	810	862	816	878	862	947	21,1	996	19,0	
	TOPLAM	1.489	1.604	1.604	1.480	1.674	2.074	2.130	2.031	3.849	100,0	4.893	100,0
76-Alüminyum ve alüminyumdan eşya	Avrupa Birliği 27	879	956	993	917	1.034	1.252	1.234	1.115	2.375	61,7	3.204	65,5
	Avustralya ve Yeni Zelanda	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,0	0	0,0
	Belirlenemeyen Ülke ve Bölge	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0	0	0,0
	Diğer Afrika	18	21	21	25	20	22	18	16	24	0,6	28	0,6
	Diğer Asya	46	63	70	48	40	31	24	40	56	1,5	56	1,1
	Diğer Avrupa (AB Hariç)	250	252	223	218	255	279	284	293	478	12,4	519	10,6
	Diğer Okyanusya ve Kutup Böl.	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0,0	0	0,0
	Güney Amerika	2	2	2	2	2	2	3	3	12	0,3	11	0,2
	Kuzey Afrika	50	60	63	53	48	42	55	51	62	1,6	71	1,4
	Kuzey Amerika	26	28	29	32	65	217	263	230	427	11,1	562	11,5
Orta Amerika ve Karayipler	5	3	5	5	8	10	17	13	22	0,6	24	0,5	
Yakın ve Orta Doğu	212	217	198	179	200	217	232	269	391	10,2	418	8,5	

AB tarafından 16.05.2023 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren 2023/956 sayılı SKDM (L130/52) tüzüğü kapsamı ürünler incelendiğinde,

- Alüminyum kapsamı ürünlerin yaklaşık %62'si,
- Elektriğin %76,9'u,
- Gübre kapsamı ürünlerin %47,2'si,
- Hidrojenin %1,6'sı,
- Demir-çelik ürünlerinin %36,9'u,
- Çimento ürünlerinin %14,8'inin AB'ye yapıldığı görülmektedir.

Türk ihracatçılarının tüm bu değişim sürecinde rekabet düzeylerini koruyabilmeleri ve artırabilmeleri için, sürdürülebilir üretim süreçlerine geçmeleri, yeni standartları takip etmeleri ve idari prosedürleri öğrenmeleri son derece önemlidir.

Ayrıca 55 Hedefine Uyum paketine tamamlayıcı olarak Avrupa'nın kısa vadeli enerji tedarikini çeşitlendirmesini ve enerji tasarrufunu amaçlayan ve uzun vadede yenilenebilir kaynaklara geçişini önceleyen AB Enerji Planı (REPowerEU) Mayıs 2022 tarihinde ortaya konularak enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji hedeflerinin yükseltilmesi önerilmiştir. (Karamollaoğlu, 2022).

İklim değişikliğinin etkisini ölçmek amacıyla DB tarafından hazırlanan "Ülke İklim ve Kalkınma" raporunda; tüm maliyetler ve yan faydalar hesaba katıldığında, iklim değişikliğinin etkilerine karşı dayanıklılığı ve uyumu arttırmaya ve ekonomi genelinde karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik etkili ve uygun eylemleri uygulaması halinde Türkiye'nin önümüzdeki 20 yıllık dönemde 146 milyar dolarlık tasarruf sağlama potansiyeline sahip olduğu vurgulanmıştır. Raporda 2022–40 döneminde sağlanacak 146 milyar dolar tasarrufta, büyük ölçüde azalan yakıt ithalatı ve hava kirliliğinin azalmasıyla sağlanan sağlık faydalarının rol oynayacağı vurgulanmıştır (Dünya Bankası, 2022b). Ayrıca, DB tarafından hazırlanan bahse konu "Ülke İklim ve Kalkınma" raporunda; gelecek dönemde SKDM'nin tüm ETS sektörlerini kapsamı halinde Türkiye'nin mineral ürünlerinin ihracatının %43, kimya ürünlerinin ihracatının ise %20'den fazla azalabileceği ancak Türkiye'nin ihracatını çeşitlendirebildiği sürece bunun üretim ve istihdam üzerinde %3'ün altında sınırlı bir etkisinin olacağı değerlendirilmiştir. (Dünya Bankası, 2022a).

UNCTAD Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizmasının etkisini analiz etmek için yaptığı çalışmada, Türkiye için ton CO₂ başına 44 dolar vergi eklenmesi durumunda fiyatların çimento sektöründe %12,3, demir çelik sektöründe %2,9, alüminyum ve petrol ürünleri

sektörlerinde %1,2 ve kâğıt ürünleri sektörlerinde %1,1 artacağını göstermiştir. Ton CO2 başına 88 dolar vergi eklenmesi durumunda ise fiyat artışlarının iki katı olacağı ifade edilmiştir.

Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizmasının Türkiye üzerine etkisinin analiz edildiği bir diğer çalışma olan TÜSİAD raporunda, ton CO2 başına 30 ve 50 dolar vergi konulması senaryoları altında Türkiye'nin ihracatının maruz kalacağı karbon maliyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Rapor sonucunda, ton başına verginin 30 avro olması durumunda 478-1085 Milyon avro, 50 avro olması durumunda ise 797-1809 Milyon avro karbon maliyeti ortaya çıkacağı vurgulanmıştır. Ayrıca bu senaryolara ilave olarak AB'nin yeşil ekonomik dönüşümüne uyumlu tedbirlerin öngörüldüğü ayrı bir senaryo analizinde, 30 ve 50 avro senaryosunda GSYH'nin sırasıyla %5,7 ve %6,6 daha yüksek; sera gazı emisyonunun ise sırasıyla %16,5 ve %15 daha düşük olacağı hesaplanmıştır (TÜSİAD, 2020).

Son olarak İklim Bakanlığı ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) koordinasyonunda uygulamaya konulan "SKDM'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi" projesinin bulgularına göre; AB'ye ihraç edilen hedef ürünlerdeki gömülü Kapsam 1 ve Kapsam 2 emisyonları dikkate alınarak 75 avro/tCO2e'lik bir SKDM ücreti varsayıldığında, sanayiye yönelik potansiyel yıllık SKDM maliyetleri 2027 yılında 138 milyon avroya ulaşmaktadır. SKDM ücretinin 150 avro/tCO2e'ye yükselmesi halinde, bu maliyetlerin 2032 yılına kadar yıllık 2,5 milyar avroya yükselebileceği öngörülmektedir. Türkiye'nin 20 avro/tCO2e'lik bir yerel karbon fiyatı uygulaması durumunda ise potansiyel SKDM maliyetlerinin 2027 yılında yılda 56 milyon avroya düşmesi gözlemlenmiştir (Yerel karbon fiyatlandırmasının olmadığı duruma kıyasla 82 milyon avroluk bir düşüş anlamına gelmektedir). 50 avro/tCO2e düzeyinde daha yüksek bir yerel karbon fiyatı senaryosunda ise SKDM maliyetlerinin 2032 yılına kadar yıllık 1,08 milyar avroya düşeceği öngörülmektedir.

AYM politikalarından SKDM dışında öne çıkan sürdürülebilir ürün politikası kapsamında, AB pazarında satılacak ürünlerin yaşam döngüsü itibarıyla çevresel ve sosyal performans kriterlerine tabi tutulması, üreticilerin döngüsel ekonomi prensipleri çerçevesinde tasarım aşamasından atık aşamasına kadar ürünlerinin yaşam döngüsü boyunca artan sorumluluklara ve ihracatçıların daha yüksek ürün standartlarına tabii olmaları da beklenmektedir. Bu husus, AB'ye ihracatın devamlılığının sağlanabilmesini teminen döngüsel ekonomi politikaları çerçevesinde şekillendirilmekte olan sürdürülebilir ürün standartlarına uyumu ve bu uyumun tedarik zinciri boyunca takibini gerektirecektir. Bu kapsamda, ürünlerin

dayanıklılığı, onarılarak yeniden kullanılabilirliği, geri dönüştürülebilirliği önem kazanacak, üretimde kullanılan geri dönüştürülmüş içerik oranları, karbon, su ve kimyasal ayak izi gibi kriterler asgari pazara giriş koşulları haline gelecektir. Bunlara ek olarak firmaların yeni sürdürülebilirlik raporlaması kuralları ve değer zincirlerinde çevre ve insan hakları odaklı durum tespiti ve şeffaflık yükümlülükleri ile karşı karşıya kalmaları muhtemel görünmektedir (Karamollaoğlu, 2022).

Dolayısıyla, AYM kapsamında AB'ye ihracatımız açısından uyum sağlanması gereken bir diğer süreç ise döngüsel ekonomiye geçiş ve Sürdürülebilir Ürün İnisyatifi kapsamında açıklanacak olan ürün bazlı Eko-Tasarım mevzuatlarıdır.

AYM'nin akabinde açıklanmış olan Sanayi Stratejisi ve Döngüsel Ekonomi Eylem Planı kapsamında hazırlanmakta olan sektörel stratejiler doğrultusunda önümüzdeki dönemde AB'de bazı kapsamlı mevzuat değişiklikleri yapılacaktır. Nitekim, AB'nin döngüsel ekonomi ve yeni sanayi stratejileri çerçevesinde devam eden çalışmalar, orta ve uzun vadede AB pazarına sunulacak ürünler için ürünün emisyon yoğunluğu, geri dönüştürülmüş girdi içeriği ve geri dönüştürülebilirliği gibi kriterlerin minimum pazara giriş şartları haline geleceğine işaret etmektedir. Bu itibarla, SKDM kapsamında ürüne gömülü karbon emisyonları üzerinden ücretlendirmeye tabi olarak pazara giriş halen mümkün olacak olsa da çevre ve iklim kriterleri de dahil edilerek yeniden tasarlanmakta olan eko-tasarım mevzuatlarının şartlarını sağlamayan ürünler AB pazarına sunulamayacaktır.

Bu çerçevede, Döngüsel Ekonomi Eylem Planı kapsamında, 30 Mart 2022 tarihinde açıklanan Sürdürülebilir Ürün İnisyatifi ve Yeni Eko-Tasarım Tüzüğü Taslağı ile AB piyasasına sunulan ürünlerin “satın al-kullan-çöpe at” mantığından uzaklaşarak, “kullan-onar-yeniden kullan-geri dönüştür” döngüsünde ve tüm sürecin sürdürülebilirlik ekseninde tasarlanması gerekecektir.

Bu kapsamda, AB piyasasına arz edilecek ürünlerde sürdürülebilirliğin bir norm haline getirilmesi amaçlanmış; ürünlerin hammadde tedarikinden, üretim, tüketim ve atık aşamasına kadar daha dayanıklı, karbon salımı düşük, geri dönüştürülebilir olmasına yönelik AB düzeyinde ortak kurallar oluşturulması; ayrıca, hem tüketicileri daha yeşil ürünlere yönlendirmek hem geri dönüştürülme şanslarını artırmak amacıyla ürüne eşlik edecek “dijital ürün pasaportları” geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda, halihazırda sadece enerji bazlı ürünlere uygulanan Eko-Tasarım mevzuatının genişletilerek gıda, yem ve medikal ürünleri haricinde tüm ürünlere uygulanması ve AB pazarına girişte zorunlu olarak aranacak ürün bazında detaylı kurallar içermesi amaçlanmaktadır. Eko-tasarım mevzuatının yasalaşması ertesinde bu mevzuat kapsamında belirlenecek çerçeveye göre ürün bazlı kurallar belirleyen yeni mevzuatlar çıkarılması öngörülmekte olup, Avrupa Komisyonu tarafından yapılan değerlendirmeye göre, tekstil, mobilya, yatak, lastik, deterjan, boya, mineral yağ, demir-çelik ve alüminyum gibi ürünlerin öncelikli olarak ele alınması amaçlanmıştır.

Eko-Tasarım Tüzüğü Taslağı ile birlikte açıklanan Sürdürülebilir ve Döngüsel Tekstil Stratejisi ile 2030 yılı itibarıyla AB pazarına sunulacak tüm tekstil ürünlerinin uzun ömürlü ve geri dönüştürülebilir olması, çevreye zararlı kimyasal içermemesi, sosyal haklara ve çevreye hanel getirmeden üretilmesine dair somut eylemler belirlenmiş olup, 2024 yılı itibarıyla tekstil ve konfeksiyon sektörüne ilişkin eko-tasarım kurallarına ilişkin ilk taslağın açıklanması öngörülmektedir.

Öte yandan, elektrikli araçlara geçiş politikası kapsamında öncelikli olarak ele alınan Batarya ve Batarya Atıkları Tüzüğü 28 Temmuz 2023 tarihinde AB Resmî Gazetesinde yayımlanmıştır. Mevzuat kapsamı bataryaların, batarya çeşidine göre farklılaştırılmış takvimlerde AB pazarına girişinin ön koşulu olarak sürdürülebilirlik ve güvenlik kriterleri ile etiketleme ve bilgilendirme kriterlerinin; özen yükümlülüğü, genişletilmiş üretici sorumluluğu ve Dijital Pasaporta ilişkin mevzuat gereklerini karşılaması gerekmektedir.

AB'nin döngüsel ekonomi kapsamında çıkaracağı ürün bazlı diğer mevzuatlarda ne gibi kurallar getirileceğine yönelik önemli işaretler veren mevzuat kapsamında, AB'ye ihraç edilecek bataryalar için belirlenen takvime göre karbon ayak izi beyanında bulunma, karbon ayak izi performans sınıflandırmasına tabii olma, karbon üst limitine uyum, Dijital Batarya Pasaportu taşıma ve asgari geri dönüştürülmüş içerik bulundurma zorunlulukları getirilmiştir. 8 Ağustos 2031 itibarıyla bu oranlar kobalt için %16, lityum için %6, nikel için %6 ve kurşun için %85 seviyesindedir.

Buna ek olarak, Avrupa Komisyonu tarafından önerilen Yapı Malzemeleri Tüzüğü Taslağı, Ambalaj ve Ambalaj Atıkları Tüzüğü Taslağı, Döngüsel Araç Tasarımı ve Ömrünü Tamamlamış Araç Tüzüğü Taslağı gibi mevzuatlarda da benzer hükümlerin yer aldığı görülmektedir.

Öte yandan, 2023/1115 Sayılı Ormansızlaşmanın Önlenmesi Tüzüğü 9 Haziran 2023 tarihli AB Resmî Gazetesinde yayımlanmış olup, Tüzük kapsamında ormansızlaşmaya sebep olan ahşap ürünleri, kauçuk, kahve, kakao, soya ve palm yağı gibi ürünler ile bu ürünlerin türevlerinin (çikolata, lastik, mobilya gibi) AB pazarına girişinde söz konusu ürünlerin ormansızlaşmaya yol açmadığına ilişkin Özen Yükümlülüğü Belgesi aranacaktır.

İklim değişikliği ile mücadele ve döngüsel ekonomiye geçiş kapsamında AB pazarına arz edilecek ürünlere yönelik olarak çıkarılan bu mevzuatlara Gümrük Birliği kapsamında AB pazarına girişte malların serbest dolaşımı ilkesine hanel gelmemesi adına uyum sağlanması büyük önem arz etmekte olup, söz konusu mevzuatların gerektirdiği kriterlerin sağlanabilmesi adına ülkemiz sanayi ve çevre yönetimi politikaları kapsamında gerekli adımların atılması kritik önemi haizdir.

AB'nin döngüsel ekonomi politikaları kapsamında birinci önceliğini AB pazarına girecek ürünlerin dayanıklı, tamir edilebilir, yeniden kullanılabilirliğini tesis ederek atık oluşumunun azaltılması teşkil ederken, bir diğer önceliğini ise oluşan atıkların kaynak olarak değerlendirilmesi ve ekonomiye kazandırılması oluşturmaktadır. Bu çerçevede, kaynak bağımlılığının azaltılması ve AB'de oluşan atıkların AB içinde kaynak olarak değerlendirilmesi amacıyla Atık Sevkiyatı Tüzüğü Taslağı açıklanmış olup, Taslak ile demir-çelik sanayiinin önemli bir girdisi olan metal hurda başta olmak üzere alüminyum, plastik, kağıt, tekstil atıklarının AB'den ihracatını, varış ülkesinde atığın AB'ye eş düzeyde işlenmesi/yönetilmesi koşuluna bağlanmakta, atık ihracatının ani artışı ya da çevresel ve/veya sosyal hakların ihlaline ilişkin şikayet gibi durumlarda yürütülecek incelemeler neticesinde kısıtlanmasına imkan verecek düzenlemeler üzerinde çalışılmaktadır. Gerek AB mevzuatları kapsamında getirilecek asgari geri dönüştürülmüş içerik zorunluluğu, gerekse düşük karbonlu üretim için önem arz edecek olan geri dönüştürülmüş hammadde talebinin karşılanabilmesi adına söz konusu mevzuatın ülkemiz sanayii açısından önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

AB piyasasına arz edilecek ürünlere ilişkin düzenlemelerin yanı sıra, Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü (Due Diligence) Direktif Taslağı ile AB'de faaliyet gösteren belli büyüklükteki firmalara özen yükümlülüğünü şirket politikalarına entegre etme, faaliyetlerinin sosyal ve çevresel etkilerini tespit etme, potansiyel olumsuz etkileri önleme ve azaltma, mevcut olumsuz etkileri ortadan kaldırma ve bunları raporlama zorunluğu getirilmesi, özen yükümlülüğünün kendilerinin ve iştiraklerinin faaliyetlerinin yanı sıra değer zincirlerine

de uygulanması öngörülmektedir. Anılan mevzuat, AB tedarik zincirinde bulunan ülkemiz firmalarını da yakından ilgilendirmektedir.

4. DIŞ TİCARETTE YENİ YAKLAŞIMLAR ÇALIŞMA GRUBU POLİTİKA ÖNERİLERİ

15-16 Aralık 2022 ve 25-26 Ocak 2023 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen On İkinici Kalkınma Planı "Dış Ticarete Yeni Yaklaşımlar" G toplantılarında katılımcılar, Küresel Değer Zincirleri, İklim Değerikliği ve Yeşil Dönüşüm ile Dijitalleşme ve İnovasyon konularında gelişmelerin dış ticaret üzerindeki olası etkilerini tartıŐmıŐlardır. Bu doğrultuda "Dış Ticarete Yeni Yaklaşımlar" G toplantılarında katılımcılar tarafından özetle ortaya konulan tespit ve değerlendirmeler aşağıda sunulmaktadır.

- Dünyada doğrudan tarifeler ve kotalar yoluyla yahut tarife dışı ticaret engelleri ile giderek artan bir korumacı eğilimin söz konusu olduğu, Covid-19 ve Rusya-Ukrayna savaşı başta olmak üzere bölgesel çatıŐmalarla birlikte bölgeselleşme ve yerlileŐme eğilimlerinin de g kazandığı vurgulanmıştır.
- Artan korumacılık politikalarını dikkate alarak, küresel düzeyde birden çok ülkede faaliyet gösteren ve çok sayıda ülke sınırını aşan tedarik zincirleri konusunda iki ana eğilimin ne çıktığı; bunlardan birincisinin tedarik zincirlerinin kısılması, başka bir deyişle üretim yakın ve dost ülkelere veya yurt içine taşınması; diğerinin ise tedarikte çeŐitlenmenin artması, başka bir ifadeyle tek bir ülkeye/tedarikçiye bağlı kalınmaması olduğu ifade edilmiştir.
- Yeni dönemde dijitalleşme, iş modelleri ve ürünlerde inovasyonun işlem maliyetlerini azaltma potansiyeline karşın çevresel, kalite ve güvenlik eksenli standartların dolaylı engelleyici vasfı dolayısıyla küresel ticarete olası maliyet artışları yaŐanabileceđi belirtilmiştir.
- Türkiye'nin toplam ticaret hacminin %40'ından fazlasını gerçekleştirdiği en büyük ticaret ortağı olan AB'nin "yeşil mutabakat"ı getirerek teknik Őartlarının ötesinde sanayi dönüşümü, atık yönetimi, temiz enerji dönüşümü, sürdürülebilir ulaşım, sürdürülebilir tarım vd. hedefler çerçevesinde ekonomik yapının iŐleyiŐini ve üretim biçimlerini dönüştürmesi bakımından gerek mevzuat gerekse uygulamada uyumun ihracati sektörler için hayati önemde başlıklar olacağı vurgulanmıştır.

- AB'nin emisyon ticaret sisteminin bütünüyle bir parçası olmak yahut yurtiçinde bir emisyon rejimi standardı oluşturmak gibi alternatifler arasında Türkiye'de farklı endüstrilerin emisyon ölçümlemesinin ve standardizasyonunun zaruretinin ortada olduğu belirtilerek, bilhassa ithal girdi oranları yüksek ihraç ürünleri söz konusu olduğunda menşe ülkeden tedarik esnasında emisyon oranlarının belirlenebilmesi ve fiyatlanması hususunun karmaşık ürünlerin ticaretinde daha da önem arz ettiği ifade edilmiştir.
- Potansiyel zorluklarına rağmen Türkiye'nin yeşil mutabakat bağlamında, örneğin SKDM'den en fazla etkilenecek sektörlerinin analizine yönelik erken çalışmalarda kayıpların şimdilik sınırlı ve farklı pazarlar yoluyla telafi edilebilir düzeyde olduğu ima edilmiştir. 2022 yıl sonu itibarıyla SKDM Tüzüğü EK-1'de yer alan ürünler için, SKDM'den doğrudan etkilenen ihracatın toplam içindeki payının %5 civarında olduğu fakat SKDM başta olmak üzere yeşil mutabakatın öngördüğü çerçevede dönüşümün sektörel yayılımı arttıkça görece maliyetin artabileceği vurgulanmıştır.
- Aynı noktadan hareketle, tedarik zincirlerinde zorunlu bir kısalma da öngörülebileceği belirtilerek, zira ithalatın menşe ülkesinde emisyonun fiyatlanamaması durumunda yahut taşımacılıktan kaynaklanan yüksek emisyon tutarları öne çıktığında "yakından temin" in öneminin artacağı ifade edilmiştir. Bu durumun AB ile ticarete Türkiye'nin kısa-orta vadede lehine olacağı değerlendirilmiştir.
- Yine de yeşil mutabakatın karbon düzenlenmeleriyle sınırlı olmayan, sürdürülebilirlik merkezli çerçevesi sebebiyle halihazırda yürürlükte olan ve yeniden müzakeresi son derece önem arz eden GB kapsamındaki kazanımların sürdürülmesi açısından da ciddi dönüşüm gerekeceği vurgulanmıştır.
- Ticareti üretim, dağıtım vd. boyutlarıyla bir bütün olarak ele alan ve tasarım aşamasından nihai tüketime kadar sürdürülebilirliği (ürünün dayanıklılığı, tamir edilebilirliği, yeniden kullanılabilirliği, geri dönüştürülebilirliği, atık yönetimi, kullanıcı sağlığı ve güvenliği vd.) esas alan yeni bir yaklaşımın pek çok sektörde kısa-orta vadeli dönüşümü kaçınılmaz kılacağı ifade edilerek, bu durumun yalnızca AB açısından değil ABD, İngiltere gibi önemli ticari ortaklarımızın benzer amaçlarla attıkları adımlar nedeniyle de ayrıca önemli olduğu belirtilmiştir.

- Karbon fiyatlaması bahsinde bir diğer tartışılan husus ise neden olacağı fiyat artışlarının maliyet kanalından yaratacağı enflasyonist etki olup, yeşil düzenlemelerin orta-uzun vadede maliyet etkin kanallar sayesinde kısa vadeli fiyat artışlarını bertaraf edip etmeyeceği; dolayısıyla uzun vadede enflasyonist bir baskı oluşturup oluşturmayacağına dair literatürde mevcut tartışmalara atıf yapılmıştır.
- Türkiye'nin en büyük ekonomik ortağı olması nedeniyle AB ülkelerine olan bağımlılığın da orta-uzun vadeli stratejinin bir parçası olması zarureti ortak beklenti olarak dile getirilmiş; bu bağlamda yürürlükte olan GB anlaşmasının diğer STA ve bölgesel ticaret anlaşmalarımıza dolaylı etkileri sorgulanmıştır. Üçüncü ülkelere yönelik ortak tarife uygulamaları kadar -hatta ondan da önemlisi- ticaretin önündeki tarife dışı engellerin artan rolünü de göz önünde bulundurmanın zarureti vurgulanmıştır.
- İklim değişikliği bahsinde getirilen değişiklikler ve yeni standartların benzer şekilde korumacı eğilimlerden de beslendiğine değinilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Uzakdoğu Asya-Çin, Orta Asya, Afrika, Latin Amerika gibi uzak coğrafyalar stratejisini daha etkin hale getirerek çeşitlendirmeyi ve derinleştirmeyi artırmasının AB'ye olan bağımlılığı azaltması bakımından önemli olduğunun altı çizilmiştir. Ticaret Bakanlığı'nın uzak ülkeler desteklerinden bahisle yeni bölgelere dair teşviklerin rolüne atıf yapılmıştır. Benzer bir diğer görüşe göre de Türkiye'nin AB-ABD eksenine Rusya-Çin eksenine arasında (yakın dönemde Hindistan'ın da bu eksene gireceği öngörülmektedir) itidalli ve dengeli yaklaşımını sürdürmesinin zaruri olduğu ifade edilmiştir.
- AB ülkelerinin yalnızca imalat sanayi değil aynı zamanda lojistik/taşımacılıkta da karbon salımını azaltma çabalarının ilave maliyetler getireceği ifade edilerek; belirli sektörlerin rekabetçi avantajını yitirmesine neden olabileceği vurgulanmıştır. Bu çerçevede son dönemde yaşanan krizlerin de ışığında Türk firmalarının a) stoklu çalışmalarının ve arz güvenliğini sağlamalarının; b) yakın tedarikçi vasfını güçlendirecek altyapı yatırımlarının öneminin daha da belirginleştiği belirtilmiştir.
- Çin'in mevcut stratejisine benzer şekilde, hammadde, ticaret ve üretim hattının birbirine bağlanması önem arz etmektedir. Buna göre Türkiye'nin AB ve diğer gelişmiş ülke ortaklarının yeni standartlarına uyum için hangi sektörlere ilave yatırım yapılacağı, hangi faaliyetlerin ise Orta Asya vd. ülkelere kaydırılabileceği değerlendirilmelidir. Bu

yaklaşımına göre Türkiye'nin ticaretin yanı sıra atılım yapması gereken ilk alanın lojistik ağı yatırımları olduğu vurgulanmıştır. İnsan taşımacılığında lider ülkelerden biri olan Türkiye'nin mal taşımacılığındaki konumunun güçlendirmesi gerektiği belirtilerek, bu çerçevede organize sanayi bölgelerinin demiryolu ve karayolu hatlarıyla entegrasyonunun önemine vurgu yapılmıştır. Lojistik konusunda AR-GE ve dijitalleşmenin imkanlarının "yeşil lojistik" için kullanılmasının altı çizilmiştir.

- Sektörel perspektifte, otomotivde AB pazarlarına %60'ların üzerinde bir bağımlılığa yapılan vurgunun ardından yeni bir GB anlaşması dahil olmak üzere yeşil mutabakat çerçevesinde getirilen uygulamaların sektöre dair ciddi bir tehdit ve fırsatı birlikte sunduğu değerlendirilmektedir. Hâlihazırda %70'ler oranındaki otomotiv üretiminde yerlilik oranının eğer gerekli adımlar atılmazsa %20-30'lara gerileme riskini bertaraf için yalnızca karbon düzenlemelerine uyum değil, üretim hattından nihai tüketiciye erişime kadar bir dizi alanda dönüşüm ve mevzuat uyumu ihtiyacını doğurduğu belirtilmiştir. 2035 yılını çıpa alan sektörde, anılan tarihten itibaren AB ülkelerinde sıfır toplam karbon emisyonlu, bir diğer ifadeyle karbon nötr olmayan araçların tescilinin yapılamayacağı, dolayısıyla geri dönüşüm, atık yönetimi gibi konularda sektörün önünü açacak düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu dile getirilmiştir.
- Hizmet sektörü ihracatı ve sektörün atılımının önündeki engellerin ortaya konulmasının önem arz ettiği değerlendirilmiş, oyun ve yazılım sektörlerinin yanı sıra e-ticaretin artan ağırlığına dikkat çekilerek, dijitalleşmenin yeni trendlerin en başında geldiği ve hizmet ticaretinde lojistik, taşımacılık, sağlık, finans, sigorta vd. hizmetlerin hem içinde hem de bunların dışında bir alan olarak yükseldiği vurgulanmıştır.
- Mevzuatın AB ve diğer ülkelerle uyumlu hale getirilmesinin yalnızca ilgili sektörlerle nitelikli işgücünün kazandırılmasına destek olacağı için değil aynı zamanda tüketici haklarından diğer alanlara kadar fikri mülkiyet haklarının açık ve etkin düzenlenmesini de sağlayacağı ve veri erişimiyle güvenliğinin temin edilmesinde önem taşıdığı belirtilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB'nin getirdiği şartlardan olan GDPR üyesi olmasının ve gerekli akreditasyonu ivedilikle sağlamasının önemine değinilmiştir. Fikri mülkiyet hakları, dijital ürünlerin yahut verinin güvenli saklanmasına ve aslında bir bütün olarak çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) uygulamalarına dair diğer hukuki zorunlulukların da yerine getirilmesinin son derece önemli olduğu değerlendirilmiştir.

- Alüminyum sektörüne dair öne çıkan hususlar ise başta AB ve ABD pazarlarına erişimde yaşanan dolaylı engellerden bahisle anti-damping uygulamalarının doğurduğu menfi sonuçlar ve bilhassa güncel olarak hammadde temini bağlamında Rusya'dan tedarike dönük kısıtlamalar olmuştur. Mobilya sektörüne dair değerlendirmede ise çevresel hassasiyetler dahil olmak üzere değişen tüketici eğilimlerinin ve potansiyel ihracat pazarlarının tespitine yönelik analizin önemi üzerinde durulmuştur.
- Sektörlerin yaklaşan SKDM vd. değişikliklerden en az etkilenmesi ve maliyet etkinliği yakalamasının bir yolu olarak ise şirketlerin kendi sürdürülebilir enerji üretimlerinin teşviki öne çıkarılmıştır. Özellikle halihazırda SKDM kapsamına giren sektörlerin öncelikli olarak böylesi enerji altyapı yatırımlarına özendirilmesinin artacak maliyetlerin baskılanmasına yardımcı olacağı görüşü paylaşılmıştır.
- Son olarak üretim verimliliği bahsinde ölçek ekonomilerinin yakalanması mecburiyetinden; mevcut haliyle KOBİ'lerin daha etkin hale gelmesi gerektiğinden; ihracata konu mallardan yüksek ithal girdi gerektirenlere dönük bir strateji ile yerlileştirmenin öneminden ve nihayet dış ticarete yeni küresel eğilimlere uyum için gerekli finansmana erişim konusundan bahsedilmiştir. Bu çerçevede Eximbank kredilerinin gerek büyüklük gerek kapsam olarak giderek daha kapsayıcı olduğu belirtilmiş; örneğin hizmet ihracatçısı sektörlerden sağlık, lojistik, turizm, yazılım ve bilişim, inşaat-taahhüt gibilerinin halihazırda desteklendiğini ve yakında eğitimin de bu kapsama alınacağını bildirilmiştir. Ayrıca İhracatı Geliştirme A.Ş. aracılığıyla bir tür ihracatçı kredi garanti fonu (KGF) oluşturulduğunun altı çizilmiştir.

15-16 Aralık 2022 ve 25-26 Ocak 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen On İkinci Kalkınma Planı "Dış Ticarete Yeni Yaklaşımlar" ÇG toplantılarında yukarıda ifade edilen tartışmalar sonucunda katılımcıların mutabakatı ile oluşturulan politika önerileri üç temel alt grup altında sunulmaktadır.

4.1. Küresel Değer Zincirlerindeki Dönüşümün Dış Ticaret Üzerine Olası Etkilerine Yönelik Politika Önerileri

Dış Ticarete Yeni Yaklaşımlar Çalışma Grubunun toplantılarında birinci alt çalışma grubu olarak küresel değer zincirleri (KDZ) tartışılmış olup Türkiye'nin uzun dönemde Plan vizyonuna, orta ve kısa dönemde ise küresel değer zincirlerinde yaşanan dönüşümden en etkin şekilde faydalanarak dünya ihracatındaki payını ve yüksek katma değerli, teknoloji yoğun

ihracatını artırıp, üretimde ithalata bağımlılığını azaltma hedeflerine ulaşmak üzere aşağıda belirtilen öneriler geliştirilmiştir:

a. Dış ticarete hammadde ve ara malı bağımlılığının azaltılması

- *Stratejik Alanlarda Yatırım Kapasitesinin Geliştirilmesi:* Dışa bağımlılığı azaltacak petrokimya, demir-çelik (yassı ürün ve paslanmaz çelik), yarı-iletkenler, batarya ve enerji depolama, enerji teknolojileri, nadir toprak elementleri gibi alanlarda yatırımlar artırılmalı, yatırım maliyeti yüksek söz konusu alanlarda uzun vadeli finansman olanakları sağlanmalıdır. Bu sektörlerde kamu yatırımları veya kamu destekli özel sektör projeleriyle üretim kapasitesi artırılmalıdır.
- *Kritik Girdi Haritalamasının Yapılması:* Artan korumacılık eğilimlerine karşı, yurt içi üretim ve tedarik güvenliği açısından kritik öneme sahip sektörlerin ve bu sektörlerde kullanılan stratejik ara mallarının kapsamlı biçimde tanımlanması ve önceliklendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda sektörel bağımlılık analizleri ile dışa bağımlılığın yüksek olduğu alanlar belirlenmelidir. Kamu ve özel sektör işiştiraresiyle “stratejik ürün listesi” oluşturularak bu ürünlerin tedarikine ilişkin risk haritaları hazırlanmalıdır.
- *Kritik Girdilerin Yerli Üretimine Desteklenmesi:* Tanımlanan stratejik girdilerde teknolojik ve ekonomik olarak mümkün olan durumlarda, yerli üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik AR-GE, yatırım ve üretim teşviklerinin genişletilmesi, yatırım ortamının desteklenmesi, yerelleştirme oranlarının artırılması ve ithalat bağımlılığının aşamalı olarak azaltılması sağlanmalıdır. Bu alanda üretim yapabilecek firmalara vergi avantajları ve arazi/altyapı destekleri sunulmalıdır.
- *Kritik Girdilerde Tedarik Güvencesi Sağlanması:* Yerli üretimin kısa ve orta vadede yeterli olamayacağı ve üretimde yoğun kullanılan hammadde ve ara malları için tedarik zincirlerinde coğrafi ve kaynak çeşitlendirmesine gidilmeli, jeopolitik riskler dikkate alınarak alternatif tedarik kanalları oluşturulmalıdır. Bu kapsamda, stratejik ürünlerin yurt dışı kaynaklardan kesintisiz ve güvenli şekilde temin edilmesini sağlayacak ticaret ve lojistik iş birlikleri geliştirilmelidir. Tedarik güvenliğini sağlamak amacıyla,

hammadde bazında tedarik edilen ülke ile ticaret anlaşmalarında bu hususa özel önem verilmelidir.

- *Stratejik Alanlarda Finansmana Erişim Kolaylıkları:* Stratejik ve teknolojik üretim yatırımlarının hızlandırılması amacıyla firmaların uzun vadeli ve uygun koşullarda finansmana erişimini kolaylaştıracak mekanizmaların hayata geçirilmesi önemlidir. Bu kapsamda kamu destekli kredi ve teminat programları, sektörel önceliklere göre yeniden yapılandırılmalıdır.
- *Enerjide Dış Bağımlılığı Azaltacak Yaklaşımlar:* Füzyon, hidrojen, güneş, rüzgar enerjisi gibi sürdürülebilir enerji alanlarında teknoloji geliştirme projeleri yürütülmelidir. Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kapasitesi ve kullanımı artırılmalıdır. Sanayide yenilenebilir enerji kullanımını yaygınlaştırmak üzere enerji dönüşüm yatırımları (örneğin enerji verimliliği, depolama teknolojileri) desteklenmelidir. Üniversite-sanayi iş birlikleriyle yenilenebilir enerji teknolojilerinin yerleştirilmesine yönelik programlar başlatılmalıdır.
- *Ara Malı İthalatında Vergi Düzenlemeleri ve Sektörel Perspektif:* Katma değer zincirine etkisi yüksek olan stratejik ara mallarının ithalatında, vergi politikalarının sektör bazlı olarak çeşitlendirilmesi ve girdi maliyetlerini optimize edecek şekilde yeniden düzenlenmesi önerilmektedir. Bu sayede, hem sanayi üretiminin sürekliliği sağlanacak hem de yerli üretime geçiş desteklenecektir.

b. Küresel Değer Zincirlerinin dönüşümünde stratejik olarak yeniden konumlanma

- *Sektör, Ürün ve Firma Düzeyinde Haritalama Altyapısının Kurulması:* Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki (KDZ) dönüşüm sürecinde stratejik olarak yeniden konumlanabilmesi için sektör, ürün ve firma düzeyinde detaylı bir haritalama altyapısı oluşturulmalıdır. Bu veri altyapısı, özel sektörün erişimine açık bir şekilde tasarlanmalı, karar alma süreçlerinde kullanılabilir olmalıdır.
- *Senaryo Bazlı Simülasyon Modellerinin Geliştirilmesi:* Küresel tedarik ilişkilerinde yaşanabilecek değişimleri ve korumacılık politikalarının etkilerini öngörebilmek ve kamu politikalarının olası etkilerini değerlendirebilmek amacıyla senaryo bazlı simülasyon

modelleri geliştirilmelidir. Bu çalışmalar kamu, özel sektör, akademi ve uluslararası kuruluşların işbirliğiyle yürütülmelidir.

- *Politika Yapım Süreçlerinde Veri Temelli Yaklaşımın Güçlendirilmesi:* Geliştirilecek modeller, politika yapıcıların stratejik karar alma süreçlerinde kullanılacak analitik temeli güçlendirecek nitelikte olmalıdır. Aynı zamanda firmaların küresel değer zincirleri içerisindeki mevcut ve potansiyel konumlarını doğru değerlendirmelerine ve strateji geliştirmelerine katkı sağlayacaktır.
- *Küresel Değer Zincirlerinde Risk Yönetimi için Erken Uyarı Sistemlerinin Geliştirilmesi:* Küresel değer zincirlerinde yaşanabilecek olası veya yaklaşan kırılmalara karşı sektörel ve coğrafi bazda çalışan erken uyarı sistemleri oluşturulmalıdır. Bu sistemler; küresel ticaret akışları, jeopolitik gelişmeler, tedarik süresi ve maliyetler gibi göstergelere dayalı olarak çalışmalı ve risk arz eden sinyallerini önceden iletebilmelidir. Olası tedarik zinciri kesintilerine karşı hazırlıklı olunabilmesi için sektör bazlı eylem planları hazırlanmalı, bu planlar düzenli olarak güncellenmelidir. Eylem planları; alternatif tedarik kaynaklarının belirlenmesi, stok yönetimi ve kriz anı koordinasyon mekanizmalarını da içermelidir. Stratejik sektörlerde üretim, depolama ve lojistik gibi kritik işlevleri yürütecek dayanıklı ve esnek altyapıların geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Kritik girdilerde bağımlılığı azaltacak stratejik stok sistemleri, tedarik çeşitlendirmesi ve acil durum mekanizmaları kurulmalıdır.
- *Tedarik Zincirlerinin Coğrafi ve Tedarikçi Bazında Çeşitlendirilmesi:* Türkiye'deki firmaların ve sektörlerin ihracata yönelik üretimde tek bir ülke ya da tedarikçiye bağımlılığı azaltacak şekilde tedarik kaynaklarını çeşitlendirmeleri veya yerileştirmeleri özendirilmelidir. Bu amaçla dış ticaret politikaları, STA'lar ve lojistik altyapı yatırımları çeşitlendirmeyi destekleyici biçimde kurgulanmalıdır.
- *Tercihli Ticaret Anlaşmalarında Türk Firmalarının Değer Zincirlerine Entegrasyonunun Desteklenmesi:* Türkiye'nin imzalayacağı veya kapsamını genişleteceği tercihli ticaret anlaşmalarında, Türk firmalarının küresel değer zincirlerine entegrasyonunun artırılmasına yönelik hükümler ve mekanizmaların yer alması temin edilmelidir. Bu sayede ticaret anlaşmaları, KDZ'ye aktif katılımı destekleyen araçlar olarak yapılandırılmalıdır. Ayrıca, bölgesel ve küresel değer zincirlerinden dışlanma riskini

minimize etmek amacıyla, gelecekte gündeme gelmesi muhtemel mega ticaret anlaşmaları (Trans Atlantik, Trans Pasifik vb.) kapsamına Türkiye'nin dahil edilmesi için ticaret diplomasisi faaliyetleri yoğunlaştırılmalıdır. Bu sayede ülkemizin küresel ticaret dinamiklerindeki etkisi ve avantajları artırılacaktır.

- *Bölgesel Değer Zincirlerin Oluşumunun Desteklenmesi:* Yurt içinde organize sanayi bölgeleri, serbest bölgeler ve kümelenmeler temelinde; yurt dışında ise yakın coğrafya (Orta Asya, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Balkanlar) olarak “komşu ve çevre/yakın ülkeler” ve “dost ülkeler”le sektörel işbirliği platformları oluşturulmalıdır. Bu platformlar, Türk firmalarının bölgesel pazarlarda ortak üretim, teknoloji transferi, ortak markalaşma ve ortak yatırım gibi girişimlerde bulunmalarını desteklemelidir. Türk ihracatçı firmalar için ortak depolar ve yurtdışı lojistik merkezlerinin artırılması, bu yöndeki mevcut çalışmaların gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

c. Türkiye'nin küresel ticaretteki rolünün arttırılmasını teminen lojistik kabiliyetlerinin güçlendirilmesi:

- *Lojistik Altyapının Modernizasyonu ve Demiryolu Ağının Genişletilmesi:* Lojistik ana planına uygun olarak, demiryolu ağının yaygınlaştırılması ve çoklu taşıma modlarını destekleyen entegre lojistik altyapılar güçlendirilmelidir. Bu sayede lojistik verimlilik ve kapasite artırılmalıdır.
- *Limanların Yeniden Planlanması ve Mevzuat Düzenlemeleri:* Mevcut liman izinlerinin (özellikle 2030 itibarıyla süresi dolacak olanların) yenilenmesi değerlendirilmeli, limanların kapasite ve işleyişi yeniden planlanmalı; bürokrasinin azaltılması ve mevzuat sadeleştirilmesiyle elleçleme maliyetleri düşürülmelidir. Akdeniz Bölgesindeki rakip limanlarla (Pire (Yunanistan), Koper (Slovenya), Barselona (İspanya), vb.) rekabet edebilmek ve Türkiye'nin yakın coğrafyasında ve bölgesinde etkin lojistik üs olma hedefi için bu adımlar kritik önemdedir.
- *Çoklu Taşıma Modlarının Uyumlaştırılması ve Lojistik Merkezlerin Kurulması:* Karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu gibi farklı taşıma modlarının uyum içinde çalışması sağlanmalı; uluslararası taşımacılığa uygun dört taşıma modunu bünyesinde barındıran şehirlerimizde çok modlu lojistik merkezlerin kurulması planlanmalıdır.

- *Limanlarda Özel Sanayi Bölgelerinin Oluşturulması ve Mekânsal Düzenlemeler:* Liman çevrelerinde özel sanayi bölgeleri kurulmalı ve yeni liman yapılacak alanların hinterlandında 3 km derinliğinde inşaat yasağı değerlendirilerek sürdürülebilir mekânsal planlama yapılmalıdır.
- *Bölgesel ve Uluslararası Lojistik İşbirliklerinin Geliştirilmesi:* Türkiye'nin Kuşak-Yol Girişimi, Orta Koridor gibi uluslararası lojistik projeleriyle uyumlu olarak lojistik kabiliyetlerini geliştirmesi teşvik edilmeli; bu süreçler kazan-kazan prensibiyle planlanarak bölgesel lojistik üs olma hedefi desteklenmelidir. Bölgesel sınır geçiş kapasitelerinin artırılması ve uyumlaştırılması, transit taşımacılığın kolaylaştırılması veya serbestleştirilmesi önem arz etmektedir.
- *Kamu-Özel Sektör Koordinasyonunun Güçlendirilmesi:* Lojistik planlamalarının etkin şekilde yürütülmesi için kamu ve özel sektör arasındaki işbirliği mekanizmaları oluşturulmalı, ayrıca ilgili kamu kurumları arasında koordinasyon sağlanarak sektör bazlı entegre politika geliştirilmelidir.

d. İnovasyon, girişimcilik, Ar-Ge gibi değer zincirinde katma değer yaratan faaliyet alanlarının yerli ve yabancı yatırımcı için daha cazip kılınmasının sağlanması

- *Rekabetçi ve Öngörülebilir Yatırım Ortamının Tesisi:* Türkiye'nin yatırım ortamı, özellikle teknoloji odaklı ve yüksek katma değerli alanlarda yatırımcılar için daha öngörülebilir ve cazip hâle getirilmelidir. Bu kapsamda yatırım süreçlerinde bürokratik yüklerin azaltılması, hukuki güvencenin artırılması ve yatırım teşviklerinin şeffaf biçimde uygulanması önem arz etmektedir.
- *Yüksek Katma Değerli Ekosistemin Oluşturulması:* Teknoloji odaklı üretim, ileri mühendislik, dijitalleşme ve yeşil dönüşüm alanlarında girişim ve yatırımların gelişebileceği bir üretim ve inovasyon ekosistemi oluşturulmalıdır. Bu amaçla, organize sanayi bölgeleri ve teknoparklarda kümelenme desteklenmeli, üniversite-sanayi iş birlikleri teşvik edilmelidir. İnovasyon ve kuluçka merkezlerinin kurumsal altyapıya dönüştürülmesi ve yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.
- *Yatırımcıya Yönelik Destekleyici Hizmet Altyapısının Güçlendirilmesi:* Yatırım kararlarını doğrudan etkileyen hizmet altyapısının (lojistik, dijital altyapı, iş gücü

niteliği, danışmanlık, finansal hizmetler vb.) gelişimini hedefleyen sektörel ve bölgesel programlar uygulanmalı; yatırım yapılabilirliği (fizibilite) artıran destek mekanizmaları hayata geçirilmelidir.

- *Sektörel Dönüşümün Yönlendirilmesi:* Düşük katma değerli, ölçek dışı ya da rekabet üstünlüğü taşımayan sektör ve faaliyetlerin aşamalı biçimde dönüştürülmesi; buna paralel olarak, Türkiye’de stratejik öncelikli, yüksek teknoloji içeren ve ihracat potansiyeli taşıyan yeni sektörlerin gelişmesi için aktif sanayi politikalarıyla desteklenmesi gerekmektedir.

e. KOBİ’lerin mal ve hizmet ihracatındaki rolünün güçlendirilmesi

- *Kapasite Geliştirme ve Teknik Destek Programlarının Yaygınlaştırılması:* KOBİ’lerin dijitalleşme, yeşil dönüşüm, kalite standardizasyonu ve dış ticaret yetkinlikleri başta olmak üzere kurumsal kapasitelerini geliştirmeye yönelik eğitim, mentorluk ve danışmanlık programlarının bölgesel ve sektörel düzeyde yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.
- *Kümelenme Modellerinin Yaygın ve Etkin Kullanımı:* Bölgesel ve sektörel kümelenme modelleriyle KOBİ’lerin ortak tedarik, üretim, lojistik ve pazarlama imkânlarından faydalanmaları desteklenmelidir. Bu doğrultuda sanayi kümeleri içinde yüksek katma değerli ürünlere yönelik iş birliklerinin ve ortak altyapı yatırımlarının teşvik edilmesi önem arz etmektedir.
- *KOBİ’lerin Rekabetçiliğinin Artırılması:* KOBİ’lerin, küresel üretim ve tedarik zincirlerinde sürdürülebilir tedarikçi olarak konumlanmalarını sağlayacak şekilde; kalite, maliyet, teslim süresi ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda rekabetçiliklerini artıracak destek programları uygulanmalıdır. KDZ’ye entegrasyon hedefiyle, KOBİ’lerin kapasite ve teknoloji yatırımlarına özel olarak tasarlanmış uygun maliyetli kredi, hibe ve vergi teşvikleri devreye alınmalıdır. Bu mekanizmalar, ihracat potansiyeli taşıyan KOBİ gruplarına öncelikli olarak yönlendirilmelidir.
- *Ana Firmaların KOBİ’lerle Entegrasyonunu Güçlendiren Projelere Yönelik Destek Mekanizmalarının Oluşturulması:* KOBİ’lerin küresel değer zincirine katılımını artırmak amacıyla, büyük ölçekli ana firmalar ile bu firmaların yerli tedarikçisi

konumundaki KOBİ'leri kapsayan, proje bazlı ve eşgüdümlü destek programları tasarlanmalı ve mevcut destekler geliştirilmelidir. Bu sayede sadece KOBİ'lerin değil, aynı zamanda yerli üretim ekosisteminin bütüncül olarak KDZ'ye entegre olması mümkün hâle gelecektir.

- *Ölçek Ekonomileri Yoluyla Rekabetçiliğin Artırılması:* Mevcut işletme ölçeklerinin yeni yatırımlar yoluyla büyütülmesi ve aynı veya tamamlayıcı faaliyet alanlarında çalışan KOBİ'lerin stratejik birleşmeleri teşvik edilmelidir. Ayrıca, ölçek ekonomisi yaratma potansiyeli yüksek sektör ve yatırım alanlarının belirlenerek, bu alanlara özel finansman, altyapı ve danışmanlık desteklerinin sunulması, KOBİ'lerin hem maliyet avantajı elde etmelerini hem de uluslararası pazarlarda rekabet güçlerini artırmalarını sağlayacaktır.

f. İhracata yönelik finansman ve destek mekanizmalarının gözden geçirilmesi

- *Stratejik Önceliklendirmeye Dayalı Teşvik Sistemi:* Teşviklerin sektörel önceliklere, katma değer yaratma kapasitesine ve firma ölçeğine göre etkinliğinin değerlendirilip iyileştirilmesi sağlanmalıdır. İhracatta sürekliliği sağlayan ve dış ticaret açığını azaltan ürün/firma gruplarına yönelik teşvikler önceliklendirilmelidir. İhracatta sürekliliği ön planda tutan teşvik politikaları geliştirilmelidir; zira Türkiye'de ihracatçıların ortalama ömrü 3,5 yıl olup, ihracatçıların pazara giriş sonrası tutundurma faaliyetleriyle devamlılığının artırılması gerekmektedir.
- *Küresel ve Bölgesel Değer Zincirlerine Uyumlu Finansman Programları:* Bölgesel ve küresel değer zincirlerinde ortaya çıkacak yeni mekanizmalara (örneğin ortak üretim, bölgesel kümelenme, dijital tedarik zinciri gibi) yönelik yenilikçi teşvik ve finansman araçları oluşturulmalıdır. Bu kapsamda özel sektör, kamu ve kalkınma finansmanı kuruluşları (örneğin: KGF, Eximbank, TSKB) arasındaki eşgüdüm artırılmalıdır.
- *KOBİ'lerin Finansmana Erişiminin Güçlendirilmesi:* KOBİ'lerin ticaret finansmanına ve yatırım kredilerine erişimini kolaylaştıracak garanti mekanizmaları (örneğin kefalet sistemleri, ticaret sigortası destekleri) genişletilmelidir. Mevcut destek programları (KOSGEB, Eximbank, TÜBİTAK vb.) KOBİ ölçekli ihracatçılara özel kurgular ile yeniden yapılandırılmalıdır.

- *Dahilde İşleme Rejimi'nin (DİR) Modernizasyonu:* DİR, küresel değer zinciri yaklaşımıyla girdi tedariki-üretim-ihracat entegrasyonunu sağlayacak şekilde yeniden değerlendirilmelidir. DİR uygulamalarının şeffaflık, verimlilik ve izlenebilirlik ilkeleri doğrultusunda dünya standartlarına uyumu güçlendirilmelidir.
- *Alternatif Uluslararası Ticaret Ödeme Sistemlerinin Geliştirilmesi:* Küresel ölçekte artan jeopolitik ve finansal belirsizliklere karşı, yerel para birimiyle ticaret, dijital ödeme sistemleri, takasa dayalı ticaret gibi alternatif mekanizmaların oluşturulması desteklenmelidir. Bu alanda Merkez Bankası, kamu bankaları ve ilgili ülke merkez bankaları arasında para takası (swap) ve dijital altyapı anlaşmaları değerlendirilmelidir.
- *Türk Eximbank'ın Sermaye ve Ürün Yapısının Güçlendirilmesi:* Dış ticaret hacmindeki büyüme hedefleri doğrultusunda Türk Eximbank'ın sermayesi en az 50 milyar TL artırılmalı ve ürün portföyü (örneğin yeşil finansman, KOBİ dostu krediler) genişletilmelidir. Eximbank'ın uluslararası alanda eşdeğer kuruluşlarla iş birlikleri artırılarak, Türk ihracatçısının küresel pazarda finansal rekabetçiliği artırılmalıdır.
- *Markalaşma, Tanıtım ve Pazarlama Etkinliklerinin Artırılmasına Yönelik Destek Mekanizmalarının Etkinleştirilmesi:* Mal ve hizmet sektörlerindeki firmaların, Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülen Turquality, Marka, Hiser ve Küresel Tedarik Zincirlerini Destek programları gibi teşvik mekanizmalarından, katma değer ve sektörel önceliklere göre daha etkin faydalanmaları sağlanmalıdır. Bu kapsamda firmaların markalaşma süreçleri desteklenmeli ve finansal, teknik yardım ve danışmanlık hizmetleri güçlendirilmelidir.

g. Ticaret politikası ve ticaret diplomasisi faaliyetlerinin artırılması

- *AB ile Gümrük Birliğinin Güncellenip Derinleştirilmesi:* Ülkemizin dış ticaret politikaları, başta Avrupa Birliği (AB) ile tesis edilen mevcut Gümrük Birliği (GB) koşulları olmak üzere, GB'nin güncellenmesi sürecinde AB pazarlarına yönelik KDZ'lerde ileri katılımın artırılmasını ve geri katılımın ise özellikle teknoloji ve bilgi transferine olanak sağlayan stratejik sektörlerde yoğunlaşmasını sağlayacak şekilde kurgulanmalıdır. Böylece Türk firmalarının AB değer zincirlerine entegrasyonu güçlendirilmelidir.

- *Serbest Ticaret Anlaşmalarında Yeni Bir Stratejik Yaklaşım Geliştirilmesi:* Küresel değer zincirlerinde yaşanan yapısal dönüşüm ve bölgesel üretim ağlarının artan önemi doğrultusunda, Türkiye'nin yeni serbest ticaret anlaşmalarına katılımı stratejik bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmelidir. Bu kapsamda, Türkiye'nin orta ve uzun vadede rekabet gücünü artırabileceği sektörler ve pazarlar önceliklendirilerek, yeni STA girişimleri bu doğrultuda planlanmalı ve mevcut anlaşmaların kapsamının güncellenmesine çalışılmalıdır.
- *Çok Taraflı Ticaret Sistemi Çerçevesinde Serbest Ticaretin Desteklenmesi ve İç Pazarın Haksız Rekabete Karşı Korunması:* Küresel düzeydeki korumacı eğilimler karşısında içi pazarda adil rekabet koşullarına aykırı uygulamalarla etkin mücadele esas alınırken, korumacılığın küresel ve ulusal refah üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alınarak serbest ticareti destekleyici proaktif ticari diplomasi yürütülmesi uzun vadeli rekabetçilik açısından önem arz etmektedir.
- *“Yumuşak Güç” Kapsamında Tanıtım ve Pazarlama Stratejilerinin Geliştirilmesi:* Türk ürün ve hizmetlerinin, işletmeden işletmeye (B2B) ve işletmeden tüketiciye (B2C) kanallar aracılığıyla hedef pazarlara daha etkin ulaşmasını sağlamak için, Türkiye'nin kültürel, diplomatik ve yumuşak güç (soft power) potansiyelinden azami düzeyde yararlanacak tanıtım ve pazarlama stratejileri (Güney Kore örneği, vb.) geliştirilmelidir. Bu sayede Türk markalarının uluslararası görünürlüğü ve tercih edilirliliği artırılmalıdır.

h. Hizmet Ticaretinin çeşitlendirilmesi ve artırılmasının desteklenmesi

- *Hizmet Ticareti Politikalarının Gözden Geçirilmesi:* Hizmet ticareti, Türkiye'nin dış ticaret açığının kapatılmasında önemli bir potansiyele sahiptir. Bu doğrultuda, mevcut vergi politikaları gibi alanlar yeniden değerlendirilmeli, yurtdışına hizmet ihracı yapan firmaların mali yüklerini azaltacak düzenlemeler yoluyla ihracatçı hizmet firmalarının rekabet gücü artırılmalıdır.
- *Hizmet Sektörlerinde Yüksek Katma Değerli Alanların Hedeflenmesi:* Yazılım, bilişim teknolojileri, eğitim, sağlık turizmi, finansal hizmetler, yurt dışı müteahhitlik-müşavirlik, dizi/film prodüksiyon hizmetleri gibi yüksek katma değerli sektörlerde hizmet ihracat kapasitesinin artırılması hedeflenmelidir. Bu alanlarda ihtisaslaşmış

kümelenmeler, uluslararası akreditasyon sistemleri ve nitelikli insan kaynağı geliştirme programları teşvik edilmelidir.

- *Hizmet İhracatında Dijitalleşme ve Tanıtım:* Hizmet ihracatçısı firmaların dijital pazarlara erişimini kolaylaştıracak yazılım ve altyapı yatırımlarının desteklenmesi önem arz etmektedir. Uluslararası tanıtım ve marka bilinirliğini artırmaya yönelik yurtdışı fuar katılım destekleri, e-ticaret platformu üyelik destekleri ve tanıtım kampanyaları yaygınlaştırılmalıdır.
- *Dış Pazarlara Erişimin Artırılması:* Türkiye'nin hizmet ticaretinde rekabetçi olduğu alanlarda ikili ve çok taraflı anlaşmalarla pazar erişimi artırılmalı, Gümrük Birliği ve serbest ticaret anlaşmalarının hizmet ticaretine ilişkin hükümleri etkinleştirilmelidir. Hizmet sağlayıcıların sınır ötesi hareketliliğini kolaylaştıracak vizeler, çalışma izinleri, sertifikasyon ve ruhsatlandırma süreçleri ilgili anlaşmalar düzeyinde ele alınmalıdır.
- *Hizmet İhracatçılarına Yönelik Teşviklerin Güçlendirilmesi:* Mevcut TURQUALITY, Marka Destek Programı ve Hizmet Sektörü Rekabet Gücü Programları güncellenmeli, özellikle KOBİ ölçeğindeki hizmet ihracatçıları kapsayacak biçimde genişletilmelidir. Hizmet ihracatında performansa dayalı ve sürekliliği esas alan teşvik modelleri uygulanmalı; ihracatın sürdürülebilirliğine katkı sağlayan firmalar önceliklendirilmelidir.

Bu başlıkların dışında, küresel değer zincirlerinde yaşanan dönüşüm sürecinde Türkiye'nin etkinliğinin artırılması ve sürdürülebilir ihracat büyümesinin sağlanması için yeşil dönüşüm ve dijital dönüşüm ekseninde aşağıda bütüncül politika tedbirlerinin hayata geçirilmesi önerilmektedir.

4.2. İklim Değişikliği ve Yeşil Dönüşümün Dış Ticaret Üzerine Olası Etkilerine Yönelik Politika Önerileri

Avrupa Yeşil Mutabakatı ile AB'nin 2050 yılında iklim-nötr ilk kıta olma hedefi ortaya koyulmuş ve bu hedefe ulaşmak üzere yeni bir büyüme stratejisinin benimseneceği; tüm politikaların iklim değişikliği ekseninde yeniden şekillendirileceği açıklanmıştır. 2022 yılında ülkemizin dünyaya 254,2 milyar ABD doları tutarındaki ihracatının 103,1 milyar ABD dolarını (%40,5'i) AB-27 ülkelerine gerçekleştirdiği dikkate alındığında, Avrupa Yeşil Mutabakatı ile öngörülen kapsamlı değişikliklere gereken uyumun sağlanması, en önemli ticaret ortağımız

AB'ye ihracatımızda rekabetçiliğimizin ve küresel değer zincirlerindeki konumumuzun korunması ve geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

AYM kapsamında ülkemiz ticareti bakımından en fazla öne çıkan hususların başında SKDM yanında Avrupa Sanayi Stratejisi ve Döngüsel ekonomi, geri dönüşüm kapasitesinin artırılması ve AB Atık Sevkiyatı tüzüğü gibi çok sayıda eksende ülkemizin dış ticaretinin etkilenmesi olasılığı bulunmakta ve bunlar için vakitlice aksiyon alınması gerekmektedir.

15-16 Aralık 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen “Dış Ticarete Yeni Yaklaşımlar” çalışma grubu altında “Yeşil Dönüşümün Dış Ticarete Etkileri” alanında dört ana başlık altında yeşil dönüşümün dış ticaretimiz üzerine etkileri analiz edilerek çözüm önerileri sunulmuştur. Bu başlıklar i) Eğitim ve Farkındalık ii) Mevzuat ve Regülasyon iii) Altyapı ve iv) Finansmandır. Buna göre yeşil dönüşüm bağlamında politika önerileri aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır.

Eğitim ve Farkındalık Politikaları

- Kamunun önderliğinde, STK ve üniversitelerin desteğiyle eğitim ve farkındalık faaliyetlerinin yürütülmesi,

Sürdürülebilir üretimin sağlanması için firma-sektör spesifik yol haritalarının dijital platformlar da kullanılarak oluşturulması, sektörel sürdürülebilirlik eylem planlarının oluşturulması ve takibinin sağlanması (TİM ve İhracatçı Birlikleri); çevresel hesaplamaların (çevresel ayak izi vb.) sektör, ürün ve firma düzeyinde gerçekleştirilmesi, yaygınlaştırılması, desteklenmesi ve izlenmesi,

- Yeşil dönüşümüne ilişkin performans göstergelerinin düzenlenmesi ve sektörel düzeyde yayınlanması (sektöre ilişkin kıyaslama mekanizmaları),
- Tedarik zincirlerinde özen yükümlülüğü ve ESG kriterleri çerçevesinde değer zincirinde yer alan paydaşların geçiş sürecini destekleyecek finansal, kurumsal ve teknik kapasitelerini artırıcı uygulamaların hayata geçirilmesi; bu kapsamda, ihracat pazarlarımızdaki üretici özen yükümlülükleri ESG raporlarına ilişkin mevzuat değişiklikleri kapsamında ihracatçı firmaların raporlama kapasitesinin geliştirilmesi, şirketlerimizin küresel tedarik zincirlerinde entegrasyonunu artırmaya yönelik gönüllü sürdürülebilirlik endekslerindeki (Dow Jones, CDP, Textile Exchange Index vb.)

gelişen kriterlerin takip ve uyum kapasitelerinin artırılması ve desteklenmesi; iş güvenliği kurallarına uyum ve sıfır iş kazasına ulaşılması, kadın istihdam oranının artırılması, uluslararası ticaret sistemine entegre olmuş büyük firmaların rehberliğinde tedarik zincirlerindeki KOBİ'lerde yeşil dönüşüm uygulamalarının yaygınlaştırılması.

- SKDM ile ilgili sektörler için emisyonların mevcut ve olası izleme ve raporlama konusunda rehberlik faaliyetlerinin düzenlenmesi,
- 2053 net sıfır emisyon ülke hedefimiz kapsamında ilk, orta ve yüksek öğretimde iklim değişikliği ve yeşil dönüşüm ile ilgili derslerin müfredata eklenmesi, bu bağlamda genç yeteneklere yatırım yapılması ve mevcut iş gücünün dönüşümünün sağlanması,
- Döngüsel ekonomi prensiplerinin hayata geçirilmesi amacıyla atık yönetimi ve geri dönüşüm kapasitesinin yerel yönetimler, özel sektör çatı kuruluşları ve OSB'lerin işbirliğinde desteklenmesi,
- Avrupa Birliği'nin döngüsel ekonomi mevzuatının Türkiye'deki şirketler için potansiyel birleşme satın alma imkânı yaratacağından hareketle sektörler arası atık geri dönüşüm zincirinin araştırılması,
- Finansman imkanları konusunda yol gösterici ortak dijital bir platform oluşturulması.

Mevzuat ve Regülasyon Politikaları

- AB'de yeşil dönüşüm alanında gelişmekte olan mevzuat doğrultusunda (SKDM, sürdürülebilir ürün inisiyatifi vb.) ulusal mevzuat uyumunun sağlanması,
- Yeşil Mutabakat Eylem Planının güncel tutulması,
- Ülkemizdeki sektörlerin ekonomik rekabetçiliğini başta dış ticaret olmak üzere her alanda artıracak ulusal karbon fiyatlandırma mekanizmalarının oluşturulması; bunun içinde öncelikli olarak AB ile uyumlu bir Emisyon Ticaret Sisteminin (ETS) hayata geçirilmesi ve ETS'den elde edilecek gelirlerin sanayinin dönüşümü için kullanılması,

- Uluslararası Standart kurumları (ISO/EN gibi) nezdinde sürdürülebilirlik alanında yeni geliştirilen düzenlemelere kamu ve özel sektörün aktif katılım sağlaması,
- Yeşil dönüşüm ekseninde teşvik sisteminin bütüncül ele alınması ve ürün-sektör bazlı önceliklendirme kapsamında; yeşil dönüşüme yönelik yatırım, modernizasyon ve ihraç pazarlarının gelişen sürdürülebilirlik kriterlerine uyum kapasitelerinin artırılması, AR-GE teşvikleri, nihai tüketiciye yönelik teşvikler, sürdürülebilir ve akıllı ulaşımına olan desteğin artırılması (örneğin; Alternatif yakıtlı ulaşım araçlarında vergi muafiyetinin sağlanması, Elektrikli ve otonom araçlara özgü yeni parça, sistem ve teknolojilere dönüşüm için destek olunması), ısı pompası üretiminin, AB’de yaygınlaşan kullanımını dikkate alınarak ülkemiz için potansiyel bir ihracat kalemi olması nedeniyle desteklenmesi, fabrikalarda kullanılan ekipman ve teçhizatın (örneğin; fosil yakıt ile çalışan forklift vb.) alternatif yakıtlı araçlarla değiştirilmesi,
- Vergi sistemi (kurumlar vergisi, ÖTV, KDV, ithalattan alınan vergiler) ve kamu alım sistemlerinin yeşil dönüşümünün teşvik odaklı gözden geçirilmesi,
- İthalat rejim kararının 7. maddesinin döngüsel ekonomi prensipleri doğrultusunda tamamen yeni yatırım ve yeni iş alanları gözetilerek gözden geçirilmesi (örneğin ana ihraç pazarlarımızdaki ürünlerde minimum geri dönüştürülmüş içerik şartlarını karşılamak amacıyla kâğıt, hurda demir, hurda plastik, hurda batarya, hurda alüminyum gibi),
- Yeni yatırımlar için çevresel etkilere yönelik yeşil standartlar belirlenmesi ve Yeşil Mutabakat hedefleri ve çevresel performans göstergeleri göz önünde bulundurularak yatırım planlamaları yapılması,
- Tedarik zincirleri boyunca temiz teknolojilerin daha hızlı geliştirilebilmesi için gerekli izin süreçlerinin kısaltılması ve basitleştirilmesi,
- Yağmur suyu hasadı ve atık suların geri dönüşüme kazandırılması ve yaygınlaştırılması,
- Türkiye’de karbon fiyatlandırma mekanizmalarından elde edilecek gelirlerin Ulusal Katkı Beyanı gözetilerek ve yeşil kalkınma hedefi doğrultusunda düşük karbonlu ekonomiye, adil geçişi de güvence altına alacak şekilde kullanılması,

- Firmaların emisyon değerlerinin yeşil yatırımların fonlanma mekanizmalarının oluşturulabilme açısından finans kurumlarıyla paylaşılmasının sağlanması,
- KOBİ'lere emisyon azaltım performanslarına göre destek verilmesi,
- Yeşil dönüşüme ilişkin veriler kullanılarak geri dönüşüm/atık yönetimi/su kazanımı ve kimyasallar rehberi/sera gazı ölçme ve azaltma vb. kılavuz ve rehberlerin hazırlanması,
- Yeşil dönüşüme yönelik politikalara zemin oluşturabilecek ulusal ve sektörel bazda verilerin toplanması ve yayınlanması,
- OSB'ler, serbest bölgeler gibi toplu üretim alanlarındaki firmaların ortak kullanımına yönelik GES, RES gibi yenilenebilir enerji odaklı büyük projelerin planlanması, hayata geçirilmesi ve kaynak verimliliğinin sağlanması.

Altyapının Geliştirilmesine Yönelik Politikalar

- Yurtiçi temiz enerji arzının sağlanması ve enerji güvenliği ile enerjide dışa bağımlılığın azaltılması hedefiyle yenilenebilir enerji ve yeşil hidrojen üretimi ile nakil hatlarının geliştirilmesi gibi alanlarda yatırımı kolaylaştırıcı ortam oluşturulması (Üniversitelerde bu alandaki yeni gelişmeler için programlar oluşturulması),
- Karbon emisyonunun en yoğun olduğu ulaşım sektörünün yeşil dönüşüme paralel ve dış ticaret unsurlarının dikkate alarak tekrar gözden geçirilmesi, yolcu ve eşya taşımada demiryolu yatırımlarının artırılması, OSB'lerin limanlara erişiminin yine demiryoluyla sağlanması, üretimin kümelendiği bölgelere hem ithalat hem de ihracatın erişimine imkân sağlayacak demiryolu ağlarının genişletilmesi, elektrifike edilmiş lokomotifin yaygınlaştırılması,
- Dış ticarete yoğun olarak kullanılan karayollarında taşıma yapan araçların şarj edilebilme imkânlarının sağlanması,
- Sektörel kümelenme planlamasında endüstriyel simbiyotik imkânlarını maksimize edecek alt yapı çalışmalarının teşvik edilmesi (Örneğin OSB'ler),

- Geri dönüştürülebilir hammaddede ithal bağımlılığını azaltmak üzere yurtiçinde atık yönetimi kapasitesinin geliştirilmesi; sıfır atık prensibi ile üretim atıklarının kaynağında azaltılması ve geri dönüşüm oranının artırılması, yoğun ithal edilen ürünleri de dikkat alarak geri dönüşüm merkezlerinin kurulması,
- Yeşil dönüşüm sürecinde yeni teknolojilere uyumu sağlamak üzere gerekli altyapı (Örneğin; şarj ve batarya sistemleri) ve desteklerin sağlanması.

Finansman Politikaları

- Yeşil dönüşüm sürecinde yapılacak yatırımlar için ulaşılabilir kredi imkânları ve teşviklerin sağlanması,
- Türkiye'nin uluslararası finansal kuruluşların yeşil dönüşüm için ayırdığı kaynaklardan daha fazla pay alabilmesi için gerekli mekanizmalar geliştirilmesi, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında uyum ve karbon salınımını azaltmaya yönelik uluslararası finansal araçlara erişime kolaylık sağlanarak, karbon yakalama, kullanma ve depolama potansiyelinin artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi,
- Uluslararası finansal kuruluşların (DB-IMF-IFC) finansman mekanizmalarının yeşil dönüşüm odaklı yeniden yapılandırma sürecinin aktif takibi ve Türk finansal sisteminden en etkin şekilde faydalanması,
- İhracatın finansmanında yeşil taksonomi ekseninde uygun koşullu kredi imkânını sağlayacak mekanizmaların oluşturulması, geliştirilecek ulusal taksonomide yer alacak ekonomik faaliyetlere kredi kullanımı için talep edilen teminatın azaltılması, alternatif teminat kaynaklarının eklenmesi veya geçmiş performansın kredi sağlamada kriter olarak dikkate alınması, faizsiz ya da düşük faizli kredi desteği, ileri tarihli kredi geri ödeme imkanlarının sağlanması ve yeşil sermaye piyasası araçlarının yaygınlaştırılması,
- Adil geçişin finansmanı kapsamında kaynakların firmalar, çalışanlar ve terkedilen varlık (eski teknoloji ve fosil yakıtlara bağlı üretim mekanizmalarının devre dışı kalması) riskini gözeterek tahsis edilmesi,

- Yeşil dönüşümün finansmanı için uluslararası finans kuruluşlarıyla iş birliklerinin artırılması.

4.3. Dijitalleşme ve İnovasyonun Dış Ticaret Üzerine Olası Etkilerine Yönelik Politika Önerileri

“Dış Ticarete Yeni Yaklaşımlar” çalışma grubu kapsamında oluşturulan “Dijitalleşme ve İnovasyon” alt grubunda dış ticaretimizi kısa ve orta vadede etkileyebilecek iki husus ön plana çıkarılmıştır. Bunlar Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü olan GDPR ve Avrupa Birliğinin bulut sistemi olan GAIA-X’dir. AB’nin dış ticaretimiz içinde önemli bir payı olduğu vurgulanarak AB ile karşılıklı güvenli ülke olamamanın ciddi bir rekabet gücü ve pazar kaybı riskine yol açabileceği ifade edilmiştir. Özellikle elektrikli ürünler gibi yüksek katma değerli alanlarda rakibimiz olan Japonya ve Güney Kore’ye AB tarafından güvenli ülke statüsü verildiği ve bunun da ülkemiz için riski artırdığı vurgulanmıştır. Ayrıca GAIA-X için henüz başvuru sürecini başlatılmadığı ve sürecin tamamlanmasının yaklaşık 4-5 yıl aldığı ifade edilerek karşı karşıya olunan riskin önemi ortaya konmuştur. GDPR ve GAIA-X düzenlemelerine uyum dijitalleşme alanının SKDM’sidir. Süresi içerisinde uyum süreçlerinin tamamlanmaması rakiplerin bu süreçleri tamamladıkları bilgisiyle beraber değerlendirildiğinde ciddi maliyet artışlarına ve rekabet gücü kayıplarına yol açabilecektir.

GDPR ve GAIA-X düzenlemelerine uyumun önemi ortaya konulduktan sonra yine gerekli uyum süreçleri tamamlanmazsa dış ticaretimiz üzerine risk olacağı öngörülen DATA ACT, AI ACT, CRA ve diğer benzeri yasal düzenlemelere uyumun da zaman geçirilmeden tamamlanması hususu ön plana çıkmıştır. Konuya muhatap sanayi temsilcileri tarafından teknolojik uyum ve ARGE sorunları olmadığı vurgulanmış; GDPR, GAIA-X ve diğer düzenlemelerin (DATA ACT, AI ACT, CRA gibi) orta vadede ciddi risk olduğu ifade edilmiştir. Bu alanlarda uyum konusunda başarılı olunması halinde önemli fırsatların söz konusu olabileceği vurgulanmıştır.

Ayrıca, enerji etiketlemesine dair EPREL veri tabanı için ticari sır mevzuatımızın AB mevzuatı ile eşdeğer korumayı sağlaması beklenmektedir. AB piyasasına arz edilecek beyaz eşya, klimalar, lastikler, kazanlar, su ısıtıcı güneş enerjisi sistemleri vb. pek çok ürün grubu bu veri tabanına kayıt olmadan AB pazarına arz edilemeyecektir. Zira, EPREL veri tabanına firmaların ticari sır olarak adlandırabilecekleri “ürün teknik dosyaları” yüklenmekte ve ülkemiz kamu otoritelerinin kullanımına açılmaktadır. Bu ürün dosyalarına erişim sağlayan kişilerin

bunları paylaşmayacağı, paylaştığı zaman alacağı cezalar ve adli ve cezai önleyici mekanizmaların AB ticari sır mevzuatına uyumlu olması talep edilmektedir.

Belirtilen ortak veri tabanı çalışmaları diğer sektörlerde de geçerli olmaya başlayacak ve ülkemiz veri koruma mevzuatının GDPR ile uyumu ve akabinde güvenli ülke olarak tespiti çalışmaları ile ticari sır mevzuatımızın AB ticari sır mevzuatı ile eşdeğer koruma sağlaması süreçleri tamamlanmadığı sürece bu konu AB'ye ihracatımızın önünde bir sorun ve engel olarak durmaya devam edecektir. Ayrıca siber güvenliğin önemli bir engel olduğu vurgulanarak siber güvenlikle ilgili yetkili kuruluşun ülkemizde bulunmadığı, bunun için yurtdışına teste gidilmesi gerektiği ve bu durumun hem zaman kaybı hem de maliyet oluşturacağı ifade edilmiştir. 2014/53 EU kapsamında yetkilendirilmiş kurum olmasının önemi vurgulanarak aksi halde testlerin 1 Ocak 2024'ten itibaren yurtdışında yapılacağı ifade edilmiştir.

Özetle tarife dışı engel gibi değerlendirilebilecek olan bu direktiflere uyum sağlanmadığı sürece ülkemizdeki üreticilerin maliyetlerinin artması ve rekabet güçlerini kaybetmesi riski olabilecektir.

Toplantılarda startup ve girişim ekosistemi için teşvik vermekten ziyade sektörün önünü açan mevzuata bağlı engellerin kaldırılmasının daha önemli olacağını vurgulamıştır. Özellikle vergilendirme konusunun girişim çekmek için önemi vurgulanmıştır. Ayrıca nitelikli eleman çekmek için yeni esnek vize formatlarının (teknoloji vizesi, startup vizesi gibi) geliştirilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Türk dünyasında pazar payı sağlamak için fintek oyun pazarı gibi yeni nesil teknolojilerle girilmesinin önemli olacağı ve avantaj sağlayacağı vurgulanmıştır.

Avrupa'da KOBİ'lerin dijital teknolojilerdeki güncel gelişmeleri takip etmelerini sağlamak üzere Dijital Avrupa'nın kurulduğu, ülkemizde de benzer girişimlerin hayata geçirilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir.

İlk toplantılarda yukarıda ifade edilen hususlar çerçevesinde birbirini bütünleyici olarak yedi somut politika önerisi ortaya konulmuştur:

- i. KVKK'nın GDPR uyum sürecinin tamamlanması,

- ii. GDPR ve GAIA-X süreçlerine uyum çerçevesinde AB nezdinde güvenli ülke olarak tanınma süreçlerinin ivedilikle işletilmesi,
- iii. İhracat için ön koşul olan yurtdışında olup ülkemizde olmayan zaman ve maliyet kaybına yol açan test merkezlerinin ülkemizde operasyonel hale getirilmesi,
- iv. KOBİ'lerin dijital teknolojilerdeki gelişmeler konusunda farkındalıklarını arttırmak için kurumsal bir yapının oluşturulması,
- v. Dış ticaret ekosisteminde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların yeni dijital teknolojileri içeren uygulamaları yaygınlaştırması,
- vi. Dijital teknolojileri kullanan (özellikle bilişim teknolojileri) girişimcilerinin mali desteklerin yanı sıra idari ve mevzuat engellerinin kaldırılmasıyla desteklenmesi,
- vii. Dijital teknolojileri kullanan yüksek katma değer potansiyeli olan kritik sektörlerde (fintek, oyun yazılımı, startup vb..) kalifiye işgücünü ülkeye getirip mevcut işgücünü de kaybetmemeye yönelik mevzuat güncellemesi (teknoloji vizesi ya da startup vizesi gibi esnek uygulamaların hayata geçirilmesi).

İlave politika önerileri somutlaştırılarak aşağıda özetlenmiştir.

Finansman ve Teşvik Politikaları

- İhracat potansiyeli olan yenilikçi fikirlerin finansa erişimini destekleyecek kitlesel fonlama uygulamaların (melek yatırımcı, kick starter, fon bulucu vb. yaklaşımların) iyi uygulama örnekleri gözetilerek yaygınlaştırılması, farklı ihtiyaç seviyelerine uygun destek uygulamalarının hayata geçirilmesi,
- İhracata yönelik desteklerin firmaların ölçekleri ve sektörel ihtiyaçları doğrultusunda tespit edilmesi ve firmaların dijital olgunluk seviyelerine ulaşmaları için ayrı politika ve teşvik mekanizmaları uygulanması,
- Araştırma-geliştirme merkezleri ve teknoloji geliştirme bölgelerinde çalışan bilişim personeline %100 uzaktan çalışma desteği sağlanmasının yanı sıra idari ve mevzuat engellerinin kaldırılması.

Vergilendirme Politikaları

- İhracat potansiyeli yüksek veya ithalat bağımlılığını azaltacak yeni nesil teknoloji yatırımlarını artırmaya yönelik vergilendirme başta olmak üzere gerekli mekanizmalarının oluşturulması, döviz kazandırıcı sektörlerin farklı ihtiyaç seviyelerine uygun (oyun, fintek, yazılım vb.) vergilendirme politikalarının hayata geçirilmesi,
- Türkiye'deki Dijital Hizmet Vergisine ilişkin mevzuatın ve uygulamanın, OECD üyesi ülkelerle mukayese edilerek gözden geçirilmesi.

Patent Almanın Kolaylaştırılmasına Yönelik Politikalar

- Patent süreçlerinde gerekli eğitimlerin yaygınlaştırılması ve patent alma süresinin kısaltılması,
- Patent alınan ürünlerin ticarileştirmesi önündeki engellerin tespit edilerek giderilmesi.

AB Mevzuat ve Tüzüklerine Uyumla İlgili (GDPR, GAIA-X vb.) Politikalar

- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK)'nın GDPR başta olmak üzere AB müktesebatına tam uyum sürecinin tamamlanması,
- Ticari sır koruma mevzuatımızın AB ticari sır mevzuatı ile uyumluluğunun sağlanması,
- Başta AB ve ticaret potansiyeli yüksek ülkelerle olmak üzere yurtdışına veri aktarımı açısından güvenli ülke tayini,
- Türkiye'nin bir bağlantı noktası (hub) olarak AB bulut sistemi olan GAIA-X ülkeleri arasına katılması,
- Yeni nesil dijital teknolojiler (siber güvenlik, yapay zekâ, bulut sistemleri vb. sunumdan faydalanılacak) alanında güncel AB mevzuatının yakından takip edilmesi, katkı sağlanması ve uyum sürecinin sağlanması.

Yeni Nesil Teknolojileri Kullanan Firmalara Yönelik Politikalar

- Finansal Teknolojiye (FinTek) yönelerek firmaların değişen endüstriyel süreçlerinin gerisinde kalmasının engellenmesi,
- Yeni nesil teknolojiler (fintek, yapay zekâ, bulut teknolojiler vb. alanlarda) bölgesel ve küresel unicorn olma potansiyeli olan en az 100 şirketi destekleyecek mekanizma oluşturulması,
- Dijital teknolojileri kullanan yüksek katma değer potansiyeli olan kritik sektörlerde (fintek, oyun yazılımı, startup vb..) kalifiye işgücünü ülkeye getirip mevcut kalifiye işgücünü kaybetmemeye yönelik mevzuat güncellemesi (teknoloji vizesi ya da startup vizesi gibi esnek uygulamaların hayata geçirilmesi),
- Açık inovasyona destek mekanizmalarının geliştirilmesi.

Dijital Altyapının Geliştirilmesine Yönelik Politikalar

- 5G, 6G ve fiber internet altyapısı geliştirilmesi ve hızlandırılmasıyla dijitalleşme ihtiyacı duyan sektörlerin desteklenmesi,
- İhracatçı şirketlerimizin dijital altyapılarının geliştirilmesi ve Web 3.0 uygulamaları üzerinden ürün ve hizmetlere yönelik pazarlamalarını yapmalarına ve siparişlerini almalarına imkân sağlayacak bir platformun kurulması,
- Dış ticaret ekosisteminde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların yeni dijital teknolojileri içeren uygulamaları yaygınlaştırması; bu kapsamda dış ticaret işlemlerinde blok-zincir teknolojisi kullanılarak kâğıtsız ortamda dış ticaret uygulamalarına geçilmesi, dış ticaret işlemlerinin kolaylaştırılması konusunda yapay zekâ dâhil yeni nesil teknolojilerin yaygın olarak kullanılması, e-ihracat süreci başta olmak üzere basitleştirilmiş gümrük beyanı (BGB) sürecinin QR kodu uygulamalarıyla ele alınması ve dış ticaret bağlantılı konularda kamu kurumlarının dijital uygulamalarının birbirine entegre olması,
- Dijital Avrupa Programı (DAP)'na katılım süreci tamamlandığında farkındalık sağlanarak proje başvuru sayısının artırılması ve bu kapsamda uluslararası iş

birliklerinin ortak altyapılarının kullanımıyla yeni nesil teknolojiye ilişkin dış ticaret çıktılarının ve potansiyellerinin geliştirilmesi,

- İhracata yönelik destek mekanizmalarında değerlendirme süreçlerinin tamamen dijital ortamda yapılması,
- Model fabrikaların yaygınlaştırılması,
- İhracat için ön koşul olan yurtdışında olup ülkemizde olmayan zaman ve maliyet kaybına yol açan dijital alanda (siber güvenlik ve yapay zekâ vb.) onaylanmış kuruluşların Türkiye’de kurulması,
- Siber güvenlik alanında uygulamada belirsizlikleri ortadan kaldırılabilecek bir yasal düzenlemenin ilgili taraflar ile istişare edilerek hazırlanması ve hayata geçirilmesi.

Dijitalleşmeye Yönelik Eğitim Politikaları

- Türkiye’nin gelişen teknolojilerin ticarileşmesi ve kullanılmasında lider bir pozisyona sahip olması için destekleyici çalışmaların gerçekleştirilmesi, diğer taraftan söz konusu teknolojilerin kullanımının yaratabileceği sorunların proaktif bir yaklaşımla öngörülmesi ve düzenlenmesi,
- Bu konularda T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurumu (YÖK) gibi kurumlarda ilgili derslerin müfredata eklenmesi,
- Dijitalleşme odağında yeni ürün geliştirme çalışmalarına dönük doktora eğitiminin ve doktora eğitimi almış kişilerin istihdamının desteklenmesi.

KOBİ’lerin Dijital Teknolojileri Kullanmalarına Yönelik Politikalar

- KOBİ’lerin dijital teknolojilerdeki gelişmeler konusunda farkındalıklarını artıracak iyi uygulama örneklerinin hayata geçirilmesi,
- KOBİ’lerin sektördeki başarılı oyuncularından öğrenim sağlamaları için mentörlük/danışmanlık sistemi kurulması, uzun dönemde dijital yetkinliklerini artıracak eğitim programları düzenlenmesi,

- İhracat potansiyeli yüksek KOBİ'lerin dijitalleşme konusunda mevcut durumlarının analiz edilerek dijital dönüşüm yol haritalarının belirlenmesi için ulusal olarak geliştirilen araçlar vasıtasıyla danışmanlık hizmeti almalarının sağlanması,
- Finansal kapsayıcılığın artırılması, finansal hizmetlere kısıtlı erişimi olan KOBİ'lere finansal tüketicilere erişebilme ve işlem hacimlerini genişletebilme potansiyeli sunulması, yurt içi ve yurt dışı hibe ve fon mekanizmalarının araştırılarak daha erişilebilir ve görünür kılınması ile ilgili çalışmalar yapılması.

E-Ticaretin Geliştirilmesine Yönelik Politikalar

- E-ihracata ilişkin bilincin artırılması ve gerek gerçek kişilerin gerekse de küçük ölçekli üreticilerin sisteme dahil olması için Kolay İhracat Platformuna benzer Platformun e-ticaret özelinde gerçekleştirilmesi,
- E-ihracatı kolaylaştırıcı lojistik önlemlerin alınması, depo ve stok yönetimi başta olmak üzere tedarik zincirinin pek çok halkasında akıllı sistemler kullanılması ve geliştirilmesi,
- E-ihracatı desteklemek adına mevcut ödeme sistemlerinin global ödeme geçitlerine entegrasyonunun artırılması.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son yıllarda küresel ticaretin dinamikleri köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Jeopolitik gerilimler, pandemi gibi küresel şoklar ve buna eşlik eden ekonomik kırılmalıklar, çok taraflı ticaret sisteminin işleyişinde ciddi sınamalara ve sorgulamalara neden olmuştur. Özellikle küresel değer zincirlerinin giderek daha karmaşık ve kırılmalık bir yapıya bürünmesi, sistemin herhangi bir halkasında yaşanan aksaklığın küresel ölçekte sonuçlar doğurabileceğini açıkça ortaya koymuştur. Bu gelişmeler, uzun süredir küreselleşme ve serbest ticaret temelinde işleyen uluslararası ticaret sisteminde yerelleşme, bölgeselleşme ve korumacılık eğilimlerinin güç kazandığı yeni bir döneme girildiğini göstermektedir. Özellikle Asya ülkelerinin dünya ticaretindeki ağırlığının artmasıyla birlikte ekonomik güç dengelerinde yaşanan kaymalar ve yakın dönemde yaşanan çoklu şoklarla yaşanan arz güvenliği sorunları ve kırılmalıklar, mevcut çok taraflı ticaret sisteminin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini tartışmalı hale getirmiştir. Diğer yandan, yeşil dönüşüm ve dijitalleşme gibi küresel eğilimler, ticaret politikalarının şekillenmesinde giderek daha belirleyici hale gelmektedir. Covid-19'un bir turnusol vazifesi gördüğü küresel bir felaket olarak iklim değişikliği ülkelerin ticaret ve büyüme beklentilerini yeniden şekillendirmekte ve uzun vadeli refahını tehdit etmektedir. Diğer taraftan yapay zeka, makine öğrenmesi ve robotlaşma gibi yıkıcı teknolojiler giderek ivmelenerek yaygınlaşmaktadır. Çevresel kaygılar ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri, üretim ve ticaret süreçlerinde çevresel standartlara uyumu zorunlu kılarak dijital teknolojilerin yükselişi, ticaretin biçimini ve altyapısını yeniden tanımlamaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin küresel ticaretteki konumunu koruyabilmesi ve güçlendirebilmesi için dış ticaret politikalarıyla birlikte, aynı zamanda üretim yapısının, teknolojik kapasitesinin ve stratejik sektörlerinin de küresel dönüşüme uygun biçimde yeniden yapılandırılması ve yeni yaklaşımlar ortaya konulması gerekmektedir. Uluslararası ticaretin yeni kurallarını şekillendiren eğilimler, diğer bir deyişle "yeni normal" doğrultusunda, ülkemizin küresel değer zincirlerindeki kırılmaları doğru okuyarak stratejik özerklik, tedarik güvenliği ve ekonomik dirençlilik politikalarıyla beraber yeşil dönüşüm ve dijitalleşme ekseninde bütüncül politikalar geliştirmesi elzemdir.

Küresel salgın döneminde ve sonrasında gelişen piyasa ekonomileri arasında arz güvenliği bakımından görece iyi bir performans sergileyen Türkiye'nin küresel değer zincirlerinde yaşanan dönüşümde gerek ürün çeşitliliği gerekse teknoloji yoğunluğu

bakımından yükselmesi ve daha geniş pazarlara açılması muhtemel görünmektedir. Ülkemizin küresel değer zincirlerinden daha fazla pay almasına dönük alternatif stratejiler aynı zamanda yeşil ve dijital dönüşüm bağlamında değerlendirilebilecektir. Bu çerçevede, Asya ekonomilerinin salgından çıkışta gecikmeleri ve limanlar başta olmak üzere altyapıların salgın sonrası yoğunlukta yetersiz kalması nedeniyle Türkiye'nin alternatif veya tamamlayıcı bir lojistik üssü olması imkân dahilindedir.

Türkiye'nin küresel ticarete yaşanan dönüşüm sürecinde dış ticaret performansının iyileştirilmesi, yenilikçi çözümlerle bu süreçte ülkemizin cazibesinin artırılması için çok boyutlu bir politika seti benimsenmelidir. Öncelikle, dış ticarete hammadde ve ara malı bağımlılığını azaltmak amacıyla stratejik alanlarda yatırımlar artırılmalı, kritik girdilerin yerli üretimi desteklenmeli, tedarik güvenliği sağlanmalı ve uzun vadeli finansman imkanları sunulmalıdır. Küresel değer zincirlerindeki dönüşüme stratejik uyum sağlamak için sektör, ürün ve firma düzeyinde haritalama ve senaryo bazlı simülasyon altyapısı kurulmalı; risk yönetimi için erken uyarı sistemleri geliştirilerek tedarik çeşitlendirmesi sağlanmalı ve ticaret anlaşmaları Türk firmalarının entegre olabileceği biçimde yapılandırılmalıdır. Türkiye'nin küresel ticaretteki rolünü artırmak için demiryolu ağları ve limanlar modernize edilmeli, çoklu taşıma modları uyumlaştırılmalı, lojistik merkezler kurulmalı, lojistik alanında yeşil ve dijital odağında yenilikçi çözümler ve uluslararası iş birlikleriyle bölgesel lojistik üs olma hedefi desteklenmelidir. Katma değer yaratan faaliyetleri yatırımcılar için cazip kılmak üzere inovasyon, Ar-Ge ve girişimcilik alanlarında teknoloji odaklı ekosistemler teşvik edilmeli; yatırım süreçleri sadeleştirilmeli ve yüksek potansiyelli sektörler desteklenmelidir. KOBİ'lerin ihracata katkısını artırmak için dijitalleşme ve yeşil dönüşüm gibi alanlarda kapasiteleri geliştirilerek, kümelenme modelleri, ana firmalarla entegrasyon yoluyla ölçek ekonomileri üzerinden rekabetçilikleri desteklenmelidir. İhracata yönelik finansman mekanizmaları ise stratejik önceliklere göre yapılandırılmalı, KOBİ'lere özel destekler artırılmalı, Türk Eximbank'ın kapasitesi güçlendirilmeli, alternatif ödeme sistemleri yaygınlaştırılmalı ve markalaşma teşvikleri etkinleştirilmelidir. Son olarak, AB ile Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, yeni STA'lar için stratejik önceliklendirme yapılması, yurt içi pazarın haksız rekabete karşı hassasiyetle korunması ve çok taraflı ticaret sisteminin desteklenmesiyle ticaret diplomasisi faaliyetleri güçlendirilmelidir.

Yaşanan dönüşüm sürecinde, Çin'in küresel ekonomide değişen konumu dikkate alınmalı, küresel değer zincirinde görece kayıpları ve korumacı yaklaşımlar kaynaklı olası

ticaret sapması sektörler özelinde dikkatle değerlendirilmelidir. Aynı zamanda Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) başta olmak üzere küresel yatırımlarda artması beklenen payı, Asya Altyapı Yatırım Bankası vd. finansal kuruluşlar eliyle küresel finansta artan ağırlığı ve dünyanın en büyük ithalatçısı konumuna gelmesiyle Çin'e dönük özel stratejiler üzerinde çalışmalar da önem arz etmektedir.

İklim değişikliğiyle mücadele ve yeşil dönüşüm ekseninde Türkiye'nin en büyük ekonomik ve ticari ortağı olan AB'nin Avrupa Yeşil Mutabakatı ülkemiz için hem zorlukları hem de fırsatları barındırmaktadır. Ülke ekonomisinin üretim, istihdam ve hatta ihracatta kayda değer bir ağırlığa sahip unsuru KOBİ'lerin yeşil dönüşümü sağlaması, ihracatta rekabetçiliklerini korumaları için kritik önemdedir. Bunun için öncelikle ülkemiz yeşil dönüşüm eylem planı çerçevesinde AB ve diğer Ticaret ortaklarımızla standartlarımızın uyumlu hale gelmesi gereklidir. Bilhassa SKDM bağlamında, ülke içi mevzuatın ve uygulama esaslarının belirlenerek karbon fiyatlamasının yapılabilmesi rekabetçiliğimiz açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin yeşil dönüşüme yönelik küresel değer zincirlerine entegrasyonunu güçlendirecek politika önerileri özetle; eğitim ve farkındalık, mevzuat ve regülasyon, altyapı ve finansman başlıkları altında kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Eğitim ve farkındalık politikaları, kamu öncülüğünde STK'lar ve üniversitelerle işbirliği içinde yürütülecek faaliyetlerle hem mevcut iş gücünün dönüşümünü hem de firmaların gerek rekabetçilik gerekse kaynakların etkin kullanımı ve sürdürülebilirliği bakımından iklim duyarlılığıyla hareket etmesini hedeflemelidir. Sektörel yol haritaları, ESG kriterlerine uyum ve performans göstergeleriyle desteklenen bu politikalar, firmaların sürdürülebilirlik kabiliyetlerini artırmayı amaçlamaktadır. Mevzuat ve regülasyon politikaları, AB'de gelişmekte olan düzenlemelerle uyumlu, karbon fiyatlandırması, Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) ve teşvik mekanizmaları gibi araçlarla desteklenen kapsamlı bir hukuki altyapı dönüşümünü içermektedir. Döngüsel ekonomi prensiplerine dayalı vergi sistemi, kamu alımları ve yatırım planlamalarıyla, özel sektörün yeşil dönüşüm sürecine etkin katılımı teşvik edilmelidir. Altyapının geliştirilmesine yönelik politikalar ise özellikle temiz enerji arzı, demiryolu taşımacılığı, geri dönüşüm kapasitesinin ve döngüsel ekonominin geliştirilmesi ve endüstriyel simbiyoz gibi konularda üretim ve lojistik ağlarının düşük karbonlu yapılarla yeniden yapılandırılmasını hedeflemektedir. Bu sayede Türkiye'nin enerji arz güvenliği artırılırken, dışa bağımlılığı azaltılacaktır. Finansman politikaları ise yeşil dönüşümün en kritik ayağı olarak, yatırımların

desteklenmesi için ulusal ve uluslararası finans kaynaklarına erişimi kolaylaştırmayı ve özel sektörün finansmana ulaşımını çeşitlendirmeyi öngörmektedir. Yeşil taksonomiye dayalı kredi yapıları, alternatif teminat sistemleri ve adil geçişin finansmanı yoluyla firmaların dönüşüm sürecine aktif katılımı sağlanacaktır. Bu bütüncül politika çerçevesi, Türkiye'nin hem rekabetçiliğini artırmasına hem de yeşil ve sürdürülebilir bir kalkınma patikasına geçişine güçlü bir zemin hazırlayacaktır. Tüm paydaşların eşgüdüm içinde hareket etmesi, politika önerilerinin başarısı açısından kritik öneme sahiptir.

Tüm bu hususlarla birlikte, dijitalleşme, Türkiye'nin dış ticaretinde rekabet gücünü belirleyecek temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Özellikle Avrupa Birliği ile olan ticari ilişkiler çerçevesinde GDPR ve GAIA-X gibi düzenlemelere uyum sağlanması, Türkiye'nin güvenli ülke statüsü kazanması, yüksek katma değerli ürünlerde pazar kaybını ve maliyet artışını önleyebilecektir. Dijital dönüşüm sürecinde sadece teknik değil, aynı zamanda mevzuat ve altyapı uyumu gerekmekte olup DATA ACT, AI ACT, CRA gibi yeni nesil düzenlemelere hazırlıklı olunması bu alanlarda tarife dışı engellerle karşı karşıya kalınmaması bakımından kritik önemdedir.

Bu bağlamda; KVKK'nın GDPR ile tam uyumu, GAIA-X'e katılımın hızlandırılması, EPREL veri tabanı ve ticari sır mevzuatının AB standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi, test ve sertifikasyon altyapısının yurtiçinde kurulması gibi adımlar önceliklendirilmelidir. Ayrıca dış ticaret işlemlerinde blok-zincir, yapay zekâ ve Web 3.0 tabanlı uygulamaların yaygınlaştırılması, girişimcilik ekosisteminin önünü açacak mevzuat düzenlemeleri (teknoloji/startup vizeleri gibi) ile desteklenmesi ve KOBİ'lerin dijital dönüşüm süreçlerine dahil edilmesi gereklidir.

KOBİ'ler ölçeği düşünüldüğünde dijital ekonominin sanayi 4.0'a en kestirme yol olacağı görülmektedir. Dijital ödeme sistemleri, veri yönetimi ve analitiği, siber güvenlik, blok zincir ve yapay zekâ gibi yeni teknolojiler, endüstriyel üç boyutlu yazıcılar vd. ürünler yükselen dijital ekonominin öne çıkan unsurları arasında yer almaktadır. Dijital hizmet ticaretine konu olan faaliyet alanları (bilgisayar-yazılım, bankacılık ve sigortacılık gibi finansal hizmetler ile toptan-perakende ticaret) giderek ağırlıklarını artırırken, artan korumacı eğilimlere rağmen işletmelerin operasyonel çerçevesiyle vergi düzenlemeleri dahil devletin düzenleyici rolüne dair hukuki çerçeve kademeli biçimde oluşmaktadır. Bu bağlamda dijital ekonomi

alanında öncü ekonomiler ile iş birlikleri, Şili-Yeni Zelanda-Singapur veya Singapur-İngiltere örneklerinde olduğu gibi, değerlendirilebilecektir.

Türkiye'nin yükselen girişimci ekosistemi, finansal hizmetler başta olmak üzere salgın sonrasında önemi artan ve şirketler ile sektörlerin dönüşümünde büyük kazanımlar sağlayacak dijitalleşme temelinde yeni ürünler çıkarmaya adaydır. Blok zincir teknolojisi gibi yapay zekâ temelli platformlar kullanılarak ikili ve bölgesel ticaret potansiyelimizi artırırken şirketlerimizin karar alma mekanizmalarını destekleyecek dijital içeriklerle yüksek katma değerli ihracat söz konusu olabilecektir. Dijitalleşme sürecine bütüncül yaklaşımla bakıldığında, dış ticaret politikalarının sadece mevzuat uyumuyla sınırlı kalmaması, aynı zamanda dijital altyapı, nitelikli işgücü, finansman erişimi ve ihracata yönelik teşvik mekanizmalarını da kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılması büyük önem arz etmektedir.

Dış ticarete yeni yaklaşımları odağına alan bir stratejik perspektifle, Türkiye'nin küresel ticaretteki rekabetçiliğini sürdürülebilir biçimde artırabilmesi için, yeşil ve dijital dönüşüm odaklı, küresel değer zincirlerinin dönüşümünde yüksek katma değerli teknoloji yoğun ihracatı, ekonomik dirençliliği ve stratejik özerkliği önceleyen bütüncül bir dış ticaret politikası mimarisi inşa edilmelidir. Yeni küresel ticaret düzeninde Türkiye'nin konumunu güçlendirmek amacıyla üretim, lojistik, finansman ve regülasyon alanlarında yapısal dönüşümler eş zamanlı olarak hayata geçirilmeli; özel sektör, kamu ve akademi işbirliğiyle inovasyon ve teknolojik yetkinlik desteklenmelidir. Küresel ticaretin “yeni normaline” uyum sağlayacak şekilde, Türkiye'nin dış ticaret stratejisi çevresel sürdürülebilirlik, dijitalleşme ve tedarik güvenliği ekseninde yeniden tasarlanmalı; bu dönüşümün adil, kapsayıcı ve dirençli bir kalkınma modeliyle bütünleştirilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alfaro, L., & Chor, D. (2023). Global supply chains: The looming “great reallocation” (NBER Working Paper No. 31661). National Bureau of Economic Research. <http://www.nber.org/papers/w31661>
- Altun, M. (2021). Küresel değer zincirleri ve Türkiye: Gelişmeler, riskler ve fırsatlar. SETA Perspektif, No: 306.
- Altun, M. (2023). Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki konumu: Riskler ve stratejik öneriler. SETA Raporları, No: 62.
- Altun, Abdullah (2023b) “Küresel Değer Zincirlerinde Yükselmek için Bütüncül bir Politika Perspektifi” yayınlanmamış çalışma. Gebze Teknik Üniversitesi. 2023
- Amiti, M., Redding, S. ve Weinstein, D. (2019). The impact of the 2018 trade war on U.S. prices and welfare. CEPR Discussion Paper. 13564, 1-81. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w25672/w25672.pdf
- Ateş, E., (2022). Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (Rcep) Anlaşması Üzerine İktisadi Bir Değerlendirme, Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, 5(9), s.44-70
- Atlı, A. (2011). Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey's Foreign Economic Policy, Insight Turkey Vol. 13 / No. 1 / 2011, pp. 109-128.
- Avrupa Komisyonu. (2023a). Study on the critical raw materials for the EU: Final report. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/57318397-fdd4-11ed-a05c-01aa75ed71a1>
- Avrupa Komisyonu. (2023b). (2023, September 21). *Digital sovereignty: European Chips Act enters into force today* [Press release]. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_4518
- Babacan, M. (2011). Whither an Axis Shift: A Perspective from Turkey's Foreign Trade, Insight Turkey Vol. 13 / No. 1 / 2011, pp. 129-157.
- Babacan, M. (2022a). Covid-19 Sonrası Belirsizlikler Dünyasında Küresel Ticaretin Yön Arayışı, Kriter Dergisi, Sayı: 71, Eylül 2022.
- Babacan, M. (2022b). Küreselleşmenin Sınırlarında: Ak Parti'li Yıllar ve Türkiye Ekonomisinin Geleceği, içinde: Ak Parti ve Türkiye'nin Dönüşümü, SETA Kitapları, Aralık 2022.
- Baldwin, R. (2022a, August 31). The peak globalisation myth: Part 1. Centre for Economic Policy Research (CEPR). <https://cepr.org/voxeu/columns/peak-globalisation-myth-part-1>.
- Baldwin, R. (2022b, September). The peak globalisation myth: Part 4 – Services trade did not peak. CEPR VoxEU. <https://cepr.org/voxeu/columns/peak-globalisation-myth-part-4-services-trade-did-not-peak>.
- Bown, C. P., & Wang, Y. (2023, March 16). Five years into the trade war, China continues its slow decoupling from US exports. Peterson Institute for International Economics.

<https://www.piie.com/blogs/realtime-economics/five-years-trade-war-china-continues-its-slow-decoupling-us-exports>

Brenton, P. ve Vicky C. (2021). The Trade and Climate Change Nexus: The Urgency and Opportunities for Developing Countries. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1770-0.

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/5d543ded-1163-5fc6-8fe8-319d913cf269/content>

Brenton, Paul, Michael J. Ferrantino ve Maryla Maliszewska. (2022). Reshaping Global Value Chains in Light of Covid-19: Implications for Trade and Poverty Reduction in Developing Countries. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1821-9.

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0df770e3-6d5b-52da-bf5a-c497702ce367/content>

Crowe, D. and Ł. Rawdanowicz (2023), "Risks and opportunities of reshaping global value chains", OECD Economics Department Working Papers, No. 1762, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/f758afe8-en>.

Diriöz, A. O. (2023, 26 Mayıs). Yeni İpek Yolu ve Orta Koridor Bağlamında Hindistan. TASAM. <https://tasam.org/tr-TR/Yazar/16235/doc-dr-ali-oguz-dirioz>

Dünya Bankası. (2020). World development report 2020: Trading for development in the age of global value chains. Dünya Bankası. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1457-0>

Dünya Bankası. (2022). World Integrated Trade Solution (WITS). Erişim adresi: <https://wits.worldbank.org/>

Dünya Bankası. (2022a). World Bank Group A Turkey Country Economic Memorandum: Leveraging Global Value Chains For Growth In Turkey. Report No: AUS0002378. February, 2022.

Dünya Bankası. (2023). Tariff Profiles. <https://data.worldbank.org/indicator/TM.TAX.MRCH.SM.FN.ZS>

Dünya Ticaret Örgütü. (2023a, April 5). Trade Forecast: Global Trade Growth Slows in 2023 Amid Ongoing Challenges. https://www.wto.org/english/news_e/news23_e/tfore_05apr23_e.htm

Dünya Ticaret Örgütü. (2023b). World Trade Report 2023: Re-Globalization For A Secure, Inclusive and Sustainable Future. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr23_e.htm

Dünya Ticaret Örgütü.(2022a). Global Trade Outlook and Statistics. https://www.wto.org/english/news_e/pres22_e/pr909_e.pdf

Dünya Ticaret Örgütü.(2022b). World Trade Report 2022: Climate Change and International Trade. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr22_e/wtr22_e.pdf

Dünya Ticaret Örgütü.(2022c). Regional Trade Agreements Database. <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>

- Dünya Ticaret Örgütü.(2022d). Integrated Trade Intelligence Portal.
https://www.wto.org/english/res_e/statistics_e/itip_e.htm
- Dünya Ticaret Örgütü.(2023). Global Trade Outlook and Statistics, October.
https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_outlook23_e.pdf
- Ertuğrul, H. M., Cetin, M., Seker, F., Dogan, E. (2016). The impact of trade openness on global carbon dioxide emissions: evidence from the top ten emitters among developing countries. *Ecological Indicators* 67, 543–555.
- ESCAP. (2021). *If the US–China trade war is here to stay: Long-term implications for Asia-Pacific*. ARTNeT Working Paper No. 209. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific.
<https://artnet.unescap.org/index.php/publications/working-papers/if-us-china-trade-war-here-stay-what-are-risks-and-opportunities-other>
- Fajgelbaum, P., Goldberg, P., Kennedy, P., Khandelwal, A., & Taglioni, D. (2022). The US-China trade war and global reallocations (World Bank Policy Research Working Paper No. 9894). The World Bank.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/735611641482672239/pdf/The-US-China-Trade-War-and-Global-Reallocations.pdf>
- Freund, C., Mattoo, A., Mulabdic, A., & Ruta, M. (2023). "US-China Decoupling: Rhetoric and Reality." VOXEU Makalesi. <https://cepr.org/voxeu/columns/us-china-decoupling-rhetoric-and-reality>
- Global Trade Alert. (2023). Trade policy interventions database. Erişim tarihi: 20 Eylül 2023.
https://www.globaltradealert.org/data_extraction
- Güler, M. (2022). Türkiye'nin küresel değer zincirlerine katılımı: Dönüşüm ve uyum. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 77(2), 233–260.
- Government of India Ministry of Commerce & Industry. (2021, 10 Mart). *Production Linked Incentive Scheme*. Press Information Bureau.
<https://pib.gov.in/Pressreleaseshare.aspx?PRID=1703785>
- Hadwick, A. (2023a). Can Poland become the beating heart of European manufacturing? Reuters Events Supply Chain Discussion Note.
- Hadwick, A. (2023b). A generational shift in sourcing strategy: A global and European deep dive into near-sourcing, nearshoring and reshoring in the post-pandemic world. Reuters Events Supply Chain white paper in partnership with Maersk.
- IMF. (2022a). Primary Commodity Prices Database (Temel Emtia Fiyatları Veri tabanı).
- IMF.(2022b). Global Financial Stability Report, October.
<https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2022/10/11/global-financial-stability-report-october-2022>
- IMF.(2023). World Economic Outlook, April.
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>

- International Chamber of Commerce. (2023). *ICC 2023 trade report: A fragmenting world*. <https://iccwbo.org/news-publications/policies-reports/icc-2023-trade-report-a-fragmenting-world/>
- Jaax, A., S. Miroudot and E. van Lieshout (2023), “Deglobalisation? The reorganisation of global value chains in a changing world”, OECD Trade Policy Papers, No. 272, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b15b74fe-en>
- Jakubik, A. ve Ruta, M. (2023). Trading with Friends in Uncertain Times (IMF Working Paper No. 23/124). Haziran 2023.
- Karamollaoğlu, N. (2022). Yeşil Dönüşümde Riskler, Fırsatlar ve Beklentiler. TÜRKONFED ve Konrad-Adenauer-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği Raporu. Eylül 2022.
- Kejzar, K. Z., Velic, A. ve Damijan, J. P. (2022). COVID-19, trade collapse and GVC linkages: European experience. *The World Economy*, pp. 1-32.
- Klotz, R. ve Sharma, R. R. (2023). Trade barriers and CO2. *Journal of International Economics* 141, pp. 1-24.
- Kowalski, P., & Legendre, C. (2023). Raw materials critical for the green transition: Production, international trade and export restrictions (OECD Trade and Agriculture Working Papers No. 1762). OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/04/raw-materials-critical-for-the-green-transition_85a69007/c6bb598b-en.pdf
- Kutlay, M. (2011). Economy as the ‘Practical Hand’ of ‘New Turkish Foreign Policy’: A Political Economy Explanation, *Insight Turkey*, Vol. 13 No. 1, s. 67-88.
- Lee, J.-H., & Kim, S. (2023, March 30). South Korea passes its ‘Chips Act’ amid US-China friction. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-03-29/south-korea-to-pass-its-own-chips-act-amid-us-china-friction#xj4y7vzkg>
- Lund, S., Manyika, J., Woetzel, J., Barriball, E., Krishnan, M., Alicke, K., Birshan, M., George, K., Smit, S., Swan, D., & Hutzler, K. (2020). Risk, resilience, and rebalancing in global value chains. McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/ourinsights/risk-resilience-and-rebalancing-in-global-value-chains>
- Ministry of Economy, Trade and Industry (METI). (2021, 16 Haziran). *Semiconductor and digital industry strategy*. https://www.meti.go.jp/english/policy/0704_001.pdf
- OECD (2018), "The Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape", in *OECD Business and Finance Outlook 2018*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/bus_fin_out-2018-6-en. <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf>
- OECD. (2021). *Digital Trade Inventory: Rules, Standards And Principles*. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9a9821e0-en.pdf?expires=1689304081&id=id&accname=guest&checksum=5D9B4E6117C64E37EFF152643CDF9DF7>

- OECD. (2022). OECD Quarterly International Trade Statistics, Volume 2022 Issue 3, OECD Publishing, Paris. https://read.oecd-ilibrary.org/trade/oecd-quarterly-international-trade-statistics/volume-2022/issue-3_4a1ba9ec-en#page4
- OECD. Trade in Value Added (TiVA) veri tabanı. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/trade-in-value-added.html>
- Papageorgiou C., Perez-Sebastian, F. ve Spatafora, N. (2019). *Quality upgrading and export performance in the Asian growth miracle* (IMF Working Paper No. 19/259). International Monetary Fund.
- Peterson Institute for International Economics. US-China trade war tariffs date chart. Chad P. Bown. Erişim adresi: <https://www.piie.com/research/piie-charts/2019/us-china-trade-war-tariffs-date-chart> (Erişim tarihi: 22 Eylül 2023).
- Redding, S. J., & Weinstein, D. E. (2020). Measuring the costs of protectionism in the United States. *Annual Review of Economics*, 12, 261–293. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-020817-052211>
- Rodrik, D. (2023, Mart 9). What's next for globalization? Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/failure-of-hyper-globalization-creates-need-for-new-economic-narrative-by-dani-rodrik-2023-03>
- Ruta, M. (2022). The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Trade, Investment and Competitiveness; Equitable Growth, Finance and Institutions Insight, World Bank Group
<http://documents.worldbank.org/curated/en/099750104252216595/IDU0008eed66007300452c0beb208e8903183c39>
- Sacks, David. (2023) Will the U.S. Plan to Counter China's Belt and Road Initiative Work? Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/blog/will-us-plan-counter-chinas-belt-and-road-initiative-work>
- Saygılı, H. ve Saygılı, M. (2011). Structural Changes in Exports of an Emerging Economy: Case of Turkey, *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 22, s. 342-360.
- SBB. (2022, Haziran). Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/10/Dunya-Ekonomisinde-Son-Gelismeler-2022-Yili-2-Ceyrek.pdf>
- Schott, J. J. (2023). Which countries are in the CPTPP and RCEP trade agreements and which want in? Peterson Institute for International Economics. <https://www.piie.com/research/piie-charts/which-countries-are-cptpp-and-rcep-trade-agreements-and-which-want>
- Sezgin, A. Ş. (2020). Koronavirüs Salgını Sonrasında Küresel Tedarik Zincirleri ve Türkiye, İş Bankası Araştırma.
- Soysal, C. (2023, Ekim 11). “Kuşak ve Yol” – “Küresel Geçit” çekişmesi. *Ekonomim*. <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/kusak-ve-yol-kuresel-gecit-cekismesi/703481>

- Stiglitz, J. E. (2016, Ağustos). Globalization's new discontents. Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/globalization-new-discontents-by-joseph-e--stiglitz-2016-08>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (TCCB). (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019–2023). Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- T.C. Merkez Bankası (TCMB). (2010). Türkiye’de Sanayi Üretiminde Küresel Tedarik Zincirleri ve Dış Ticaretin Rolü. Ankara: Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü.
- TEPAV. (2023). Çin güneyi güneye bağlıyor (Değerlendirme Notu No. N202339). <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/1806>
- The White House. (2021). Building resilient supply chains, revitalizing American manufacturing, and fostering broad-based growth: 100-day reviews under Executive Order 14017.
- Ticaret Bakanlığı. (2022). Türkiye Dış Ticaret İstatistikleri Raporu 2022. Ankara: Ticaret Bakanlığı Yayınları. <https://www.trade.gov.tr/>
- TÜBİSAD. (2022). Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2022 Raporu. <https://tubisad.org.tr>
- TÜİK. (2022). Dış Ticaret İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (TCCB). (2018). İkinci Yüz Günlük İcraat Programı. 13 Aralık 2018. <https://tccb.gov.tr/assets/dosya/2018-12-13-ikinci100gun.pdf>
- TÜSİAD. (2020). AB Yeşil Mutabakatı: Türkiye için Bir Yol Haritası. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- UNCTAD (2021) A Center Of Gravity. The Regional Comprehensive Economic Partnership and its trade effects. UNCTAD. https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d5_en_0.pdf
- UNCTAD. (2023). Global Trade Update 2023: The Green Trade Growth. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
- UNCTAD. UNCTADstat veri tabanı. <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2024). World Population Prospects 2024, Online Edition.
- Uzun, Y. (2022). Gelişen Teknolojiler Dış Ticareti Nasıl Şekillendiriyor. UTIC Dergisi, Sakarya Üniversitesi.
- Wakabayashi, H. (2022, December 28). Last chance to make Japan a semiconductor superpower again? *Nippon*. <https://www.nippon.com/en/in-depth/d00853/>
- Wang, Z., Wei, S.-J., Yu, X., & Zhu, K. (2017). Characterizing global value chains: Production length and upstreamness. National Bureau of Economic Research Working Paper No. 23261. <https://doi.org/10.3386/w23261>

- Wang, Z., Yu, M., & Zhu, K. (2021). FDI and global value chains: A network perspective. *Journal of International Economics*, 132, 103513.
<https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2021.103513>
- Yanıkaya, H., Altun, A. ve Tat, P. (2022). The Role Of Global Value Chains In Outsourcing Greenhouse Gas Emissions, ERF Working Papers Series No: 1572.
- Yeung, H., Huber, J. (2023), "China's Belt and Road Initiative and Life Expectancy in Host Countries: Empirical Analysis", *International Advances in Economic Research*, 29, p. 225-242 (DOI 10.2139/ssrn.4239928)

EK 1: Türkiye İmalat Sanayinin KDZ'deki Pozisyonu ve İthal Girdi Bağımlılığının Sektörel Üretime Etkisi¹⁰

Günümüz üretim düzeninde üretim ağları dünya çapında yayılmış durumdadır. Üretim zincirlerinin farklı aşamalarında uzmanlaşan ekonomiler kilit girdileri üreterek bu girdileri bir sonraki üretim aşamasını gerçekleştirecek ekonomiye ihracatını yapmaktadır. Böylece nihai bir ürün oluşana kadar bu ürüne birçok ekonomi katma değer sağlamaktadır. Bu oluşan üretim düzeninin adı Küresel Değer Zincirleridir.

KDZ'ye iki tür katılım söz konusudur: Geri dönük katılım ve ileri dönük katılım. Geri dönük katılım KDZ'nden girdi ithal etme yoluyla gerçekleşir. Bir ekonominin/ sektörün ihracatı içerisindeki yabancı katma değer payı olarak ölçülür. Başka bir ifadeyle ihracat yapmak için gerçekleştirilen ithalatın ihracattaki payıdır. İleri dönük katılım ise daha karmaşıktır. Türkiye'de üretilen katma değer ikinci bir ülkeye ihraç edildikten sonra ikinci ülke tarafından işlenerek üçüncü ülkelere yeniden ihraç edilmesiyle oluşur. İleri dönük katılım göstergesi ise Türkiye'nin toplam ihracatındaki üçüncü ülkelere ulaşan yerli katma değer toplam ihracattaki payıdır. Bu iki göstergenin toplamı ise küresel değer zincirlerine toplam katılımın göstergesidir.

Aşağıdaki şekilde Türkiye ekonomisi imalat sanayi 16 alt sektörüne ait KDZ katılım düzeyi yer almaktadır. Örneğin “Fabrikasyon metal ürünler” sektöründe %21,8 geri dönük katılım, sektörün toplam ihracatının %21,8'inin yabancı katma değerden oluştuğu anlamına gelmektedir. İleri dönük katılım yönünden ise sektör ihracatının %25,6'sı ikinci ülkeler tekrar işlenerek üçüncü ülkelere ihraç edilmiş ve bu yönden KDZ'ne konu olmuştur.

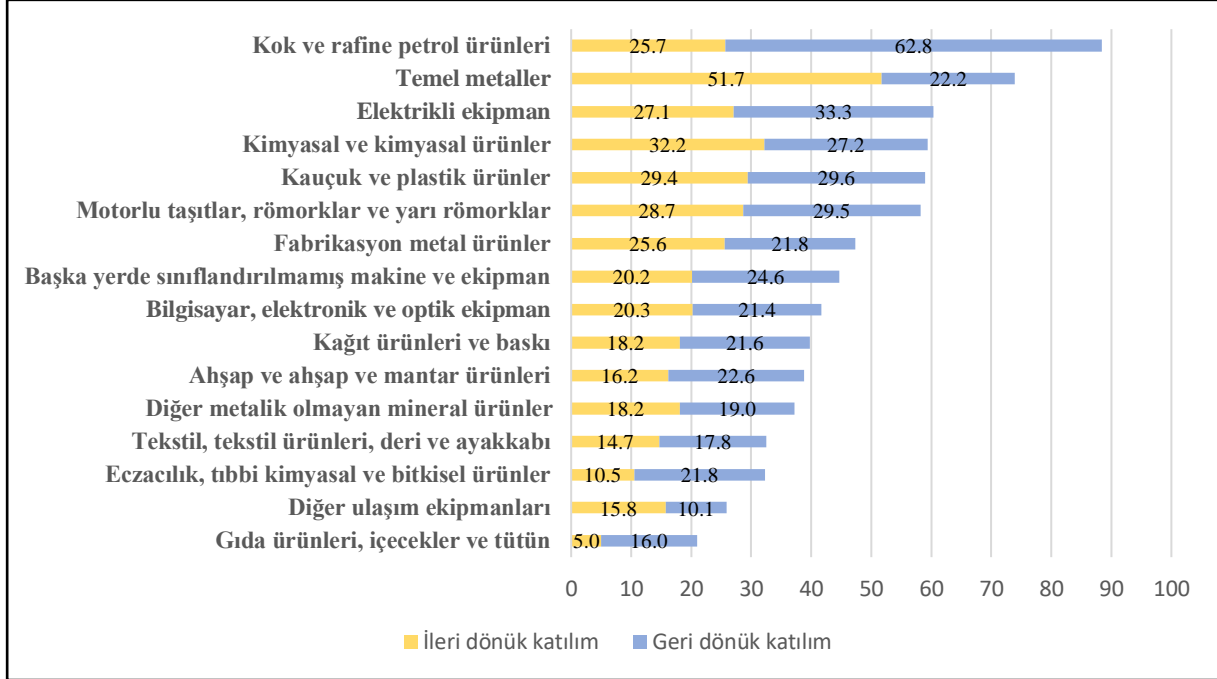
Toplam katılım yönünden “Kok ve rafine petrol ürünleri” (%88,5) ve “Temel metaller” (%73,9) gibi doğal kaynağa dayalı sektörlerde KDZ'ne katılım düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. KDZ'ne katılımın en düşük olduğu sektörler ise “Gıda ürünleri, içecekler ve tütün” (%21), “Diğer ulaşım ekipmanları” (%25,9) ve “Eczacılık, tıbbi kimyasal ve bitkisel ürünler” (%32,3) alt sektörleridir.

Geri ve ileri dönük katılım ayrı ayrı incelenirse, Türkiye'nin geri dönük katılımının en yüksek olduğu sektörler sırasıyla, “Kok ve rafine petrol ürünleri” (%62,8), “Elektrikli ekipman” (%33,3) ve “Kauçuk ve plastik ürünler” (%29,6)'dir. Türkiye'nin ileri dönük katılımının en

¹⁰ Bu bölüm, Prof. Dr. Hasan Murat Ertuğrul ve Dr. Ali Benli tarafından hazırlanmıştır.

yüksek olduğu sektörler ise sırasıyla “Temel metaller” (%51,7), “Kimyasal ve kimyasal ürünler” (%32,2) ve “Kauçuk ve plastik ürünler” (%29,4)’dir.

Grafik 28. Türkiye İmalat Sanayiinde KDZ Katılım Düzeyi

Kaynak: OECD-TİVA

Ekonomilerin ya da firmaların bir ürünün tümüne değil spesifik üretim aşamalarına odaklanması bu alanlarda ileri düzey uzmanlaşmaya yol açmaktadır. Bu ileri düzeydeki uzmanlaşmanın verimlilik etkisi nedeniyle üretim maliyetlerinde ciddi düşüşler gerçekleşmektedir. Böylece nihai ürün üreticisi ekonomiler bu girdiyi yurtiçinde üretmek yerine ithal etmek yönünde önemli bir teşvik bulmaktadır. Üretim ve ihracatta ithal girdilerin payının artması küresel değer zincirlerine geriye dönük katılımın artması olarak da ifade edilmektedir. Bu durum öte yandan ekonomilerdeki ithal girdi bağımlılığını artırmakta üretimi dış şoklara açık hale getirmektedir. Bu nedenle Türkiye imalat sanayi üretim performansı ile sektörel ithal girdi bağımlılığı arasındaki ilişkinin dinamiğinin bilinmesi önem arz etmektedir.

İthal girdi bağımlılığının sektörün çıktısı üzerindeki ilişkiyi araştırmak üzere Cobb-Douglas tipi bir üretim fonksiyonu üzerinden türetilen bir regresyon modeli tahmin edilmiştir (Ertuğrul ve Benli, 2023). Tahmin için kullanılan tüm veriler OECD tarafından girdi-çıktı tabloları kullanılarak üretilen TİVA (Trade in Value Added: Ticarete Katma Değer) veri tabanından sağlanmıştır. Veriler 1995-2018 dönemi için Türkiye ekonomisinin 17 imalat sanayi

alt sektörünü kapsamaktadır. İthal girdi bağımlılığı, ilgili sektördeki ara malı ithalatının sektörün çıktısına oranı olarak temsil edilmiştir. Tahminler bulguların sağlamlığının da kontrolü amacıyla üç ayrı tahminci kullanılarak elde edilmiştir: ortalama grup tahmincisi (PMG), panel sabit etkiler (FE) ve rassal etkiler (RE).

Tablo 7. Model Tahmin Sonuçları

	PMG			RE			FE		
	Katsayı	Std. Hata	Olasılık	Katsayı	Std. Hata	Olasılık	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
Girdi Bağ.: lng	0.081	0.0136	0.0000	0.2948	0.0307	0.0000	0.2970	0.0322	0.0000
Sermaye: lnK	0.3190	0.0252	0.0000	0.7452	0.0651	0.0000	0.7563	0.0667	0.0000
Emek: lnL	0.8448	0.0274	0.0000	0.3996	0.0670	0.0000	0.3844	0.0683	0.0000
Sabit	- 2.8385	0.0845	0.0000	- 3.7497	0.2163	0.0000	- 3.7330	0.1904	0.0000
ECT	- 0.1931	0.0136	0.0000						

Üç ayrı tahminci ile elde edilen tahmin sonuçları birbiri ile uyumlu bulunmuştur. Bulgulara göre iktisat teorisi ile de tutarlı şekilde üretimde kullanılan emek ve sermaye girdisindeki artışlar sektörün çıktısını istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde pozitif yönde etkilemektedir. Odaklanılan temel değişken olan ithal ara malının üretimdeki payındaki artışlar sektörün üretimini pozitif yönde etkilemektedir. Üretimde kullanılan ithal girdi oranında %1 artış üretimi PMG modeline göre yaklaşık olarak %0.08, RE ve FE modellerine göre ise yaklaşık %0.30 artırmaktadır. Başka bir ifadeyle sektörün üretiminde ithal girdilerin payı arttıkça sektörün çıktı düzeyi de artmaktadır. Öte yandan, olası negatif bir dış şokta ara malı ithalatında gerçekleşecek azalmalar üretimi negatif etkileyebilecektir. Sonuç olarak Türkiye’de üretimin ara malı ithalatındaki değişimlere duyarlı olduğu görülmüş olup, ara malı ithalatını düşürebilecek olası şokların üretimi olumsuz etkileyebileceği ortaya çıkmaktadır. Dış dünyada gerçekleşecek savaş, pandemi ve doğal felaketler gibi negatif arz şoklarının imalat sanayi üzerindeki olası olumsuz etkilerini bertaraf etmek üzere bütüncül politikalar geliştirmek bu bakımdan kritik önem arz etmektedir.

EK 2: Basit ve Kompleks KDZ Katılımı ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Eksenli Yeni KDZ Katılım Hesaplamaları¹¹

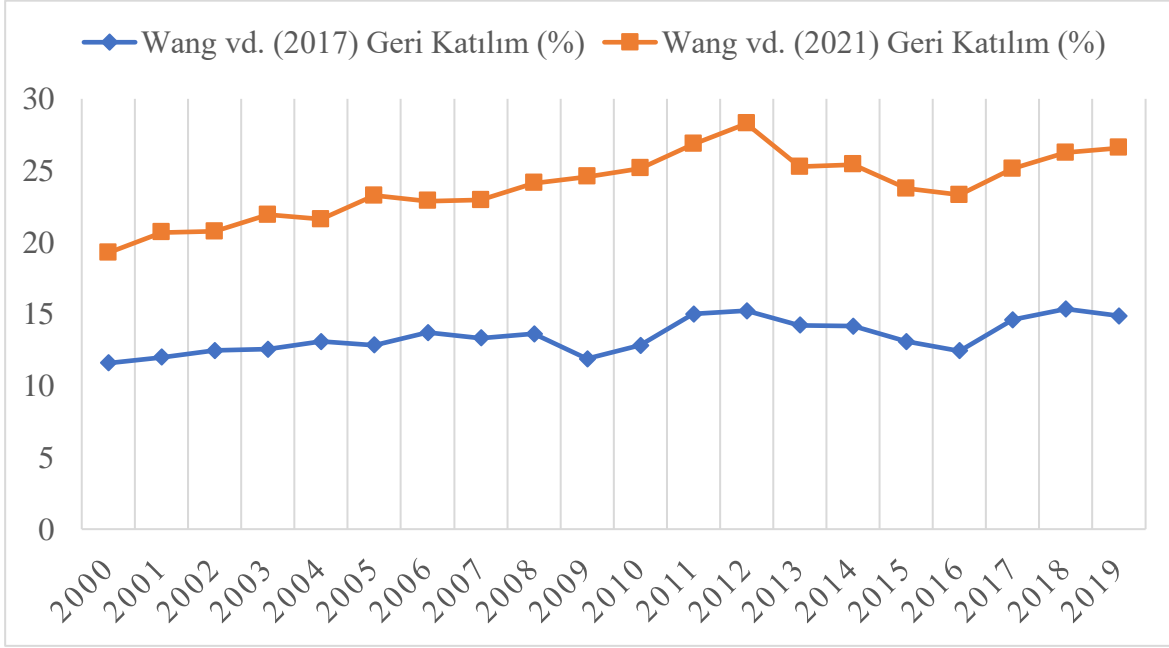
Wang vd. (2017), KDZ endekslerini daha alt bileşenlerine ayırarak bunun içerisinde KDZ ticaretine dahil olan ve olmayan bileşenleri birbirinden ayırmıştır. Burada KDZ ticareti açısından temel nokta ara mal ticaretinin en az bir sınır geçecek şekilde gerçekleşmesidir (Wang vd., 2017). Bu çalışmada diğer bir önemli husus, KDZ katılımında geriye doğru ve ileriye doğru katılıma ek olarak basit ve kompleks katılım değerlerinin de hesaplanmış olmasıdır. Basit KDZ katılımı ara malların tek sınır geçmesi durumunda, kompleks KDZ katılımı ise ara malların birden fazla sınır geçmesi durumunda söz konusu olmaktadır.

Küresel değer zincirlerinin istatistiksel olarak analiz edilmesinde kaydedilen temel ilerlemelerden biri, doğrudan yabancı yatırımları (DYY) dikkate alan hesaplama yöntemlerinin geliştirilmesi olmuştur. Son yıllarda, küresel değer zincirlerinin esasen çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) koordinasyonunda ve doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) aracılığıyla geliştiği ve dönüştüğü dikkate alındığında, mevcut endekslerin bu yapısal dinamikleri tam olarak yansıtmakta yetersiz kaldığı yönünde tartışmalar gündeme gelmiştir. Wang vd. (2021), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) temelinde Küresel Değer Zinciri (KDZ) katılımını ölçen yeni bir kavram geliştirmiştir. DYY kaynaklı KDZ katılımının, bazı durumlarda ticaret temelli KDZ katılımı kadar kayda değer büyüklükte olduğu ortaya konmuştur.

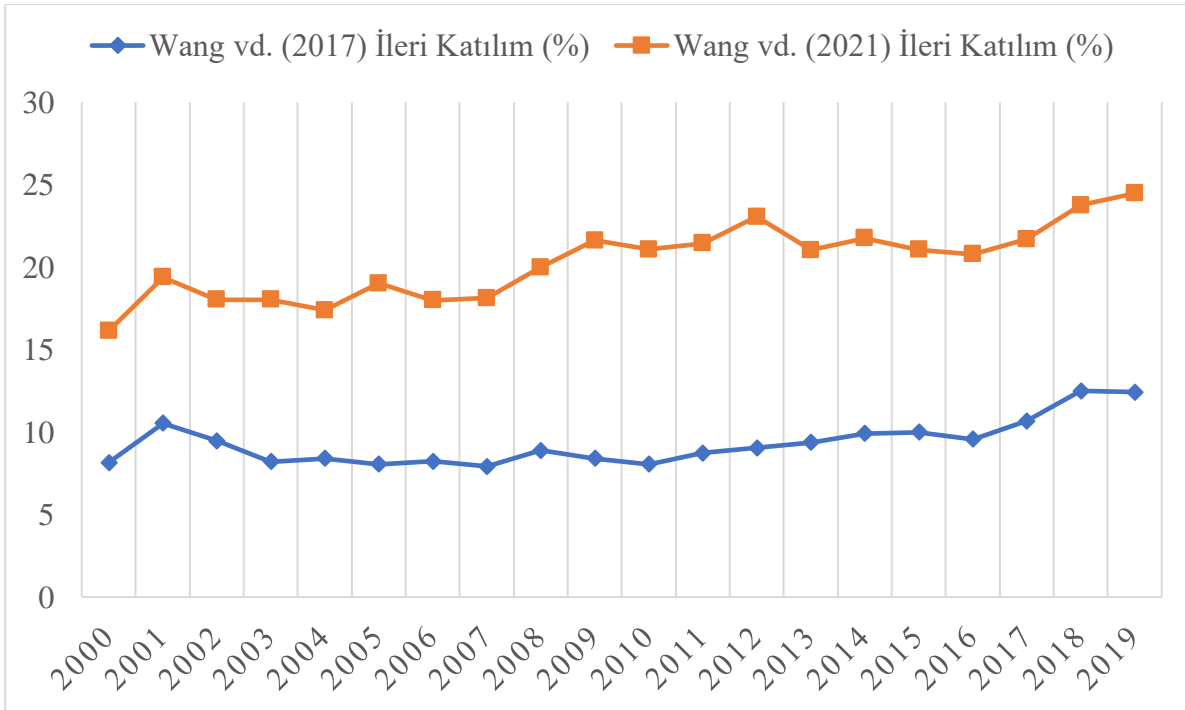
Aşağıdaki grafiklerde hem Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre değişkenler hesaplanarak paylaşılmıştır. Bu iki metodoloji arasındaki fark Wang vd. (2021) metodolojisi ile daha önceden KDZ katılımı olarak hesaplara dahil edilmeyen DYY eksenli ticari faaliyetlerin rolünün de artık dikkate alınmış olmasıdır. İmalat Sanayii ve Hizmetler bazında hesaplamaların sunulduğu aşağıdaki grafiklerde imalat ve hizmetler sektörlerinde KDZ katılım oranlarının DYY temelli metodolojide belirgin biçimde daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle küresel ekonomiyle entegrasyon düzeyi önceki hesaplamalardan daha yüksek bir seviyede bulunmaktadır. Bu bulgu, hem olası şoklara duyarlılığın artması hem de küresel üretim ağlarında rekabetçi bir konum elde edebilmek açısından stratejik politika geliştirme ihtiyacını ortaya koymaktadır.

¹¹ Bu bölüm, Dr. Abdullah Altun tarafından hazırlanmıştır.

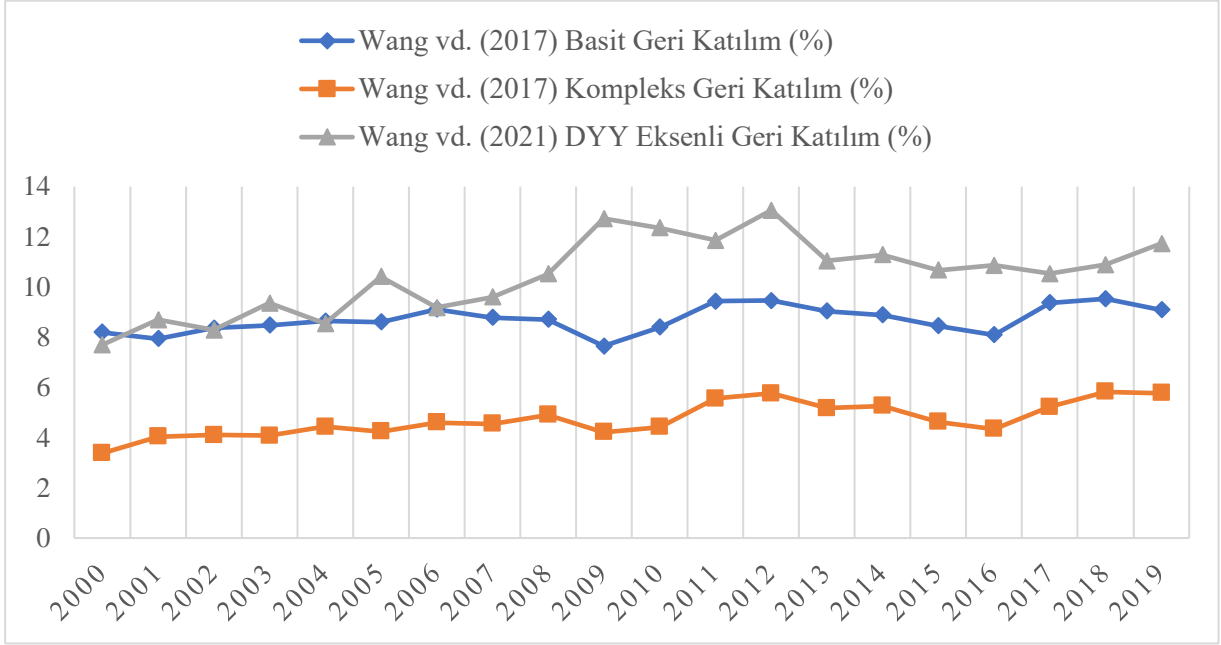
Grafik 29. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre KDZ Geri Katılımı Karşılaştırması

Grafik 30. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre KDZ İleri Katılımı Karşılaştırması

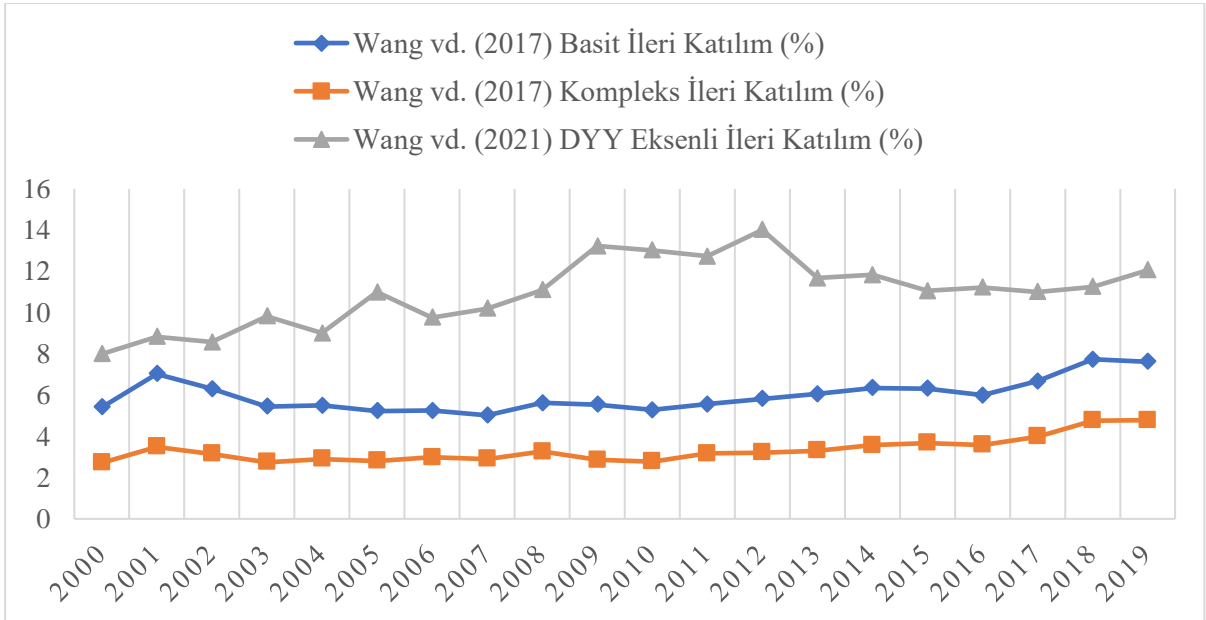

Grafik 31. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerinin KDZ Geri Katılımı Alt Bileşenleri Karşılaştırması.

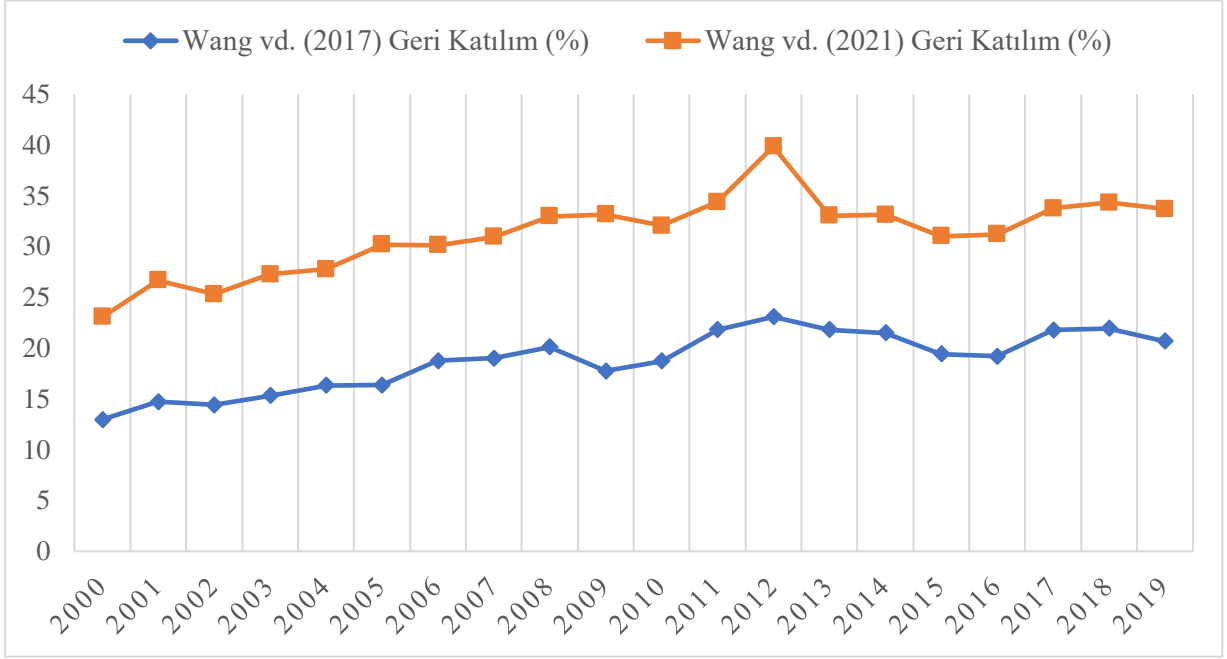
Not: Basit ve Kompleks Geri Katılımı Wang vd. (2017) endeksinin alt bileşenlerini oluşturmaktadır. Wang vd. (2021) metodolojisi ise DYY eksenli geri katılımı da yakalayabilmektedir ve Figür 1'deki fark ondan oluşmaktadır.

Grafik 32. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerinin KDZ İleri Katılımı Alt Bileşenleri Karşılaştırması.

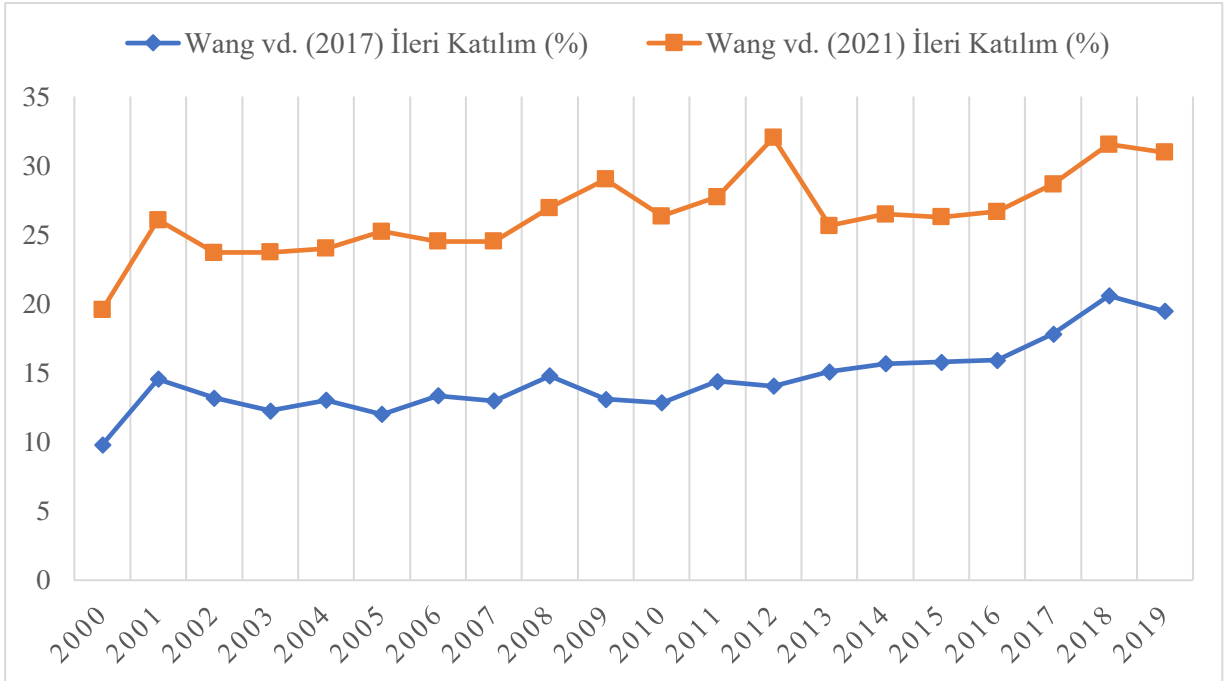

Not: Basit ve Kompleks İleri Katılımı Wang vd. (2017) endeksinin alt bileşenlerini oluşturmaktadır. Wang vd. (2021) metodolojisi ise DYY eksenli ileri katılımı da yakalayabilmektedir ve Figür 2'deki fark ondan oluşmaktadır.

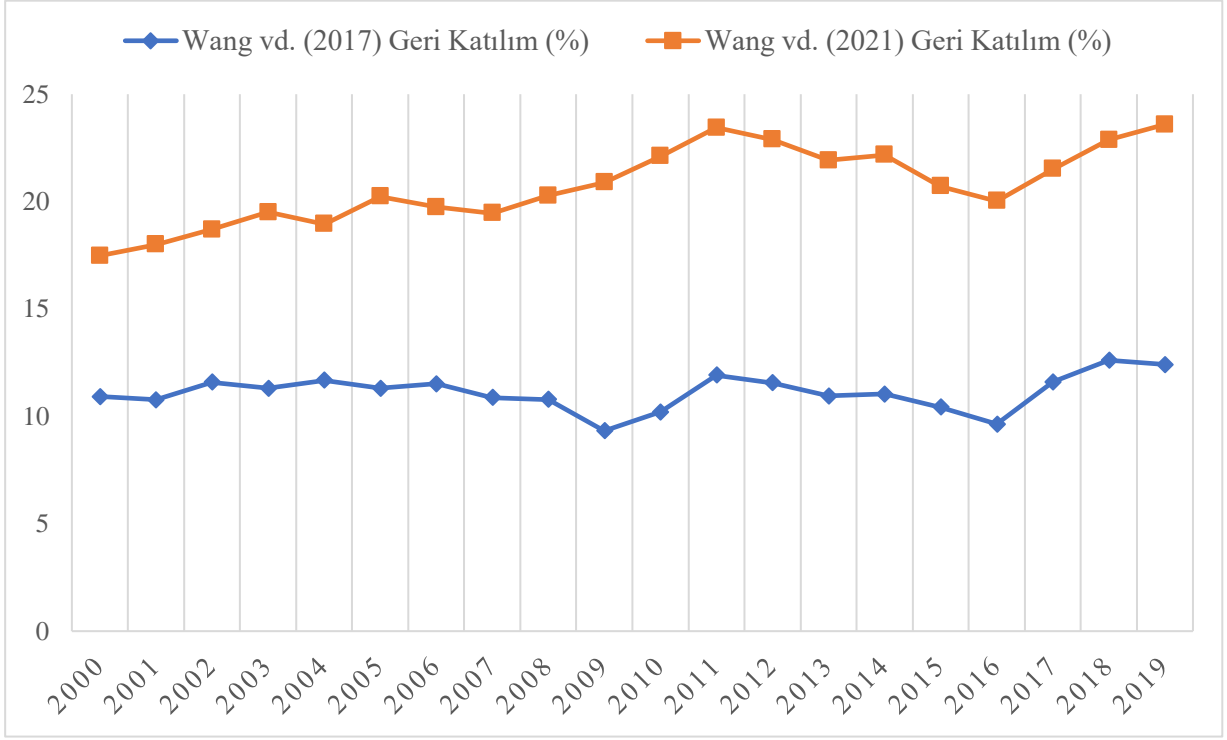
Grafik 33. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre İmalat Sanayi KDZ Geri Katılımı Karşılaştırması

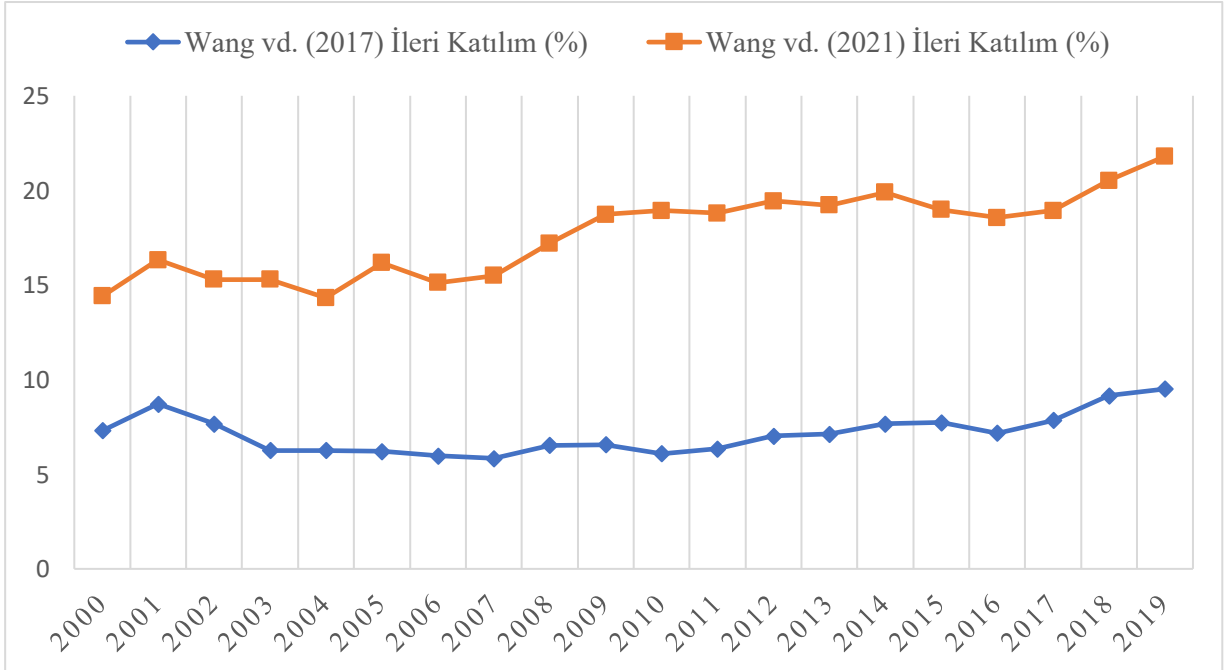
Grafik 34. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre İmalat Sanayi KDZ İleri Katılımı Karşılaştırması

Grafik 35. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre Hizmet Sektörleri (İnşaat Dahil) KDZ Geri Katılımı Karşılaştırması

Grafik 36. Wang vd. (2017) ve Wang vd. (2021) metodolojilerine göre Hizmet Sektörleri (İnşaat Dahil) KDZ İleri Katılımı Karşılaştırması

www.sbb.gov.tr

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI

YÖNETİM HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BİLGİ VE BELGE YÖNETİMİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI
Ankara 2023

Necatibey Cad. No: 110/A 06570 Yücetepe - ANKARA
Tel: +90 (312) 294 50 00 • Faks: +90 (312) 294 52 98

ISBN NO: 978-625-8356-35-9

STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI YAYINLARI BEDELSİZDİR, SATILAMAZ.